کۆمەڵەی ژ.ک و کۆماری کوردستان

لە کتێبی کاروانی خە یاڵی خالیداغای حیسامی دا

تاهیر عەلیار

هاوینی ساڵی ۱۳۲۰ ی هە تاوی واتە لە پشووی مەکتەب دا بوو کە فرۆکە کانی رووسیا مهابادیان بۆمباران کرد و دوای ئە وە ش هێزە کانی رووسیا هاتنە ئێرانە وە ئیتر وڵاتی ئێمە کە دە سەڵاتی میری تێدا نە مابوو ، بوو بە خان خانی وکەس بە کە س نە بوو هە رکە س دە سە ڵاتی زۆر با حوکمی دە کرد و خۆی بە سەر دەروجیران دا دە سە پاند لەو پشێوێنیە دا کار و باری وڵات هەر لە هەموو روویە کە وە لە گرێژنە چووبوو لە گەڵ ئەوانیش دەرس خوێندن و خوێندکاری لە بەر ئەوە ئیتر منیان نە ناردەوە شار بۆ خوێندن و هەر ئە وە ش ئاواتی خۆم بوو . هێزە کانی حکوومە ت ئەو کاتە لە وڵاتی ئێمە زۆرشپرزە کران و ئەو چە کانەی پێیان بوو لێیان وەرگرتن و لە زۆر شوێن هەر بەوەندە شیان لێ نە گەڕان لەو سەروبەندە دا ناردیان تفە نگێکی بڕ نەوی درێژیان بۆ من کڕی بە سێ سەدە و چل تمە ن کە لە بیرمە لە جیاتی قایش بە نێکی تێ خرابوو ئیتر لەو رۆژەوە باسی خوێندن و مەدرەسە هەر نەما جا چ لە وە خۆشترە گەنج بێ و تفە نگ و ئەسپ و تاجیت هە بێ و راوە کەروێشک هە بێ وکەس بەرگریت نە کا و وڵاتیش کە س بە کە س نەبێ.

ئەو کاتە ی مهاباد بۆمباران کرا ژمارە یەک لە دانیشتوانی شارە کە چوونە دەرەوە و ماوە یەک لە دەرەوەی شار دا مانەوە بۆ ئەوە کە بزانن وەزع بە کوێ دە گا و دوای ئە وە کە هێمنی پەیدا بۆوە گە ڕانەوە بۆ سەر شوێن وکار وکاسبی خۆیان بێ ئە وە کە دە سەڵاتێک بۆ بەڕێوە بردنی یا سا و پاراستنی شارە کە هە بێ لە دە سە ڵاتی سەرۆک عەشیرە تە کان زیاتر کە بە نوێنە رایەتی حکوومەت دە هاتن حوکمی شارەکانیان دەکرد وەک عەلیاغای ئەمیر ئە سعەد لە مهاباد وکاعەلی پیرۆتاغای قەرەقشڵاغ فەرمانداری میاندواو کە هەردووکیان لە هۆزی دێبوکری و لە تیرەی مارفاغابوون.

نزیکە ی چوار ساڵ لەو مەڵبە ندە نە میری دە سە ڵاتی هە بوو نە هێزی رووسە کان کە لە وڵاتا بوون دە ستیان لە کاروباری خەڵک وەردەدا لە بە ر ئەوە دەرفەتێک بۆ هە موو کە س هاتە پێش بۆ دەربڕینی بیر و را ئە گەر ئەو بیرو رایە نە تە وە ییش بایە چونکە پێش ئەو کاتە چ سە ردە مى رەزاخان و چ سەردە مى پاشایە تی کوڕەکەی خەڵک بە تایبەتی گەلی کورد لە بەر زۆر و ستەم و دەست بە سەری بە هیچ جۆر ماوەی دەربڕینی هە ستی نە تە وایە تی یان بیر کردنەوە لە و جۆرە شتانە یان نەبوو. هاتووچۆ و تێکەڵاویی خەڵک و ئازادی بە یان و سە ر بە ستی و بێ

ترسی لە گفتووگۆدا هە مووجۆرە باسێکی دە هێنا گۆڕێ رۆشن بیر و گەورە پیاو و شارەزاکان وا ئە بوو لە میرەکوردە کانی وەک : شێخ سە عیدی پیران ، سمایل خانی سمکۆ ، شێخ مە حموودی نە مرئە دوان کە دە توانم بڵێم هە تا ئەو کاتە ئەو گە نجانەی لە تە مەنی من یان باوخۆشتریش بوون ئەو شتانەیان بە گوێ نە گە یبوو لە بە ر ئەوە بۆیان تازە و سەرنج راکێش بوو بە تایبەتی شەڕەکانی سمکۆ لە گەڵ میری کە ئەو کاتە هێشتە کۆن نە ببوو زۆر کە سی وا هە بوو خۆی بە چاو دیبووی. ئەم چە شنە چیرۆک و بە سەر هاتانە بۆ گە نجە کان زۆر هە ست بزوێنە ر بوون و تێیان دە گە یاندن کە بەڵێ شتێکیش بە ناوی کوردایە تی هەیە و باپیرانی ئێمە لە سەر ئەو رێگە رۆیشتوون. کێ هە بوو شەڕی سمکۆی لە مەحموودکانی مهاباد بۆ بگێڕنەوە و مچوڕکی پێدا نە یە و دڵی گە رم نە بێ ؟ کێ هە بوو پارچە هە ڵبە ستێکی کوردی وە دەس کە وێ و بە گریانەوە نەی خوێنێتەوە و دە ست بە دەست نەڕوا هەر چی کوڵ و کۆی سە ردەمە کانی پێشووش هە بوو ئە و کاتە دە یان رشت بە لام چاپە مەنی کوردی نەبوو، مە کۆیەک ، بنکە یەک، شوێنێک بۆ یەک گرتن هەروا. ئەوکەمووکوورییانە بە ئاشکرا هە مووکەس لەو کاتە دا هە ستی پێ دەکرد کە سیش بۆ لا بردنیان هە نگاوی نە دەنا یان ئەو هەنگاوە هاوێژرابوو ئاشکرا نە ببوو نازانم بەڵام ئە وە ندەی دەزانم لە زۆر شوێن سرتە سرت و کەین و بە ینە یەک هەبوو زۆربەی خەڵکیش نە یاندەزانی چیە و تەنیا ئەوانەی ئە یان زانی لە یەک ئاگادار بوون و ئیشی خۆیان بە نهێنی و بە دڵسۆزی بە رێوە دەبرد. لە و

بارەوە زۆرشت هەبوو نە دەگوترا و زۆر شت نە بوو دروست دەکرا لێک کردەوەشیان زۆر هاسان نە بوو ئە گەر کە سانێکی وا بووبن کە ئەو رێکخراوە یانی کۆمە ڵەی ژ،ک بۆ پە رە پێدان و بە هێز بوونی خۆی پێوەندی پێیانەوە بووبێ زۆر کە سی واش هە بوو کە خۆی بە دوای دۆزینە وەی کلیل و چاوساغێکەوە بوو کە سەرێک لەو هە ودایە هەڵکا و خۆیان بگەیە نێتێ کە من لە و دەستە بووم و ئاخری ئە و گرێ یە بە دەستی برایە کی خۆم کراوە کە هە موو ئێواران پێکە وە بۆ گەڕان و پیاسە وەدەر دە کەوتین و بە کە یفی خۆمان لە و شتانە دەدواین دوای بە ینێک دەرکەوت کە ئەو خۆی ئە ندامی کۆ مە ڵەیە و نەیهێشتووە ئێمە بزانین و پێی دەکرێ رێگە بۆ منیش پاک کاتەوە هێند لە سەر ئەو باس و خواستە رۆیشتین هە تا خۆی پێشنیاری ئەوەی کرد بەو کارە هەستێ ئەو رۆژە کە لە سەر ئەوە پێک هاتین منیش بۆ وەرگرتنی ئەندامەتی لە گەڵی بچم بۆ ئەو ناوەندە کە بە نهێنی بەو کارە هەڵدە ستێ گوتی: سبەی هیچ دووسبەی ئێوارێ هەردووکمان دەچین. ئەو دوورۆژەش وەختیان دەگەڵ دیاری دەکەم هەرواش بوو دوای دوورۆژ ئێوارێ وەپێشم کەوت بۆ خانوویەک لە سەر شەقامی شێروخورشید کە ئەو شەقامە لایەکی رووبارە و لایەکەی تری شارە ئەو خانووە کە زۆریش بچووک نەبوو دەرگایەکی بە دیوی شەقام داو دەرگایەکی تری لە پشتەوە لە ناو کۆڵان دا هەبوو کە ئێمە لێ هاڵاینەوە بۆ ئەو دەرگایە لەو مەیدانەوە کە پێی دەڵێن چوارچرا گەیشتینە ئەو خانووە بە ترس و ئاوڕدانەوە و چاوەچاو چووین نەوەک کەسێک بمان بینێ کە وەژوور کەوتین دیار بوو ئەویان دەناسی لەو خانووە بێ هەست و خوستە یەکێک هات و بە ئەسپایی دەرگایەکی تری بۆ من کردەوە و گوتی: فەرمووو ، لەو ژوورە بچووکە دا کە پەنجەرەیەکی بە دیوی حەوشەدا هەبوو قازی محەمەد نەبێ کەسی تری لێ نەبوو کە لە پشت مێزێک دانیشتبوو هێندێک کاغەز و کەرەستەی تری نووسین و قورعانێکی لە پێش بوو لە پشت سەریشی پشتە ماڵێک بە دیوارەوە هەڵاوەسرابوو بە گەرمی بە خێری هێنام و ئەحواڵی پرسیم رەنگە ئەو روونکردنەوە پێویست بێ کە بنەماڵەی ئێمە لە بەر ئەوە کە خزمایەتی سەبەبی مان لەگەڵ ماڵی قازیان هەبوو کیژێکی سەیفولقوزات یانی خوشکی حەمەحوسێن خان وەزیری جەنگی کۆمار لە ماڵی ئێمەدابوو پێش ئەو دەمیش ناسیاویمان هەبوو . قازی محەمەد کە دەزانین ئەودەم هێشتا عینوانی پێشەوای نەبوو لە بارودۆخی ئەو کاتە و رابردووی کورد و پێویستیەکانی چالاکی و هەڵسووڕانی ئەو کاتە بەینێک قسەی کرد کە ئەگەر هەموویان بنووسم پێم وایە ئەو پیشەکیە زۆر قورس دەکا دوای ئەوە هەستا سەرپێ و ئەو پشتە ماڵەی لە پشت سەری بە دیوارەوە هەڵاوەسرابوو هەڵیداوە و لێی پرسیم دەزانی ئەو تابڵۆیە چیە عەرزم کرد بەڵێ دەزانم نەخشەی کوردستانە ئەوجار لە سەر وەزعی جوگرافیای کوردستانی گەورە کە لە خەریتەکەی ئەو دا دەگەیشتەوە سەر دەریای رەش بە هەموو بەشەکانییەوە بە دوور و درێژی بۆی باس کردم لە تەواوی ئەو ماوە دا ئەوەندە بە شارەزایی لەو مەسەلانە قسەی دەکرد کە شوێنی دەکردە سەرم و وەک قوتابیەک بە هەموو هۆشی خۆمەوە گوێم دەدایە. دوای ئەوە فەرمووی هیچ پرسیارێکت نییە عەرزم کرد نەخێر ئەوجار فەرمووی ئەوە بوو باری ئەوڕۆی کوردو رابردووی کوردو جوغرافیای کورد کە بۆم باس کردی جا دوای ئەو گۆڕانەی بە سەر وڵات دا هاتووە ئەگەر ئێمەش بە پێی توانا هەوڵی ئەوە نەدەین بە رێگەی باپیرانی خۆمان دا برۆین رەنگە نەتەوەکەمان لە داهاتوودا لێمان نەبوورێ ئەو هەوڵەش دەبێ بە کۆمەڵ و لە رێگەی رێکخراووسازمانەوە بێ چونکە دەستێک بە تەنێ تەقەی نایە دیارە هیچ رێکخراو و سازمانێک بە بێ پشتیوانی کۆمەڵ خۆی ناگرێ هەر کەس مەبەستی خزمەتی گەل بێ دەبێ پاڵ وە رێکخراوێکی نەتەوەیی بدا ئەگەر لە خۆی رابینێ جا ئێستا کە لە هەموو شتێک روون بوویەوە من لە ئیختیاری تۆدام عەرزم کرد من هاتووم ئەندامەتی وەرگرم. فەرمووی جا ئامادەگیت هەیە ؟ هەموو شتێک لێک بدەوە ئەو پەیمانە راگرتنی زۆر هاسان نییە عەرزم کرد ئەو کەسانەی بوونە ئەندام و پێیان راگیراوەچیان لە من زیاترە ؟ ئەگەر ئەوەم گوت دەستی برد قورعانەکەی هێنا لە بەینی من و خۆیدا دایناو فەرمووی ئەگەر حازری هەرچی من گوتم تۆش بیڵێ و بە دوای ئەوەدا فەرمووی بڵێ :

بە هەق ئەو قورعانە هەتا من هەم خەیانەت بە کوردستان ناکەم.

منیش ئەو سوێندەم دووپات کردەوە و دەستم بە قورعانەکە دادا بە دوای ئەوەشدا بە سوێندەکانی تردا هات :

بڵێ بە هەق ئەو قورعانە نهێنیەکانی حیزب لە هیچ هەل و مەرجێک دا نادرکێنم . بڵێ بەرژەوەندی حیزب وەپێش بەرژەوەندیی خۆم دەخەم بڵێ بە بێ ئاگادریی حیزب ئەندامەتی حیزبی تر وەرناگرم بڵێ دەست و زمان و قەڵەمم بۆ خزمەتی کورد بە کار دێنم بڵێ خەیانەت بە هەواڵی خۆم ناکەم بڵێ فەرمانی حیزب لە هەموو مەرجێک دا رادەپەڕێنم من تەواوی ئەو سوێندانەم دووپات کردەوە و دەستم بە قورعانەکەدادا دیسان هەستا دەستی لە دەستی نام و یەکترمان ماچ کرد و لە دوای

ئەوەی هێندێ ئامۆژگاری لە مەڕ کاری حیزبەوە کرد لە لای هاتمە دەر ئەو جاریش هەر بە چاوەچاو و ئاوڕدانەو. زۆری پێ نەچوو مەلا ئەحمەدی وەتەمیش کە گوندێک بوو لە جیرانی خۆمان بۆ کاروباری حیزب پێوەندی پێوە کردم و باوکم ئاگای لەو ئیشەی من نەبوو .

پێویستە خوێنەری خۆشەویست بزانێ کە دامەزرێنەانی کۆمەڵەی ژ،ک ژومارەیەکی تر ڕۆشنبیر و دڵسۆزی مهاباد بوون نەک قازی محەمەد کە ناوی ئەو بەڕێزانە ئەوانەن ئەگەر چی لە هێندێک جێ داو لە زاری هێندێ کەسەوە وێک نەچوونێک لە ناوەکانیان دا هەیە بەڵام ناوی دامەزرێنەرەکان : حسێن فروهەر ، عەبدولڕەحمان زەبیحی ، عەبدولڕەحمان ئیمامی ، عەبدولقادرمودەریسی ، نەجمەدین تەوحیدی ، محەمەد نانەوازادە ، عەلی مەحموودی کە ئەو بەڕێزە مودیری مەکتەبی نووسەری ئەو دێڕانە بوو کاتی خوێندنم لە مهاباد ، محەمەد ئەسحابی ، عەبدولرەحمان کەیانی، سەدیق حەیدەری، قاسم قادری . هەڵبەستێکی من بە ناوی (سرود) هی هاوینی ئەو ساڵەن کە ئەتوانم بڵێم ئەو پارچە شیعرە نیوەی وشەکانی هەر کوردیش نین بەڵام لە بەر ئەوە کە یەکەمین هۆنراوەی منن کە لە تەمەنی شازدە ساڵی دا گوتوومن و یەکەم هۆنراوەی منن کە ئەو کاتە بە دەس نووس بڵاو بوونەوە و هەروەها سەرەتای خۆ ڕاهێنانی کوردایەتیمن لە گەڵ هەموو کەم و کووڕی و ناتەواویەکەیان هەر لە لام خۆشەویستن و هەر لە بەر ئەوەش دەستم تێ نەدان و هەڵیشم ناواردن چونکە ئەگەر نرخی ئەدەبیشیان نەبێ لانی کەم هەستێکی گەرم و گوڕیان تێدا بوو لە لانی بیرەوەریشەوە ئەو ڕۆژگارەم بە تەواوی دێنێتەوە بەرچاو بیجگەلەوە کە هەر ئەوەندەشم لە دەست هاتووە ئەو کاتە چ کوردییەکی تری پەتی و باشم خوێندبۆوە کە شتێکی لێ فێر بم ؟ بەڕاستی ئەوڕۆش کە ئەو دێڕانە دەنووسم و دەبینم کوردستانی خۆشەویست لە مەیدانی ئەدەب و زانست و هونەر دا گەورە نووسەر و بلیمەتی وەک : دوکتور ئەوڕەحمان حاجی مارف ، دوکتور شێرکۆ بابان ، مامۆستا محەمەد عەلی قەرەداغی ، مامۆستا محەمەدی مەلاکەریم ، دوکتور مارف خەزنەدار ، دوکتور کەماڵ مەزهەر و دەیان گەورە نووسەری هەڵکەوتووی تری وای پێگەیاندووە کە بە جارێک بە سەر هەموو لایەنەکانی ئەدەبیاتی کوردی دا زاڵن بۆم هەیە لە نووسینی خۆم دوودڵ بم هەرچەند زەمانێکی دوورودرێژیش بە سەر ئەو دەم دا تێپەریوە کە دەستم بە هیچ نووسراوێکی کوردی را نەدەگەیشت ، ئای ئەگەر وتەی ئەم بەڕێزانە لە دەروونی پڕ و ئاخندراو دیتە دەر ئای ئەگەر شیرن دەنووسن یاخوا کەس نووسراوی من و کەسانی تری وەک من لەگەڵ چەکامەی بەرزی ئەو گەورە نووسەرانە نەخاتە تای تەرازوو تا ئەو سەنگ و سووکییە هەر خۆم بیزانم خوای گەورە بیان هێڵێ بۆ خزمەتی زمانی کوردی و بۆ شانازیی من. ئەرێ تۆ بڵێی من کە لە ژیانم دا لە نەهاتی و چەرمە سەرێ بەولاوە چی ترم نەدی بە مردوویی شانس رووم تێ بکاتەوە و ئەو دیوانە بێ سەرو بەرەم ڕۆژێک لە ڕۆژان بکەوێتە بەر دەستی لێ وەکۆڵ و زانای پایە بەرزی هاوچەرخ مامۆستا مەلا عەبدولکەریمی مودەڕیس کە بە بیری بەرز و خامەی زێڕینی خۆی دەستی تێ بگێڕێ و گیانێک وەبەر دێڕە سیس و مردۆڵەکانی بێنێ؟ خوایە ئەو تەمەنە درێژە بەو زانا مەزنە و ئەو بەختەوەرییە گەورە بە هێدی ڕەوا ببینی.

قسەمان لە کۆمەڵەی ژ،ک و ئەو سەردەمە بوو کە دوایی بە بۆنەی دروست بوونی کۆمارەوە لە ناو خەڵک دا بوو بە خۆشی و شایی و هەر ڕۆژە لە لایەن چینێکەوە جێژن بەرپا دەکرا و لەوەدا ئەو دەرفەتە بۆ منیش دەهاتە پێس هەڵبەستەکانم لەو جێژنانەدا بخوێنمەوە ڕۆژنامەی کوردستان کە بە بەڕێوەبەرایەتی (سیدمحمدحمیدی) لە مەهاباد دەردەچوو لە گەڵ چلۆنایەتی جێژنەکان ئەو هەڵبەستانەشی جاپ دەکرد کە بە داخەوە ئێستە ئەوهەڵبەستانە هیچیانم لە دەستدا نین بێجگە لە یەک دووپارچە کە لەم لاو ئەولا وەگیرم کەوتوونەوە ئەگەر هێزەکانی میری دوای تێکچوونی کۆمار وڵاتیان داگرتەوە لە ترسان ئەو هەڵبەستانەم کفن و دفن کرد کە ئێستە نزیکەی چل ساڵ و زیاتریش لەو کاتە تێ دەپەڕێ و دیارە هەموو لە بن عەرزی دا رزیون و هەر چەند هەوڵیشم دا ڕۆژنامەکەم لە هیچ کوێ وەدەست نەکەوتەوە کە هەڵبەستەکانی لێ بێنمەوە دەر هومێدم زۆر بە کتێبخانەی مامۆستا گیو بوو کە هەر بۆ ئەو مەبەستەش لە شۆڕشی ئەیلوول داچوومە ماڵی و ئەویش بە داخەوە دز لە کتیبخانەکەی دابوو دەگەڵ کۆنە قاقەزی تر ئەو ڕۆژنامانەشیان بردبوو لە بەر ئەوە ئەو هەڵبەستانەی لێرەدا بە دەست ئێوەی بەرێز دەگەن نیوەی هەلبەستەکانی منن کە لە دوای پەریوە بوونم بۆ کوردستانی خواروو گوتومن ئەگەر لە دوارۆژیش دا وا هەڵکەوت لەولاولەولا ئەوانی ترم وەگیر کەوتنەوە بە یاریی خواله چاپیان دەدەم هەر ئەوەندە کاک ئیزڕائیل جارێ دەست راگرێ.

(وڵام) کە پارچە هەڵبەستێکی ئەو کاتەن و لەو دەفتەرەدا دەی بینن چیرۆکێکی هەیە : لە دوای پێک هاتنی کۆماری مهاباد کە لە ناوچە ئازادکراوەکان دا سەربەستی و دەسەڵات هەبوو کابرایەکی سنەیی کە لە ژێر دەسەڵاتی میری دابوون پارچە هەڵبەستێکی بەرزی نووسیبوو ناردبووی بۆ حیزب کە ئێوە خۆتان رزگار کردووە بەڵام لە خەمی ئیمە دا نین نازانن حاڵی ئێمە بە دەست ئەو رژێمەوە چیە رۆژنامەی کوردستانیش ئەو هەڵبەستانەی چاپ کردبوو لە جێژنێک دا پیشەوا قازی محەمەد ئەو رۆژنامەی پێدام و فەرمووی ئەگەر دەتوانی تۆش شتێک لە وڵامی ئەو دا بنووسەوە خوا پشتیوان بێ ئێمە لە هەموو دەرفەتێک بۆ داخوازییەکەی ئەو کەڵک وەردەگرین ئەو هەڵبەستەم ئەو کاتە گوت کە وام لە بیرە هەر دێڕێک لە وڵامی دێڕێکی ئەو دایە لە ئاهەنگی جێژنی چینی خەرازیان دا کە پیشەوا خۆی حازر بوو خوێندمەوە زۆر سەرنجی راکێشا و لێی وەرگرتم و رۆژی دوایی رۆژنامە چاپی کرد .

دروست بوون و ماوەی حوکم و رووخانی کۆمار و باری رامیاری ئەو کاتەی وڵات و هەڵوێستی هێزە لاوەییەکان وبە دوای ئەو دا کوشتن و لە داردانی ژمارەیەکی زۆر لە نیشتمان پەروەران بە دەستی جەلادەکانی حەمەرەزاشا و چلۆنایەتی داگیر کردنەوەی کوردستان بە هۆی رژیم هەرچەند کارەساتێکە زۆر نووسراوە و بەشێک لە بیوگرافی گەلی زۆر لێکراوی کوردە نەک تەنیا هی من بەڵام لێرەش دا کورتە ئاورِ دانەوەیەکی پێویستە بە تایبەتی ئەو بەشانەی پیوەندی یان بە بەسەرهاتی خۆمەوە هەیە. هەر پێش دروست بوون و کاتی دروست بوونیشی کۆماری مهاباد دۆستایەتی بەرەی سۆسیالیستیی گرتە پیش و ئەوەش شتێکی سروشتی بوو هەر دەبوو وابوایە چونکە هێزی داگیر کەری رووسیا لە ئازەربایجان دا نەک هەر مەوجوود بوون بەڵکوو خۆشیان باش دامەزراندبوو بە سوودی خۆیان بە تەواوی دەستیان لە کاروباری ئەو ناوچە وەردەدا حکومەتی ناوەندی کە لە لای خوارووش بە دەست هێزە رۆژاواییەکانەوە پێوە ببوو دەسەڵاتی ئەوەی نەبوو پێشگیری لە کاروباریان بکا رووسەکان چاویان لە نەفتی ئێران بوو کە ئەو کاتە بە دەست ئنگلیزەوە بوو جا بۆ ئەوە کە حکوومەتی ناوەندی وا لێ بکەن بۆ داوخوازییەکانیان مل راکێشێ یان باشتر بڵێم ویستی خۆیانی بە سەردا بسەپێنن دەستیان کرد بە قەڵسە گێران لە رژیمی ئەو کاتە و لە تەوریز و مهاباد کۆماری تورک و کوردیان دامەزراند و پشتیان گرتن و یارمەتیان دان کە خۆیان راگرن هەتا کاتی خۆی لە بەر ئەوە کوردەکان بە تەواوی پشتیان بە بەرەی رۆژهەڵات بەستبوو هەر سەردەمی کەس بە کەسیش لە وڵات دا (ئۆف) و (ئیزم) ئاشی پێ دەگەرا. بەرەی رۆژاوایان وا فرێ دابوو کە چاویان بە سینەما ئازادەکەشی هەڵ نەدەهات کە لە ناوەراستی شەقام دا لە مە هاباد بۆ خەڵک پانیان دەکردەوە و تێلی کارەباکەیان لێ هەڵ دەبرین کە کەس لێی نەروانێ نەوەک شتێکی سەرنج راکێش یان روون کەرەوەی تێدابێ و وەک دەڵێن بۆ بارە لۆکە زەرەر بێ کە کۆماری مەهابادیش دامەزرا ئەو پەیوەندیانە هەتا ماوەیەک دەگەڵ بەرەی رۆژهەڵات هەر بە هێزتر کرا و لەگەڵ پشتگیریی تر و نیشان دانی یەکیەتی هێندی لاوی خوێندەواریشیان لە وڵاتی ئیمەوە بردە ئەو دیوی دیواری (ئاسن) رووسیا بۆ ئەوە کە زانستێک دەگەڵ خۆیان بێننەوە ئەم وڵاتە سەرمایەدارە دواکەوتووە و خزمەتی گەلەکەی خۆیانی پێ بکەن کە یەکێک لەو لاوانە برایەکی من بوو بە ناوی حەسەن کە دەتوانم بڵێم رۆیشتنی ئەو لەو رۆژەوە راستەوخۆ شوێنی لە سەر ژیانی من دانا و ئەویش شتێکی خستە سەر چەرمە سەرییەکانی ترم . تارانی ئەو کاتە لە تاووتوێی باکوور و باشووری وڵات کە هەر یەکە لە دەست بەرەیەک دابوون دەسووتا و پەیتا پەیتا سەرۆک وەزیری دەهێنا و لای دەبرد و ئالووگۆری پێ دەکردن هەتا دوایی (حکیم الملک) جێگای خۆی دا بە (قوام السلطنه) و ئەویش هەر دەس بەجێ لەگەڵ رووسەکان کەوتە وتوویژ کە بە چەشنێکی ئاشتی خوازانە لەگەڵیان پێک بێ و ئێرانیان پێ بە جێ بێڵێ ئەوە بوو کە بەڵێنی پێدان نەفتەکە بدا بەوان بەو مورجە هێزەکانی خۆیان لە ئێران بەرنە دەر بۆ ئەوە کە دەرفەتی ئەوە هەبێ لە هەموو جێ یەک و لەگەڵ ئەوان لە ئازەربایجان و کوردستانیش هەڵژاردنی پارلمان بەرێوە بچێ و نوێنەری هەموو جێ یەک بچێتە پارلمان جا ئەو کاتە لایحەیەک بدەن بەو پارلمانە کە قۆڵ لە سەر ئەوە بکیشێ نەفت بدەن بەوان لە جیاتی ئنگلیز کە بە قسەی خۆی هەردووک لا هەر لاوەیین و بۆ ئێران هەر دەکا یەک.

تەواریشەکانی لایەنگری گەلانی ژێر دەست و چەوساوە و بێ بەش بەو بەڵێنە هیچ و پووچە کە ئەوان نەبێ هەمووکەس دەیزانی درۆ و دۆلابە وا وەپەلە کەوتن کە کابرا گوتەنی لە جیاتی سەری وڵاغ کلکیان لغاو دەکرد ئیتر دۆستە دڵسۆزەکانی کورد و تورک و یارمەتی دەری چەند ساڵە نە دۆستیان لە بیرما نە دوژمن ئەگەر قاچێکیان هەبوو کردیان بە دو تێ یان تەقاند بۆ ناو بەهەشتەکەی خۆیان و ئێستەش کە ئیستێ یە ئاوریان لە کەس نەداوە. حکوومەتی ناوەندیش دوای رۆیشتنی وان هێزەکانی خۆی هێناوە بۆ ئازەربایجان و کوردستان کە سەرکردەی هێزەکانی کوردستان ئەفسەرێک بوو بە ناوی سەرتیپ هومایونی کە دەتوانم بڵێم ئەو هێزانە لە هیچ کوێ پێشگیرییەکی وایان لێ نەکرا بە تایبەتی لە کوردستان کە خەڵکێکی زۆر و

لەگەڵ ئەوانیش پێشەوا هەتا شاریمیاندواو بە پێشوازیانەوە چوون و میری لە جاری هەوەڵێ خراپتر دەستی بە سەر وڵات دا گرتەوە کەلێن و قوژبن نەما ژاندارمە خۆی تێڕانەکا .

کە وڵاتیان بۆ سەقامگیر بۆوە کار بەدەستان و بەڕێوەبەرانی کۆمار و لەپێش هەموانەوە پیشەوا و سەدری قازی و سەیفی قازی لەگەڵ ژمارەیەکی تر گیران و دوایی لە دار دران کە نامەوێ زۆر لێی وردبېمەوە کە ئەو هەویرە ئاوێ زۆر دەبا و بێ گومان خوێنەریش هەست بەوە دەکا و دەشزانم بازدان و تێ پەڕین لەو مەسەلە گرینگە لێرە کەم و کوورییەکی گەورەیە بەڵام با هەڵم گرن بۆ جێیەکی تر ئەگەر خوا حەزکا. میری زۆری پێ نەچوو دەستی کرد بە چەک وەرگرتنەوەی خەڵک و لەوەش دا تووشی هیچ گیروگرفتێک نەهات و بێجگە لە هێزەکانی بارزان کە ئەو کاتە بە سەرکردایەتی شێخ ئەحمەد و مەلا مستەفا لە کوردستانا و لە رووی سپاییەوە پشتیوانێکی گەورە و هێزی کۆمار بوون عەشایری تر بە بێ خۆ گرتن چەکەکانیان تەسلیم کردەوە و هەر لە ماڵی ئێمە سی و یەک تفەنگیان بردە دەر کە یەکێک لەوان برنوە درێژەکەی من بوو کە ئەو جار لە جیاتی بەن قایشی تێ خرابوو بە دوای ئەویش دا هەڵبژاردنی نوێنەرەکانی پارلمان دەستی پێ کرا کاتێک مەجلیس کرایەوە هەموو نوێنەرەکانیان تێ گەیاند کە هەر کاتێک سەرەک وەزیر لایحەی نەفتی هێنایە مەجلیس لێی لە هەرادەن و بیکەنە دەرو هەرواشیان کرد بەو جۆرە رووسەکان خەڵەتان و کڵاوێکی گەورەیان لە سەر نرا قەوامیش کە ئەو بەڵێنەی پیدابوون تاوانەکەی خستە ئەستۆی نوێنەرەکانی پارلمان کە بڕیارەکەی ئەویان داوەتە دواوە و وەک کەڵاشی مام ئاشەوان لە سەر زگی خۆی هەڵگرت و لە سەر زگی ئەوانی دانا بەوجۆرە هێزی سوور پێی لە ئێران بڕا بێ ئەوەی تنۆکێکی نەفت وەگیر بکەوێ ئەگەر هەتا ئەوسەردەم نە تورکی هەبوو نە کورد ئەو جار نە تورکی هەبوو نە کورد و نە نەفت.

ئێتر تەنیا کۆسپێک لەو ناوە کە لە بەرامبەر حکوومەت دا مابوو بارزانیەکان بوون کە بە ماڵ و منداڵەوە لە هەموو شوێنی کوردەواری دا بڵاو بوون و لە هەموو گوندەکان دابەش کرابوون . پێش تێک چوونی کۆمار ئەوانەی چەکیان پێ هەڵدەگیرا زۆربەیان لە جەبهە بوون کە ئەو کاتە بەشی زۆری ئەو جەبهانەی کەوتبوونە لای سەقز بە هۆی وان ئیدارە دەکرا و زەخت و زۆری سپای میریش هەر لەولا بوو. مەلا مستەفا بە دەرەجەی ژنرالیەوە سەرکردایەتی ئەو هێزانەی دەکرد حکوومەتی شا کە پێش داگیرکردنەوەی وڵات و ناردنەوەی ئەرتەش بۆ کوردەواری زەبری وانی لە جەبهەکان چێشتبوو کاتێک هیزەکانیان هاتنەوە نەیان دەویست یان نەیان دەتوانی بە زۆری و ملهوڕی داوای چەک دانان لە بارزانی بکەن لە بەر ئەوە داوایان لێ کرد بچێتە تاران بەلکوو لە رێگەی وتووێژەوە لەو بارەوە بگەنە نە تیجەی دڵخوازی خۆیان . بارزانی لە سەفەرەکەی دا بۆ تاران نەیگوت ئێمە جەک دانانیین هەتا خۆی لە چەنگ رزگار کردن و گەیشتەوە کوردستان کە هاتەوە بە کاربە دەستانی حکوومەتی کوت : من هەر دەسەڵاتی ئەو تەنیا تفەنگەم هەیە کە بە دەست خۆمەوە ئەگەر ئەتانەوێ پێتانی ئەدەم و کەسی تریش بە قسەی من چەک دانانێ دوای ئەوە حکوومەت زانی لەو گیر و گرفتە بێ ئارەقە رزگاری نابێ و لە بەر ئەوە، هێزەکانی خۆی و عەشایری ئەو ناوەی دەنگ دا وەخۆیان کەون و بە تێگرایی بەرەنگاری بن کە ئەو بەرەنگار بوونەش لە شنۆ و لاجانەوە هەتا سەر رۆباری ئاراز بە شێوەی هەرە توند ئیدامەی هەبوو لە هەوەڵ رۆژی ئەو بڕیارەی میری دا شەڕە پارتیزانییە مێژوویەکەی بارزانی دەستی پێکرد کە لە وتارێک دا بە هەواڵانی چەکداری خۆی کوت : من دەچم بۆ مردن هەر کەس ژیانی خۆی و ماڵ و منداڵی خۆی دەوێ لەگەڵم نەیە بڕوا وەدوای ژیانی خۆی بکەوێ و لە گەڵ ئەوەش پێنسەد و سی جەکدار مردنیان لەگەڵ ئەو هەڵبژارد و ژیانیان فڕێ دا ئەولاو لەگەڵی وەری کوتن.

زنجیرە وتار: کۆماری کوردستان (٢)

ئامادەکردنی: تاهیر عەلیار

چەند رووداوێکی سەردەمی کۆمەڵەی ژ.ک و کۆماری کوردستان

لە کتێبی کوردبوون، بەشێک لە بیرەوەرییەکانی کاپیتان حەمەدی مەولوودی

(ساخکردنەوە و بەڵگەمەندکردنی وریا ماملێ)

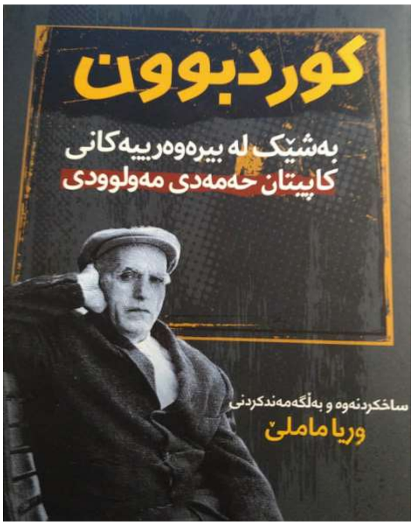

کۆمەڵەی دەوڵەمەندان و کۆمەڵەی کاسب و زەحمەتکێشان

کۆمەڵە منی کردۆتە داردەست ئەوەی بۆخۆیان پێیان ناکرێ بە منی دەکەن سوێندیشم بۆ خواردون هەر ئەمرێکم پێ دەسپێرن بە دڵ و بە گیان بۆیان دەکەم. هەرچەندی ژن و منداڵم هەیە بەڵام نە لە مردن دەترسێم و نە باکم ژن و منداڵمە ئاخر من سوێندم بە کوردستان و بە ئاڵای کوردستان خواردووە چۆن دەتوانم لە ئەمریان لابدەم کە چی تەماشای کۆمەڵە دەکەم لە سەید و ئاغا و توجارِ بەولاوە کەس داخیلی ئەو حیزبە ناکەن زۆر کەسم نێو کوتووە کە ئەوانە پیاوی چاکن کورِی ئازا و گیان لە سەر دەستن بەڵام بە گوێم ناکەن و رازی نابن رۆژێک دەگەڵ چەند نەفەر لە هاواڵەکانم لە ماڵی رەحیمی عەبدی رەزای کۆبووینەوە و زۆر لەو حیزبە دواین ئاخری هاتینە سەر ئەوەی کە لەو جەماعەتە بکشێینەوە و خۆمان هەر ئەو حیزبە ئیدارە بکەین عالەم داخیل بکەین و گەورەی کەینەوە هەر ئەو رۆژە لە هەموو گەڕەکان شوعبەمان دانا هەر گەڕەکەی سەرۆک و نووسەری خۆی بۆ دیاری کرا .

سەید محەمەدی ئیسحاقی سەرۆکی گەڕەکی هەرمەنیان

سەید محەمەدی حاجی سەیدرەحمانی ، گەڕەکی حاجی حەسەنیان

حاجی حەسەنە شەلە گەڕەکی قووڵە قەبران

مستەفای وسوو قەساب گەڕەکی رەزگەیان

رەحیمی گەرمێنیان گەڕەکی بازاڕی

لەو پێنج گەڕەکانە شوعبەمان کردەوە و من و میرزا برایمی گەورک شەوانە بەو گەڕەکانەدا دەگەڕاین و بە سەرمان دەکردنەوە . کە خەڵکەکە ئەوەیان دەزانی دەستە دەستە داخیل دەبوون و دەهاتنە ناو کۆمەڵە هەر بەو مەرامنامەیەی کۆمەڵە سوێند دەخورا و کاریان پێ دەسپێردرا و خەڵکەکەش بە دڵ و بە گیان ئامادەی گیانفیدایی بوون ئەو خەڵکە هەمووی خەڵکی زەحمەتکێش و کاسب و فەقیرەکە بوون و هیچیان نەبوو کە دڵیان پێخۆش کەن بەڵام کابرای دەوڵەمەند کەم وا هەیە دڵی بە کوردستان بسووتێ ئەوان هۆشێکیان هەر لە سەر سامانەکەیانە کە چۆن زیادی بکەن و لێی کەم نەبێتەوە بۆیە کە دەوڵەمەندەکان ئەوەیان دیت کە پیر و جوان بە کۆمەڵ داخیلی کۆمەڵە دەبن کێچیان دەکەوێ کەوت

ئێمه به بێ پرسی ئەوان ئەو گۆنگەڵەمان گێڕا و زۆریان پێ ناخۆش بوو. چەند کەڕەت پێیان کوتم ئەوە کارێکی باش نییە ئێوه کردووتانه من جوابم ئەوە بوو و گوتم:

بۆ خەم نابێ هەر یەک کۆمەڵەیە و یەک مەرامە و یەک شتی تێدا هەیە ئەوەی ئێوه دەوڵەمەند و ئاغای تێدایە و ئەوەی ئێمەش کاسب و زەحمەتکێشن لای ئێوه ئەو نوقسانەی هەیە .

ئێسستا کۆمەڵە بۆتە دوودەستەی تێر و برسی ئێمە برسی و نەدار یەکجار لەوان زۆرترین لەوان دڵسۆزترین لەوان بێ دەعێترین لەوان زیاتر زگمان به کوردستان دەسووتێ وەک ئەوان نین کە بۆ پاراستنی ماڵ و خۆ رانانێ لە کۆمەڵە نزیک بینەوە پاشان قسەی زەلام زەلام بکەن و خۆ هەڵکێشن و لە رۆژی تەنگانەش دا پشتی کۆمەڵە بەردەین و کوردستانمان لە بیر بچێتەوە و بە سمێڵی ئەو سوێندە پێ پکەنین کە خواردوومانە. پێم وایە ساڵی ١٩٤٢ یا ١٩٤٣ بوو کە ئەو شتانە روویدا ئێمە کۆمەڵەی برسیان هەمووی مانگێک نییە هەین بەڵام ئەوان لای کەم دوو سێ ساڵە هەن کە چی ئێمە چەند بەرابەری ئەوانین کە ئەوەیان دیت کێچیان دەکەوێ کەوت و ئارانم و قەراریان لێ هەڵگیرا خەبەریان نارد کە دەمانەوێ قسەتان دەگەڵ بکەین و داوای کۆبوونەوەیان لێ کردین بۆ شەوێ دە دوازدە نەفەریان هاتن وەکوو عەلی ریحانی ، مستەفا سوڵتانی ، دوو سەیدی ماڵە چل سەیدان.....باقی ترم لە بیر نەماوە و کۆبوونەوەمان دەست پێکرد پاش زۆر هەڵسووڕاندن و بێنە و بەرە هەردووک کۆمەڵەمان کردەوە بە یەک حیزب و دەستی بە کار کرد لە لایەکی دیکەوە دەوڵەمەندەکان شەوانە عالەم بانگ دەکەن بۆ سوێند خواردن کە هەموو بەیەکەوە بۆ برایەتی تێکۆشن و عەشیرت زوڵم و زۆریان لێ نەکات .

کوشتنی رەئیسی ئاژان و رەئیسی سجیلی

شەوێک میرزا برایم هاتە ماڵم و کوتی : لە ماڵی حوسێنی زێرینگەران تۆیان دەوێ کە چووم حوسێن و سەعیدی یوسفی و حەمەدەمینی خاتەمی و چەند نەفەری دیکە لەوێ بوون لام وایە زەبیحی بوو کوتی :

بەیانی دەستێک مەعمووری ئێران دێنە شار رەئیسی ئاژان و رەئیسی سجیلیان دەگەڵە دەبێ هەردوو رەئیسی سجیل و ئاژانی لە بەین بچن ئەوانە بۆیە دێن تا بنەی حکومەتی داکوتنەوە و جێ خۆش کەنەوە ئێمە نابێ ئیزنی ئەو کارەیان پێ بدەین. رەئیسی سجیلی لە گەڕەکی جوولەکان دەبێ و رەئیسی ئاژانیش لە گەڕەکی حاجی حەسنیان . هەردوو گەڕەکیش سەید محەمەدی سەید رەحمانی بە سەریان رادەگا کە دە کۆمەڵەی دا نەبوو شەوانە خۆی و پیاوەکانی نۆبە چین مامەغەنیش لە سەرکارە و رەئیسی شارەوانییە وچەند نەفەر قۆڵ سووریش لە ئیدارەن و بە کاروباری شار رادەگەن و قازی هەر ئەمرێک بکات ئەوان بە جێی دەگەیەنن جا منیش نە نێوانم دەگەڵ مامەغەنی هەیە نە دەگەڵ سەید محەمەدی ئەو ئەمرەشم پێ سپێردراوە دەبێ بە جێی بگەیەنم عیلاج نییە هەواڵەکانم کۆ کردەوە و لە ناو خۆمان دا راو مەسلەحەتمان کرد چی بکەین چۆن ئەو کارە قورسە راپەڕێنین هاتینە سەر ئەوەی دوونەفەر بچنە سەربازخانە لەوێ نەفەرێک لە پیاوەکانی مامەغەنی شەوانە نۆبەچی سەربازخانەیە ئەو شەوە نۆبەی هاشمی خەلیل تالانییە لەوێ ژوورێکی لێیە داروبارێکی زۆری تێدایە ئەو دوو نەفەرە دەبێ بچن ئەو ژوورە ئاور تێبەردەن تا مامە غەنی بە هاواری سوتمانەوە بچێ و شار چۆڵ ببێت و ئێمەش بتوانین کاری خۆمان بکەین بەڵام پێشتر دەبوایە بچم دەگەڵ سەید محەمەدی ئاشت ببمەوە و رازی بکەم کە هاوکارمان بێت دەوکارەدا تا بە ئاسوودەیی بچینە لای رەئیسەکان جا ئەو دەم یا گاڵ دێ یا پەمۆ . ئەو مانگەش مانگی رەمەزانە و دەبێ تا کاتی پارشێو لە هەموو کار ببینەوە . هەموو رێ و شوێنێکمان دانا و هەر کەسەو کاری خۆی دەزانی . شەوێ دوو نەفەر چوون بۆ سەربازخانە و من و میرزا برایم و وەستا برایمی بەننا چووینە ئیدارەکەی سەید محەمەدی چەند پیاو لەوێ بوون بەڵام خۆی لەوێ نەبوو چووبوو بۆ ئارەق خواردنەوە کوتیان خۆی و دوو کەسی دی لە ماڵی ئەستیری جوولەکەن منیش یەکسەر چووم ئەوە دەمێکە یەکتر نادوێنین و شیر و تیر لێک دەسوێین و وەک کێرد و پەنیر واین کەچی هەمووشی ئاغا و دەولەمەندەکان ئاژاوەیان لە نێوان ناوینەوە و ئێمەیان واکردووە بە دوژمن کە سەری یەکتر بخۆین تا ئەوان ئاسوودە بن. لە ماڵە ئەستێرێ وەژوور کەوتین و دەگەڵ سڵاومان کرد سەید محەمەد یەک پێ لە بەرمان راست بۆوە بە روخساری را دیاربوو زۆری پێخۆش بوو کە ئێمە چووینە لای دانیشتین و تا درەنگێکی لە کاتی خواردنەوە دا گلەییەکانمان هەڵڕشت. ئەو گلەیی خۆی دەکا و منیش گازندەی خۆم جا بۆمان دەرکەوت هەموو بە قسەی دوژمنەکانمان

کە دەوڵەمەند و ئاغاکان بوون لێمان بۆتە نەدواندن و دوژمنایەتی پاشی رازوگلەییان پیلیم گرت و کوتم هەستە با بڕۆینە دەرێ لە رێگا تێمگەیاند کە کارم بە تۆیە و ئەو دوو کەسەی دەگەڵتن بەڕێیان بکەوە بۆ شوێنەکەی خۆیان. ئەوانی بەرێ کرد و سەری قسەوباسەکەی خۆمانم دەگەڵ کردەوە پێم کوت کە دەبێ ئەو رەئیسانە بەوجۆرە بن . رازی نەدەبوو بەڵام هەرچۆنێک بێ دەڵێم نەرم کرد ئەوە کات تا دێت نزیک دەبێتەوە بە دوو نەفەرەکەی کە ناردوومن بۆ سەربازخانە کوتوومە کە سەعات ئەوەندە ئاورەکە بکەنەوە کە چی چاولێدەکەم دەودەم و دەستەی دا سەید محەمەد لێم پەژیوان بۆتەوە و دەڵێ من بەیانی چ جوابی قازی و مامەغەنی بدەمەوە . کوتم تازە درەنگە بیر لەوەی بکەیەوە سە عات ئەوەندە ئاور لە سەربازخانە بەردەدەن و خۆت و پیاوەکانت بە هاواری سوتمانەکەوە بڕۆن مامە غەنیش خۆی و قۆڵسوورەکانی هەموو لەوێ دەبن ئەودەم تۆ تاوانبار نابی و کەس لێت بە شک نابێ بە هەزار قیر و ناری عەلی هێنامەوە سەر رێگا و دڵی نەرم بۆوە برێک سووڕاینەوە تا عالەم لە چایخانە و کۆڵانان بڵاوەیان کرد رێک لەو کاتەی کە دامانناببوو بۆ سووتاندنی سەربازخانە گڕی ئاوری بڵیند بوو ئەوەی نۆبەچی بوو بە هاواری سەربازخانەیەوە چوون ئیتر ئێمەش وەخۆ کەوتین و چووینە ماڵە رەئیسی سجیلی کە نێوی قازیزادە بوو زۆر سووڕاینەوە بە دەوری ماڵەکەیدا تا ریگایەک بدۆزینەوە و بچینە نێو ماڵەکەیەوە بەڵام زۆر چەتوون بوو ناردم لە ماڵە جوولەکان نێردیوانیان دزی و هێنایان و بە پەنجەرەمانەوە نا خۆم وەسەر کەوتم وڵات گەرمە و دیتم پەنجەرەیان ئاواڵەیە و چراکەیان خەفە کراوە قازیزادە خۆی و ژنە چووکەکەی بە یەکەوە لە خەوی شیرن دان و باقی مندالەکانی دەگەڵ ژنە گەورەکەی لە مەرتەبەی خوارێ چەند دەقیقەیەک خەریک بووم بۆم نەکرا بیکووژم تەقەم لێکردبا ژنەکەشی دەگرتەوە . میرزا برایمی گەورک لە پێشدا ئاژان بوو ئێستا ئاژانکوژە لێم وەسەر کەوت و لێم هاتە پێش و کوتی ئەوە بۆ راوەستاوی؟

تەماشاکە گەر تەقەبکەم ژنەکەشی وەبەردێ

بە جەحەندەم رێگام کە ئێستا خۆم ئەو سەگانە دەتۆپێنم. رازی نەبووم و نەمهێشت لە نەردیوان هاتمە خوارێ و کوتم نەردیوانەکەتان لە کوێ هێناوە بەرنەوە جێگای خۆی و جا وەرن بە دوومدا لە پشت ماڵە قادراغاوە وەسەربانی کەوتم و سێ نەفەریشم بە دواوە بانەو بان چوومە ئاستی ماڵە رەئیسی لەوێ نەوی بوو چوومە خوار و هەردوو برایم گەورک و بەنناش لە دوومن چوومە حەسار و لە دالان دیوێکی چووکە هەبوو دەرکەم کردەوە تەماشام کرد ئاژانێک دە شیرن خەودایە چون رۆژەکەی بە رێگاوە بووە و ئەوەندە شەکەت و ماندوویە ئاگای لەو هەموو تەپەتەپ و چوونی ئێمە نەبوو و وشیار نەبۆوە چوومە سەری راستم کردەوە و دەمانچەکەم لە ژێر سەری دەرهێنا و وەپێش خۆم دا تا دەرکەی دیوی رەئیسیم پێشان بدا پرسیم ئەو دیوەی چرای خەفەکراوە کێی لێیە کوتی مندالەکانی دەگەڵ ژنە گەورەکەی لێرە خەوتوون و خۆشی لەسەرەوە دەگەڵ ژنە جحێڵەکەی نوستوون ژوورەکەی پێشان دام لە سەر پلیکانان بوو لەو عانەشدا دەرکەی ماڵە رەئیسی کراوەتەوە و هەموو هاواڵەکانم هاتوونە ژوور و لە دالانەکەی دان لە پلیکانان وەسەر کەوتم و دەستم بە دەرکەی ژووری رەئیسەوە نا بەڵام لەو دیو گاڵە درابوو کەرەتی دواوە دەرکەم توند کێشا، کراوە رەئیس کە منی دیت راست بۆوە سەر قوون و دەستی بۆ ژێر سەری برد دەست بردن بۆ دەمانچەکەی و تەقاندنی یەک بوو زوو خۆم لانەدابا کوشتبوومی ئەو جار هەستاوەتە سەر پێ و تەقەمان لێدەکا و ژنەکەشی لێفەی لە خۆی وەرپێچاوە و دەزریکێنێ چۆن . لە پەنادەرکەی را دەمانچەیەکم لە رەئیسی دا دەمانجەکەی لە دەست بەربۆوە دوو دەمانچەی تریشم تێهەڵکرد بەڵام نەکەوت لەولای ڕا وەستا برایم تفەنگێکی لێدا و لە سەر عەرزی درێژی کرد ئێستا ژنەکەی دەپاڕێتەوە و دەڵێ بیکە بۆ خاتری خودای دەستم لێ مەدە کوتم مەیکە هەرا کەس کاری بە تۆ نییە ئەدی ژنەتیو نەیدەزانی بۆ ئەوەی ئەوی وەبەر نەدەین زۆر وەدرەنگی کەوتووین و دەبێ بە پەلە بڕۆینە گیانی رەئیسی ئاژان ، ئەوە زۆری نەماوە بۆ پارشێو بە پەلەین دەبێ بڕۆین تەماشام کرد سەید محەمەد خۆی و دوو نەفەر لە حەسار بوون دەگەڵ هەواڵەکانی من کە تەقە کرا وەسەر کەوتن و هاتنە ژوورەکەی رەئیسی لای ئێمە لەو نێوەدا دەمانچەی رەئیسی ون بوو لام وایە سەید محەمەد هەڵیگرتبوو چونکە هەواڵەکانم هیچ کات دەگەڵ من درۆیان نەدەکرد لێیان ئەرخەیان بووم ئێستاشی دەگەڵ بێ سەید محەمەد نەچووە ژێری زۆر بە تاڵووکە کوتی ئەمن دەبێ بڕۆمەوە بۆ سەربازخانە ئێمەش بۆ لای ماڵە رەئیسی ئاژانێ چووین تا کاری ئەویش تەواوکەین . ئەوە هات و ڕابرد هەر نەمزانی رەئیسی ئاژان چۆنی زانیبوو و کێ ئاگاداری کردبۆوە و بە لیباسی شەخسی رای کردبوو و چووبووە نێو باغان دوایی بیستمانەوە کە عەلی رەحمەتی ماشێنی بۆ بردبوو هەر ئەو شەوە تا میانواوێی بەند نەکردبوو ئەو دوو رەئیسە دەگەڵ سێ نەفەر ئاژان هاتبوونە شارەکەمان تا جێگای خۆیان خۆش کەن و ئەو قۆڵسوورانەی

مامەغەنیش تا کاتی خۆی لە جێی ئاژان بن دەنا لە سەر کۆمەڵە و خەڵکەکە ببنە سیخوڕ و ئەوەندە ئازادییەمان لێ تێکدەنەوە و دیسان ئاژان و ئەمنییەی زاڵم لە سەرمان ببێتەوە کەڵەگا مامە غەنی لە پێشدا لە فەرمانداری کاری دەکرد و داژدار و لاگیری ئێرانییەکان بوو .

بوو بە پارشێو عالەم لە ماڵ هاتنە دەر بۆ مزگەوت و حەمام دەڕۆن و ئێمەش رەئیسی ئاژانمان دەسگیر نەبوو هاواڵەکانم ناعیلاج هەرکەسە چوویەوە ماڵە خۆی منیش چوومەوە ماڵ و زۆر شەکەت بووم و یەکسەر بۆی نوستم تاوێکی پێچوو تەماشا دەکەم خێزانم هاتووە و خەبەرم دەکاتەوە و بە پەشۆکاوی دەڵێ : هەستە ئەو شۆ رەئیس کوژراوە عالەمێکی زۆر لە خەیابان کۆ بۆتەوە قازیش لە نێویانە راستیم پێ بڵێ ئەوە کاری تۆیە یانا؟ زۆری لێ تووڕە بووم و نەمهێشت جارێکی دی باسی بکاتەوە نان و چای بەیانیم خوارد و چوومە خەیابانێ تەماشام کرد بەردەرکی ماڵە قازیزادەی عالەمێکی زۆری لێکۆبۆتەوە قازیش کورسییان بۆ داناوە وە سەری کەوتووە و نوتقێ بۆ عالەمێ دەکا چوومە نێو خەڵکەکە تا گوێ بۆ قازی هەڵخەم کەچی دەبینم هەموو خێسەم لێدەکەن سوور دەزانن کاری منە ئاغاوەتی مەنگوڕ و مامەش و هەموو عاشیرەتەکان هاتوونە تەماشایە و لە خەمی قازیزادەدان و خێسەش لە من دەکەن منیش گوێم داوە بە قازی و کەسیش بە پیاو نازانم قازی دەڵێ : ئەو قازیزادەیە لەوەپێش لە شاری ئێمە بووە رەئیسی ئەوە شارە بووە داخوا زوڵمی لە کێ کردووە کە ئێستا بەو دەردە چووە. زۆریتری لە سەر رۆیی و لە عەینی قسانیشدا جارجار چاوێک لە من دەکا منیش لە خۆڕا دڵم بەو چاوانەی قازی خۆش بوو ئەو زەمانیش دەور دەوری عەشایرە هەر کەس هەرکەسە سابڵاغ لە نێو ئاغاکاندا بەش کراوە بە نۆبە هەر رۆژەو ئاغایەک حکوماتی شارە هەموو ئاغاوەتی عەشایر دە شاری خزاون لە لایەک ئێران کۆپێن دەدات بە ئاغاوەتەکان و قەندو شەکری پێوەردەگرن و سەری عەشایر بەو قەندوشەکرە گەرم دەکەن تا بە قسەی ئەوان بکەن و پیاوی ئەوان بمێننەوە لەولاشەوە حۆسێنی زێڕینگەران کە لە گومرک کار دەکا و خۆیشی هەمەکارەی کۆمەڵەیە بە کۆپین زۆر ئاغای داخیلی کۆمەلەی کردوون. (۱)

ئەو رۆژەی مەیتی قازیزادەیان بردە نێو قەبران و شاردیانەوە ئەو سەردار عەشیرەتانە هەر دەتکوت بابیان کوژراوە ئەوەندە غەمبار بوون ئیتر هێندەی دی لە من بە رق داچوون. و ناشوێرن بە ئاشکرا لە نێوم بەرن. لە من ناترسێن لەو(کاغەزەی لە باغەڵم دایە دەترسێن)

گرتنی ئیدارەی پولیس و کوشتنی ئاژانەکان

ئەوە(قازی) گەرەکی بازاڕی بە من ئەسپاردووە و شەو تا بەیانی لەوێ کێشکێ دەکێشم بە شەو لە بازارم و بە رۆژیش دەنووم رۆژێک کە هاتبوومەوە ماڵ و لە خەوێکی قورس دابووم خێزانم هات رایپەڕاندم و کوتی لە نێو شار تەقەیە راست بوومەوە و چوومە خەیابانێ لەوێ کوتیان عەزیزخانی کوڕی گەنجاڵی بەگ لە خەیابان نوتقی کردووە و بە فەرمانداری کوتووە دەبێ لە شار بڕۆی عالەم چووبوون بۆ ئیدارەی شارەوانی و ئەو ئاژانی دەنێو ئیدارەی دابوون هەموویان کوشتبوون. دەونێوەی دا عەبدوڵلای کوڕی مینە خاڵندی کوژراوە و بە کوژرانی عەبدوڵلا خەڵکەکە هەموو ئاژانەکان دەکووژن و رەئیسی ئاژانیش رادەکا . بۆ لای ئیدارەی چووم تا بزانم چ بە چییە تەماشام کرد ئیدارە داری لە سەر بەردی نەماوە لە ژووری ئیدارەی هەشت نۆ کەلاکە ئاژان لە گۆڕێ کەوتووە میز و ساندەڵی ئیدارەی تێک و پێک شکاوە و لە حەسارێ فڕیدراون پاشان چووم بۆ لای ماڵە عەبدوڵلای دیتم عالەمێکی زۆر کۆبۆتەوە و هەمووشی کاسب و کوسوبە بۆ لای تاوپەڕان مەیتی عەبدوڵلامان بە گڵ سپارد و گەڕاینەوە شار تەماشامان کرد ئەوە چەند ئەفسەری رووس لە بەر دەرکی ئیدارەی راوەستاون و لە کوشتاری ئەو ئیدارەیە دەپرسن برێک لە دەوروبەری ئیدارە سووڕانەوە و سواری ماشێن بوون و رۆیشتن منیش بۆ لای ماڵێ گەڕامەوە . (۲)

درێژەی هەیە

(۱) عومەراغای عەلیار لە کتێبی (مهاباد بر قله تاریخ) دا ئاوا باسی ئەو رووداوە دەکا:

دەوڵەتی شوورەوی لە سەرەتاکانی شەڕدا چونکە شکست و سەرکەوتنی ناروون بوو بە ئاشکرا و لێبڕاوانە خۆیان لە کاروبار هەڵنەدەقوتاند بەڵام دواتر کە سەرکەوتنیان وردەوردە ئاشکرا بوو و ساڵهای ساڵیش بوو بە تەمای نەفتی شیمالی ئێران دەگەڵ ئینگلیس لە بەربەرەکانی دابوون و پێیان وابوو نەفتی جنووبی ئێران بە دەست ئینگلیس بە تاڵان دەچێ دەبێ ئەوانیش ئیمتیازی نەفتی شیمال وەرگرن . بەو مەبەستە ئازەربایجانی ئێرانیان بە تەواوی خستە ژێر رکێفی خۆیان و بۆ کۆکردنەوەی لایەنگری زیاتر بۆخۆیان لە ئازەربایجان و کوردستان بە گەرمی دەستیان بە هەڵسووڕان کرد .

(چونکە تەورێز جێی باسی ئێمە نییە باسی ناکەین)

چونکە رووسەکان لە مەجلسی شووڕای میللی لە کاتی دەنگدان سەبارەت بە ئیمتیازی نەفتی شیمال ئیحتیاجیان بە نوێنەری زیاتر بوو کە بە قازانجی ئەوان دەنگ بدا. ساڵی ١٣٢٢ ی هەتاوی بە هۆی عامیلەکانی خۆیان ئاغای قازیزادە رەئیسی ئامار(ثبت احوال) ی مهابادیان تێرۆر کرد و سندووقی دەنگیان بە گوێرەی سجیلی خەڵک بە قازانجی سەدرولئیسلام برای قازی محەمەد دارماڵی دەنگ کرد و بە نێوی نوێنەری مهاباد رەوانەی تاران و مەجلیسی شووڕای میللی کرد.

(٢) میرزا رەحیم مەنگوڕی لە کتێبی بەسەرهاتی سیاسیی کورد لە ١٩١٤ەوە تا ١٩٥٨ لە سەر ئەو رووداوەی شارەبانی مهاباد ئاوا دەنووسێ:

لە ١٨ی مانگی تشرین الثانی ١٩٤٥ هەتا ٢٣ ی کانون الثانی ١٩٤٥ لە شارانی تەورێز ، رەزائیە ، زەنگان ، میاندواو ، ئاردەبێل ، خۆی ، ماکۆ ، میانە، رەشت ، گێلان لە هێزی دەولەتی پاک کرایەوە . بە کوشتارێکی زۆر ناشیرن تاڵانی دەوڵەتی ئێران کرا هەتا لە رەزائیە سەربازی رووسەکان جلی شۆڕشگێڕەکانی توودەیان لە بەر دەکرد ئەچوونە ناو کۆڕی جەنگ و پەلاماردان. لە عەینی وەختیشا لە سابڵاغ پەلاماری سەرای دەولەتی درا ٧ نەفەر پولیسی ناوشار کوژرا . شارانی نەغەدەی سندووس و بۆکان بە بێ خوێن رشتن خۆیان دا بە دەستەوە .

چاوەدێری بە شدەتی ئەمریکا و ئینگلیس رووسی لە پاشەرۆژێکی خراپ ترساندبوو لە بەر ئەوە لەسەر نووسین و وثائق هیچ وێنە فەرمانێکیان نەئەکرد هەموو فەرمانێکیان لە سەر راسپاردە و فەرمانی دەم کاری بە ئەنجام ئەگەیاند جا لە بەر ئەوە ناتوانین بە وەثائقی رەسمی تەداخولی رووسەکان بە ئیسبات بگەیەنین بەڵام کردەوە و هەستان و جووڵانەوەیان بۆمان روون ئەکاتەوە کە هەموو بەسەرهاتێکی ئێران بە قسەی رووس پێک هاتبێ.

زنجیرە وتار: کۆماری کوردستان- دووی ڕێبەندان (٣)

ئامادەکردنی: تاهیر عەلیار

ڕووداوەکانی سەردەمی کۆمەڵەی ژ،ک و کۆماری کوردستان

لە بیرەوەرییەکانی محەمەدی نووریدا (شەوەێک و خەوێک ، بستووی ژیان)

هەموو دەوری ژیانی من شەوێک بوو شەوێکی پڕ لە مۆتە و دیمەنی دێو

ئەوەی دیتم بە هاڵۆزی خەوێک بوو تراوکێک بوو خزی و نەتکایە سەر لێو

دووهەڵکەوتی ناحەز و نالەبار بوونە بەرهەڵستی وەدی نەهاتنی ئاواتەکانم ساڵی ١٣٢٠ شەڕی دووهەمی نێو نەتەوەیی بوو بە هۆی ئەوە کە ئێرانی ئێمە بە دەستی دەوڵەتانی هاوپەیمان ئەمریکا ، ئینگلیس و شووڕەوی داگیر کرا حکومەتی ناوندی شیرازەی پسا و نەزم و نیزام لێک هەڵوەشا شوێنەواری عەشیرەتگەری و خانخانی کە لە دەورانی حکوومەتی ڕەزاشادا لە گرێژنە چووبوو بە ڕەوشتی کۆنی حەز و ناحەزی خۆی ژیایەوە و هاتەوە سەر تەوەرە و بستووی پێشووی و نائەمنی و هەرج و مەرج لە هەر ناوچەیەک سەری هەڵدا و کەس بە ربەی کەسی نەدەپێوا. هەر لەو سەردەمەدابوو ئاغای گۆڵان خدراغای عەزیزی نامە وپیاوێکی نارد کە ئەگەر محەمەدی نووری وەکوو بابی کە میرزای من بووە نەیەتەوە گۆڵانێ ونەبێتە میرزای من و دەرس بە منداڵی بنەماڵەکەم نەڵێ ئەوا خەرج و پیتاکی ئەو چەند ساڵەی لە دایک و خێزانەکەی وەردەگرم و لە ملکی خۆشم دەریان دەکەم. دیارە ئەمنێکی دنیا نەدیتوو و لە کێشمە کێشمی دەوران نەکەوتوو کە هەموو ئاواتم ئاسوودەیی و حەسانەوەی دایکم و منداڵەکانی بوولە وەختێکی وادا دەست و پێم لێ ون دەبێ ڕایەڵ و پۆی ئاواتەکانم دەهاڵۆزێ و تێکەڵ دەبێ. لەوەی زیاتر چارەیەکم نەدەزانی کە دەست لە خوێندن هەڵگرم و ڕۆژ و حاڵی بنەماڵە فیدای دوارۆژ و داهاتووی خۆم نەکەم ناچار سیپارە و دەفتەری ڕووەورووناکیم پێچایەوە و بەرەو تاریکە بازاڕی ژیانی نالەبار وەرێکەوتم و بە سەرساردی هاتمە بەر پەت و سینگی داب و دەستووری باوی ڕۆژگارو لە لای خدراغای عەزیزی کە پیاوێکی مێر و شایی بە خۆ بوو بوومە میرزا و نووسەر و مامۆستای منداڵەکانی عێلی.

هەڵکەوتێک بۆچوونە مهابادو دیتنی دنیای تازە

خدراغا لە ساڵی ١٣٢١ دا نەخۆش کەوت دەبوو بۆ لای دوکتوران بچێتە مهاباد بارگەیان بۆ پێچاوە و دوو سێ پیاوی دەگەڵ خۆی خست و بۆ چاوەدێریی نوسخە و دەوا و دەرمانێکی کە دەیدەنێ ئەمنیشی بە پێویست زانی کە هاورێی بم. بۆ یەکەم جار بوو کە مهابادم دەدی لە پێشدا ناوی سابلاغ بوو لە مهاباد چووینە مزڵی بایزاغای عەزیزی کە براگەورەی خدراغا و سەرۆکی عێلی گەورکان بوو سەرانی عەشیرەتەکانی مەنگوڕو مامەش و دێبۆکری و محاڵ و شارویران یان خانوویان لە مهاباد هەبوو یان مزڵیان بە کرێ دەگرت نۆکەر و دەست و پێوەندەکانیان لە کاروانسەرا و ماڵاندا دەمانەوە و کاروباری مهابادێ عەشایر هەڵیاندەسووڕاند و حکوومەتی ناوەندی هیچ جۆرە دەسەڵاتێکی لە شارو دێدا نەمابوو پیاوەکانی عەشایر باج و پیتاکیان لە دەرەوەی شار لە خەڵکی وەردەگرت پیاوە بە ناو و سەرشناسەکانی مهابادی هەرکام بە پێی تێبینی پاشەرۆژ و داهاتووی خۆیان لەگەڵ سەرۆک عەشیرەتێکی تێکەڵی و نزیکیان دەکرد. بۆ منی دنیا نەدیو کە هەر

لە حوجرەی فەقێیاندا خەریکی خوێندن و موتاڵا بووم و نەهاتبوومە نێو گەل و کۆمەڵەوە هەموو ئەو دیمەنانە جێگای سەرنج و بیر لێکردنەوە بوو ئێستا کە جل و بەرگی کوردی ئازادە و کوردی نووسین و کوردی کوتن یاساغ نیە پێشینەی زەینم لە ژیان و گیانمدا سەریان هەڵدەدا و ئەمنیان دەبردەوە ئەوکات کە پەرتووکە کوردیەکانیان لێ لە تەندوور هاویشتم و سووتاندیان کە ئەمنیە قوون شینەکانی حکوومەتی رژانە ژوورەکەمان و لە نووسراوە و پەرتووکی کوردی دەگەڕان و دەیانکوت کوردی نووسین و کوردی پۆشین یاساغە ئەوە ئێستا دەمدی بە کوردی دەدوێن ، دەنووسن ، دەپۆشن گەنج و لاوەکانی شاری شەوانە لە کووچە و کۆڵانان گۆرانیان دەڵێن و هۆنراوە و سروودی کوردی دەخوێننەوە دەمدی دیمەن و رووکاری تەواوی شاری مهاباد رەنگی کوردی و دەنگی کوردستانی لە خۆی هاڵاندووە. سەروبەندی پاییزێکی درەنگ بوو خدراغا نەخۆشییەکەی چاتر ببوو دوکتوران ئیستراحەتیان لە ماڵی خۆی بۆ نووسی و گەڕاینەوە گوندی گڵۆڵانێ بۆ ماڵی خۆمان ئەمن دیسان مامۆستایی و دەرسی منداڵانم دەسپێکردەوە و هەتا بە هاری ساڵی ١٣٢٢ لە گڵۆڵانێ مامەوە لە بەر ئەوەی داهات و جیرەم بە شی گوزەرانی خاوخێزان و ژیانی ئاسایی نەدەکردم ناچار بووم بنەماڵەی لە ناوچەی گەورکان بگوێزمەوە و بێمە موکریان .

کۆچ و بار لە ناوچەی گەورکان بۆ نێو دێبۆکرییان

لە بەهاری ساڵی ١٣٢٢ ماڵم باریکرد و لە دێی گۆلێ مەرزینگ لە لای برایماغای قارەمانی کە رەئیس و ردێن سپی عێلی خۆی بوو بە ناوی نووسەر و میرزا دامەزرام. برایماغا سەوادی نووسین و خوێندنەوەی نەبوو بەڵان کاروباری بنەماڵە و ئیداری و تایەفەی قارەمانی کە تیرەیەکی زۆر و خاوەن نفووسی دێبۆکرییان بوون دەکەوتە ئەستۆی و ئەویش زیاتر لە سەفەر و هاتوچۆ دابوو هەمیشە و لە هەموو شارێکی دەبوو دەگەڵی هاورێ بم هەڵکەوتی باش ئەوە بوو برایماغا خانوویەکی لە مهاباد کریبوو بۆیە هەلی مانەوە و دیتنی هاواڵان و هاوڕازانم زۆر بۆ هەڵدەکەوت و راز و رەمزی رۆژگارم بەرجەوەند دەکرد. لەو چاخ و کاتەدا بە هۆی حوزووری هێزی شوورەوی لە ئازەربایجان و بەشێکی زۆرلە مەڵبەندە کوردنشینەکانی ئازەربایجانی رۆژاوا و هەروەها بێ دەسەڵاتی حکوومەتی ناوەندی بۆ دابین کردنی باری هێمنی لە ناوچەدا تەنیا پەنا و پاڵپشتی حکوومەتی ناوەندی عێل و عەشیرە و ئاغاوەتی مەڵبەندەکە خۆیان دەنواند لە حاڵێکی کە عێل و عەشایر و ئاغاوەت بە تەواوی چەکدار و لە شار و دێهاتاندا دەسرۆیشتوو و خاوەن دەسەڵات بوون بۆ نەبڕانەوەی پێوەندی دەگەڵ خەڵکی دێهات و عێل و عەشیرەتەکان دەسەڵاتی ناوەندی دەستووریدابوو بە پێی نفووس و سەرانەی شار و دێهات کۆپیی قەند و شکر و کووتاڵ بدەن بە خەڵک و بەشی گوندنشینەکانیش بە دەستی مالیک و ئاغایان بڵاو بکرێتەوە. لە شاری مهاباد چەند ئیدارەیەک بە رواڵەت نوێنەری دەوڵەت بوون بەڵان ئیدارەی زۆر گرینگ و کاریگەر ئیدارەی ئامار و سەرژماری بوو کە ئاغاوەت و مالیکەکان بۆ وەرگرتنی قەند و شەکر و کووتاڵی زیاد هەموو کوێرەدێ و کۆنە ئاوایيان کردبوو بە شارۆجکە و ئاوەدانیی گەورە هەزاران کچ و کوڕ و پیرەپیاو و پیرەژنی قەت لە دایک نەبوویان تێدەئاخنی و پێناسیان بۆ وەردەگرتن و ئیدارەی ئاماریش بە بێ نابێ و ناکرێ بۆی دەنووسین و دەیدانێ. ئەو پێناسە بێ جێیانە دوای چەندساڵان کە دەوڵەت و حکوومەت جێگیر بوو ، بوو بە هۆی دەردەسەر و گیروگرفتێکی زۆر بۆ دێهاتی و مالیکەکان . لەو کاتانەدا تەواوی سەران و گەورەپیاوانی عێلی و عەشیرەتی لە مهاباد خزابوون و پیاوە چەکدارەکانیان لە دەروازەکانی شاری خەرج و باجیان لە داهات و دەسکەوتی شار و دێهات وەردەگرت و بە رواڵەت نایب و نوێنەری حکوومەت بوون لە شاری دا . دەوڵەت بۆ پێڕاگەیشتن بە کاروباری شار و ئیدارات بۆ ماوەیەکی (عەلیاغای ئەمیرئەسعەد) کە سەرۆکی عەشیرەتی دێبۆکری بوو کردی بە فەرمانداری مهاباد بەڵان رقەبەریی عێل بەگی و دووبەرەکی شێوەی خانخانی و ناتەبایی و ناکۆکی نێو عەشیرەتی ، ماوەی مانەوەیەکی ئەوتۆی بە ئەمیرئەسعەد نەدا و هێندەی نەخایاند تا نەتیجەی کارەکانی وەدەرکەوێ کە لە فەرمانداری لایانبرد.

فەرمانداریی عەلیاغای ئەمیرئەسعەد لە کتێبی (مهاباد بر قله تاریخ) نووسینی عومەراغای عەلیار

رێکەوتی ١٣٢٠،١١،٢٠ی شەمسی عەلیاغای عەلیار لە لایەن دەوڵەتەوە بۆ تاران بانگ کرا وسەبارەت بە مەوزووعی نەزم و ئینتزاماتی مهاباد و میاندواو و دەوروبەری دەگەڵی کەوتنە وتووێژەوە و وەکوو فەرمانداری مهاباد و دەوروبەر بە ئیختیاراتی کامیلەوە کە لە ژێر ئەمری ئوستانداریی تەورێز و ورمێدا نەبێ و راستەوخۆ دەگەڵ تاران لە پێوەندی دابێ و لە وێرا دەستوور وەرگرێ و نامە بگۆڕێتەوە ، دیاریکرا. وا بریار درابوو کە تەواوی بەرپرسان و کارمەندانی مهاباد خەڵکی ناوچە

و کوردبن هەروەها ئەفسەرانی دیاریکراو بۆ دەستەبەرکردنی هێمنی هەموویان کورد بن و ئیختیاراتی ناوچەی مهاباد و میاندواو و دەوروبەر لە دەست عەلیاغادابێ و کاربەدەستانی کورد ئیدارەی بکەن و مواجبیان لە تارانەوەحەواڵە بکرێ بۆفەرمانداری مهاباد و لەوێڕا پەرداخت بکرێ. بەو شەرتانە ئەمیر ئەسعەد ئەو فەرمانداریەی قوبووڵ کرد و نیشتەجێی مهاباد بوو دەستی بە کار کرد و بۆ هێمن ڕاگرتنی میاندواویش مستەفاخانی شێخاغایی دێبۆکری دیاریکرد قازی محەمەد کە ئومێدەکانی خۆی لە پشتیوانی شووڕەیەکان گرێدابوو کە ئەو حاڵەی دی مهابادی بە جێهێشت و نیشتەجێی تەورێز بوو. نێوە نێوە دەچووە لای ئاغای فەهیمی ئوستانداری تەورێز و لە چۆنیەتیی ئیدارەکردنی مهاباد بەهۆی ئەمیرئەسعەدەوە ئیرادی دەگرت . دوای دوو سێ مانگێک وەزعییەتی ئاڵۆزی مهاباد هێور بۆوە و ژیانی ڕۆژانەی خەڵکی بەرەو ئاسایش ڕۆیشت و مەدرەسەکان وەک پێشوو کرانەوە و شاگرد مەدرەسە چوونەوە سەر دەرس خوێندنی خۆیان و بە هۆی ئەو خزمەتانەی فەرمانداری مهاباد بۆ هێمنی مهاباد و میاندواو و تەوابێع ئەنجامی دابوو لە لایەن محەمەدرەزاشاوە تەقدترنامەیەک و قەتعەیەک نیشانی دەرەجە یەکی لیاقەتی پێ بەخشرا. پێش شەڕی دووهەمی جیهانی مهاباد خاوەنی حەوت بەخش بوو :١،مەنگوڕ ٢،لاجان ٣،شارویران ٤، میاندواو ٥، بۆکان ٦، سندووس ٧، سەردەشت وبۆ هەریەک لەو بەخشانە بە شێوەی خوارەوە بەخشداری بۆ دیاریکردن:،مەنگوڕ و نەڵێن و فەقێ عیسا عەولاغای بایەزیدی ڕەئیسی عێلی مەنگوڕ ٢، لاجان قەرەنیاغای مامەش ٣، شارویران کەریماغای کەریمی ٤، میاندواو مستەفاخانی شێخاغایی ٥،بۆکان ئەحمەداغای ئێلخانیزادە بۆ سندووس و سەردەشتیش لە فکری دیاریکردنی کەسێکی لایق و بە کاردابوو . ئاغای فەهیمی ئوستانداری تەورێز لەو شەرت و شرووتەی عەلیاغا نارازی بوو هەروەها قازی محەمەد و سەیفی قازی کە نیشتەجێی تەورێز بوون لە دژی عەلیاغا لە مهاباد تەحریکاتیان دەکرد و ئاغای فەهیمی ڕاپۆرتی ناراستی لە سەر مودیرییەتی عەلیاغا بۆ وەزارەتی کیشوەر دەنارد و هەموو ئەو گوزاریشاتە لە لایەن سپابود شابەختی فەرماندەی سپای غەربی کیشوەر دەگەیشتەوە عەلیاغا و قەولی دەدایە کە دەوڵەت گوێ ناداتە ئەو ڕاپۆرتانە بەڵام لە نیهایەتدا وەزارەتی کیشوەر دوو بەخشی سندووس و میاندواوی لە فەرمانداریی مهاباد جوێکردەوە کە بووە هۆی نارەزایەتی عەلیاغا و ئەو نامەیەی بۆ شابەختی نووسی:

تیمسار سپابود شابەختی فەرماندەی موعەزەمی سپای غەربی کیشوەر دەگەڵ ڕێزی بێ نیهایەت عەرزتان دەکەم پارەکە بە گوێرەی مەسڵەحەتی ناوچە و پێشنیاری جەنابتان فەرمانداری و ئینتزاماتی حەوزەی مهاباد کەوتە سەرشانی من و لە ڕۆژی جێگیربوونی من لە مهاباد ئەمنیەت و ئاسایشی کامیل لە حەوزەی مهاباد بەرقەرار بووە و ماوەیەک لەوەپێش بە ئەمری جەنابتان چوومە سەقز و بە هاوکاری سەرتیپ ئەرفەع هەوڵی ئارام کردنەوەی ئەوناوچەیەم داوە و لەو ماوەیەدا کە لە مهاباد نەبووم و چوومە سەقز هیچ موشکلێک بۆ ئەمنییەتی مهاباد نەهاتۆتە پێشێ ئێستا بە گوێرەی ئیبلاغییەی شمارە ٦٩٨=١٣٦٢ =ط ڕێکەوتی ١٣٢١،٠٢،٢٠ی شەمسی وەزارەتی کێشوەر ڕاجع بە تەقسیماتی شارستانی مهاباد پێش بینیان کردووە شارستانی مهاباد پێنج بەخش بێ بریتی لە بۆکان ، تیکاب ، سەردەشت ، خانێ و مەنگوڕ سەبارەت بە میاندواو و سندووسیش هەڵسەنگاندنی زیاتریان نەکردووە و کوتوویانە دوایە بڕیار دەدرێ بەوشێوەیە میاندواو و سندووس کە کامیلەن حەوزەی مهابادە دەیانەوێ لە مهابادی دابڕن لە حالێکدا لە تاران ئاغای سەرۆک وەزیر بە منیان کوت لە باتی سایینقەڵا و تیکاب کە بوونە حەوزەی مەراغە میاندواو و سندووس دەخەنە سەر مهاباد . وەک سەرتیپ ئەرفەع بە منی کوتووە جەنابت لە ژێر نامەی ٤٠١ سەییار ڕێکەوتی ١٣٢١٠٣٠٢ی شەمسی فەرمووتانە کە مەبەست دابڕانی هیچ شوێنێک لە مهاباد نیە و هەروەها لە ئیختیار من دا دەبێ بەلام ئیستا سایین قەلا جوزوی مەراغەیە و ئەگەر میاندواویش دابڕن چۆنم تیکاب لە مهابادەوە پێ ئیدارە دەکرێ ئەوە بە دەهۆی کەسانێک کراوە کە لەلایەن ئاغای فەهیمی ئوستانداری تەورێزەوە تەحریک دەکرێن تا وەزعییەتی مهابادنائارام بکەن آغای فەهیمی ئوستاندار لەوە نارەحەتە کە ئەمن هیچ پێوەندییەکی پێوە ناگرم و کەسبی تەکلیف و پرس و مەسڵەحەتی پێناکەم و پێوەندیەکەم تەنیا دەگەڵ حەزرەتی عالیە بۆیە بە لەبەرچاو گرتنی ئەوەی دەوڵەت خزمەتەکانی من لە پێناو ئەمنیەت و ئاسایشی خەڵکی ناوچەی بە شۆفاری نەیارانی من لە بەرچاو نییە و ئەو دوو ناوچەیە لە بەر دەستی من دەردینن بۆ وەی لەوە زیاتر وەختی جەنابت زایە نەکەم ئیستعفای خۆم پێشکەشی وەزارەتی کێشوەر کردووە . ڕێکەوتی ١٣٢١٠٣٠٩

وەزارەتی کیشوەر ئیستعفای عەلیاغای قوبووڵنەکرد و سپابود شابەختییان کردە واسیتە و ئەو دوو بەشە دابڕاوەشیان خستەوە سەر مهاباد لەوکاتەدا ناوچەی مهاباد بە هۆی لێزانیی ئەمیرئەسعەدەوە لە کەماڵی ئاسایش و ئارامیدا بوو بەڵام

کاربەدەستانی شوورەوی بوونی عەلیاغایان لە مهاباد پێخۆش نەبوو وکەسانێکیان دەویست کە بە سازی ئەوان هەڵسووڕێن بۆیە لە حەوزەی مەسئوولییەتی ئەودا کەسانێکیان تەحریک دەکرد کە ببنە هۆی نائەمنی وگێچەڵ و ئاژاوە بنێنەوە رووسەکان قازانج و بەرژەوەندی کوردیان لە بەرچاو نەدەگرت و دەیانەویست لە ئاوی قوڕاو بە قازانجی خۆیان ماسی بگرن . لە سەرەتاوە ئەمیرئەسعەد دژبەری سیاسەتی رووسەکانی کرد بەڵام رووسەکان بەو پشتیوانیەی کە لە ئاژاوەگێڕانیان دەکرد قودرەتیان لە هەموو ناوچەکە بەدەستەوە گرتبوو عەلیاغاش مەجبوورەن ئیستعفایدا و هاتەوە ئاوایی وشتەپە لە ناوچەی بۆکان و خۆی لە کاری سیاسی دوور خستەوە.

(میرزا خەلیلی فەتاحی قازی لە کتێبی، تاریخچه خانواده قاضی در ولایت مکری، باسی بارودۆخی ئەوکاتی مهاباد و ئەو فەرمانداریيە دەکاو دەنووسێ) :

شەڕی جهانیی دووهەم بە توندی درێژەی هەبوو هێزەکانی ئالمان لە خاکی رووسیەدا پێشرەوییان کردبوو گەیشتبوونە نزیک موسکو و تەکلیفی مهاباد و ئێران سەهلە تەکلیفی دنیا روون نەبوو بۆیە فەرماندار و ژمارەیەک لە بەرپرسانی ئیدارات کە بە ئینتزاری باشبوونەوەی بارودۆخ لە مهاباد مابوونەوە و میوانی مەرحوومی قازی محەمەد بوون لە باشبوونەوەی وەزعەکە نائومێد بوونوداوایان لە قازی محەمەد کرد یاریدەیان بدا و تا میاندواو بەرێیان بکا. قازی محەمەد داواکەی قوبووڵ کرد و چەند چەکداری دەگەڵ خستن و بەرێی میاندواوی کردن. یەک لەوان ئاغای کەیتاش رەئیسی بانکی میللی مهاباد بوو کە یازدە هەزارتمەن مەوجوودیی بانکی دەگەڵ خۆی برد . دوای رۆیشتنی ئەوانە ئاخرین تین و توانای دەوڵەت لە مهاباد تەواو بوو. بیجگەلە ئیدارەی ئابووری کە خەریکی فرۆشتنی قەند و شەکر و قوماش و تریاک و غەللە بوون ئیداراتی دیکە هەموویان داخران. لە جیاتی شارەوانی لە لایەن دانیشتوانی شار و قازی محەمەد دامەزراوەیەک بە نێوی ئینتزاماتی شاری دروست کرا و لە شوێنی شارەبانیی مهاباد دەستی بەکار کرد و بە کێشەی خەڵکی شار رادەگەیشت. رەئیسی ئینتزاماتی شارلە پێشدا ئاغای غەنی خوسرەوی و دوایە حاجی سەیدرەحیمی نیزامی و دوای ئەو میرزامەحموودی مەنسووری قازی و دوای ئەو سەید پیرە بوو. ئەگەر کێشەیەکی وابایە بە ئینتزاماتی شاری جێبەجێ نەبایە مەرحوومی قازی محەمەد و مەرحوومی سەدری قازی بە گوێرەی شەرع یا لە رێگای کەیخودایەتییەوە حەلیان دەکرد. لەوکاتەدا هەموو رەئیس عەشایری ناوچەی مهاباد وەکوو حاجی قەرەنیاغای ئەمیرعەشایر و حاج کاک هەمزەی قادری و باقی ردێن سپیانی مامەش و مەرحوومی عەلیاغا ئەمیر ئەسعەد و باقی ردێن سپیانی دێبوکری و عەولای بایزاغا و برایماغای سالاری رەئیسەکانی عێلی مەنگوڕ و بایزی عەیزاغا رەئیسی عێلی گەورک و قەرەنی بایزید ردێن سپی عێلی پیران لە مهاباد بوون و لە مەحکەمەی قازی کۆبوونەوەیان کرد و ئەمنیش لەو کۆبوونەوەیە بووم و ئاوا رێککەوتن: مادام کە دەوڵەت لە مەنتەقەی مهاباد هێزی نییە وئینتزاماتی بەرقەرار نەکردووە بۆخۆیان بە هاوکاریی یەکتر ئارامیی ناوچەکە بپارێزن و کەسانی ئاژاوەگێڕ لە دەرەوەی مهاباد سەرکوت بکەن و ناکۆکیەکان بە ئارامی و بە بێ بەکار هێنانی قودرەتی شەخسی بە گوێرەی شەرع خاتیمە پێ بدەن . داوایان لە من کرد ئەو قەول و قەرارە وەک سورەتجەلەسەیەک بنووسمەوە و هەموویان ئیمزای بکەن ئەمن نووسیم و دامە دەست قازی محەمەد و دوای ئیسلاح کردن هەموویان ئیمزایان کرد. دوای ماوەیەک هەموو رەئیس عەشیرەتەکان دەگەڵ قازی محەمەد بۆ تاران بانگ کران. و چاویان بە شا و باقی کاربەدەستانی دەوڵەت کەوت و بریاردرا ئینتزاماتی دەوروبەری مهاباد و میاندواو سوارەی عەشایر بیپارێزن بۆیە سوارەکانی کەریماغای قومقەڵا و سوارەکانی حەمەحوسێن خانی سەیفی قازی لە ژێر فەرمانی ژاندارمێریدا دەست بە کار بوون. لەوکاتەدا ئینتزاماتی نێو شاری مهاباد بە دەست قازی محەمەدەوە بوو و مەڕحوومی قەرەنیاغای مامەشیش ماڵی لە مهاباد بوو و لەگەڵ قازی محەمەد هاوکاری دەکرد هەر لەو سەردەمەدابوو کە عەلیاغای عەلیار سەفەرێکی تارانی کرد و دوای ماوەیەک حوکمی فەرمانداریی مهابادی بە دەسەڵاتی تەواوەوە بۆخۆی و دەرەجەی سەروانی بۆ کورەکەی خۆی سلەمان و بۆ برایمی شێخاغایی برای مستەفاخانی شێخاغایی وەرگرت و بە دوای ئەوەدا هاتە مهاباد و دەست بە کار بوو و بە هۆی توانایی شەخسی خۆی و دەسەڵاتێک کە رەسمەن دەوڵەت دابوویێ لە ماوەیەکی کورتدا بە سەر مهاباد و دەوروبەریدا تەسەلوتی پەیدا کرد . ناوبراو هەرچەند بە نێو فەرماندار بوو بەڵام دەسەڵاتەکەی بێ سنوور بوو و تەواوی کاروباری مهاباد و دەوروبەری لە قەبزەی قودرەتی خۆیدا گرت وچونکە ئیداراتی ئینتزامی و قەزایی نەبوو کاروباری ئەو ئیدارانەی شەخسەن بە سەلیقەی خۆی ئەنجام دەدا و خولاسە دەسەڵاتێکی موقتەدیر و موتڵەقولعینانی بۆخۆی لە مهاباد دەستەبەر کرد و هەم بە هۆی لیاقەت و کەسایەتی زاتیی خۆی و دەسەڵاتی بنەماڵییەوە و بە هۆی ئەوەی فەرمانداریی رەسمی بوو عەشایر ئیحترامیان دەگرت و تا رادەیەک

به قسەیان دەکرد بۆیە کامیلەن بەسەر وەزعەکەدا موسەلەت بوو. و لە هەموو لایەکەوە قازی محەمەد و ئاغای سەدری خستبووە ژێر فشارەوە و مەجالی عەرزی ئەندامی نەدەدانێ و تەواوی کەس و کاری من کە ئەوکات کاری بچووکی وەک نیگابانیی عەمبار و سندووقی دەوایری دەوڵەتییان پێبوو دەیویست بێکاریان بکا . ئەوکات ئەمن کەفیلی دارایی و ئابووریی مهاباد بووم رۆژێک لە فەرمانداریەوە نامەیەکی رەسمیم بۆهات و فەرماندارەدەستووریدابوو چەند کەس لە خزمان و کەسوکار کە پێش هاتنی ئەو لە جێگای پاسەبان و سەرایداری ناخۆجێێ و هەڵاتوو بە حقووقێکی کەمەوە کاریان درابوویە بە بێ هیچ هۆیەک بێکاریان بکەم ئەمن لە جوابدا بۆم نووسیەوە کە ئەو کەسانە جێگای متمانەی منن و تا ئێستا کارەکانی خۆیان بە باشی راپەڕاندووە و لە سەرکار لابردنیان سەلاح نییە و ئەگەر فەرمانداری بۆ لە سەرکار لابردنی ئەوانە پێداگریی هەیە پێویستە بەرپرسایەتی حیفازەتی ئەموالی دەوڵەتی کە بریتین لە عەمبارەکانی غەللەی دەرەوەی شاریش وەستۆ بگرێ . عەلیاغا پیاوێکی یەگجار فامیدە و دوورئەندێش بوو بەرپرسایەتی حیفازەتی ئەموالی دەولەتیی وەستۆ نەگرت و هەوڵی لە سەر کار لابردنی خزمەکانی منیشی نەدا. ئەوکات لە مهاباد ماڵیاتێکیان دانابوو بە نێوی (تۆپانە) یانی هەر تۆپە پارچەیەکی لە عێراقەوە بە قاچاغی دەهات یا لە تەوریز و تارانەوە وارید دەکرا پوولێکیان لێ دەستاند . عەشایر پێیان وابوو دەبێ بەشیان لەو پووڵە داهەبێ و بەشیان نەدەدرا و نارازی بوون و دەستیان کرد بە موخالەفەتی فەرماندارو دەستیان کرد بە راوورووت لە دەرەوەی شاری و نانەوەی ئاژاوە و ئینتزاماتی دەرەوەی شار تێکچوو. موخالەفەتی عەشایر دەگەڵ عەلیاغا توندتر و ئاشکراتر بوو تا ئەو جێگایەی هێندێک لە سەرانی ئەوان چوونە تاران و ئەوزاعی وڵاتیان بەو جۆرەی بۆخۆیان پێیان باش بوو بە مەیلی خۆیان بە گوێی بەرپرسان گەیاند و ئەمیر ئەسعەد قودرەتی جارانی نەما و ناچار دەستی لە کار کێشاوەو مهابادی بە جێهێشت. دوای رۆیشتنی ئەو بیلافاسیلە عیدەیەک لە سوارانی مەنگوڕ لە ژێر فەرمانی کاکەسواری ئەحمەدی گوڵاویاغادا هاتنە سابڵاغ و دەستیان بە وەرگرتنی تۆپانە کرد. دوای رۆیشتنی عەلیاغا بە گوێرەی نەزەری سەرۆک عەشیرەتەکان فەرماندارێکی دیکە بە نێوی (سریع القلم) هاتە مهاباد و ئیدارەی شارەبانی کە نەمابوو دووبارە دایمەزراندەوە.

تێبینی:

١، ئەو فەرمانداریە بەو جۆرەی لە کتێبی (مهاباد بر قله تاریخ) دا هاتووە جۆرێک خودگەردانییە کە شامیلی بەشێکی سنووردار لە کوردستان بووە و لە سابڵاغ و دەوروبەری بەربڵاوتربووە. حەمەرەشیدخان تا تێکچوونی حکوومەتی قازی محەمەدخاوەنی جۆرێک لەو خودگەردانیە بوو ، شار و ناوچەی بانە لە لایەن بەگزادەکانی بانەوە و خزمانی حەمەرەشیدخان ئیدارە دەکرا. لە ناوچە کوردنشینەکانی ورمێ ،سەڵماس، خۆی و ماکۆش تا هاتنەوە سەر دەسەڵاتی دەوڵەت رەئیس عەشیرەتەکان هەرکامیان ناوچەی خۆیان ئیدارە دەکرد و تەقریبەن تا نزیک ٥ سال ئەو ناوچانە بە دەستی خودی کوردەکانەوە بوو و لە نوێنەرانی دەوڵەت و فەرمانەکانی دەوڵەت خەبەرێک نەبوو . مەرحوومی قازی محەمەد لە هێندێک وتاردا ئیشارە دەکا لەو ماوەدا بە ئیستقلال ژیاوین ئیشارەی بەو خودگەردانیانەیە.

٢، دەستپێکردنەوەی نائەمنی لە کتێبی (خاطرات زندگی پر ماجرای دکتر آسو) دا ئاوا هاتووە: هەوەڵین بریسکەی تێرور لە بەهاری ساڵی ١٣٢٢ لە کووچەیەک لە خەیابانی پەهلەوی گەرەکی کەلیمیان بن بەستی میوانخانەی خوسرەوی لە سەری قازیزادە رەئیسی ئامارێدا . ناوبراو دووژنی بوو و شەوێ چەند کەس بەکرێگیراوی چەکدار لە دیواری ماڵەکەیەوە وەسەر کەوتن و لە باوەشی ژنەکەی داکوشتیان و نێوماڵ و فەرش و شتوومەکی نێو ماڵیان بە خەیاڵی ئاسوودە بە کۆڵدادا و بردیان . رۆژی دوایە کە منیش وەک خەڵکی دیکە چوومە ماڵی ئەو فەلەکزەدەیە دیتم لە خوێنی خۆیدا گەوزیوە و ژنەکانی هەرکامیان لە گۆشەیەکی ژوورەخاڵیەکەدا هەڵترووشکاون دەگرین خەڵک زۆر نارەحەت و غەمبار بوون (ازمابهتران)دەیانکوت ئەوکارە بۆ ترساندنی باقی کاربەدەستانی دەوڵەت بە دەستووری (نمازعلی اوف) ئەنجام دراوە بۆوەی مەنتەقەکە چۆڵ کەن دەیانکوت ئەو رەئیسی ئامارە مەعمووری خوفیەی حکوومەتی ئێرانە و بە هەموو شێوەیەک راپۆرت دەنێرێ بۆ دەوڵەت لە ناوەند خولاسە تا ماوەیەک خەڵک لەو کارە ناپەسندەی بەکرێگیراوانی بێگانە لە ترس و خۆفدا بوون و هەموو تۆقیبوون پێیان وابوو دوای رۆیشتنی کاربەدەستانی رێژیمی پێشوو هێمنی و ئازادی دەستەبەر دەبێ بەڵام چ فایدە(شمشیر بدست عرب زنگی افتاده) و حەتمەن کێشە دەخوڵقێنێ.

نماز علی اوف سەروانی دەزگای چکا بە رەگەز ئازەربایجانی و خەڵکی باکۆ بوو مقەڕی لە میاندواو بوو (فعال مایشا) چ جنایەتێک مابوو کە نەیکا هەر ئیشارەی کردبا کەسێک لە ناوبەرن کردەوەی ناپەسندی جنایەتکارانە ئەنجام دەدرا ترس و خۆفی نمازعلی اوف هەموو کەسی داگرتبوو هەر کاتێک سەروان (تواریش) بە توورەیی و سیمای عەبووسیەوە چاوی لە کەسێک کردبا یا گفتوگۆی توندی دەگەڵ کەسێک با چارەنووسی ئەو کەسە دەکەوتە بەرپێ و تێدا دەچوو .

٣، حەمەدی مەولوودی لە کتێبی کوردبوون دا ئەنجامی ئەو تێرۆرەی بە وردەکارییەوە وەستۆ گرتووە و فەخری پێوە دەکا.

زنجیرە وتار: کۆماری کوردستان- دووی ڕێبەندان (٤)

ئامادەکردنی: تاهیر عەلیار

دارمانی کۆماری کوردستان ١٩٤٦   دوکتور بورهان یاسین

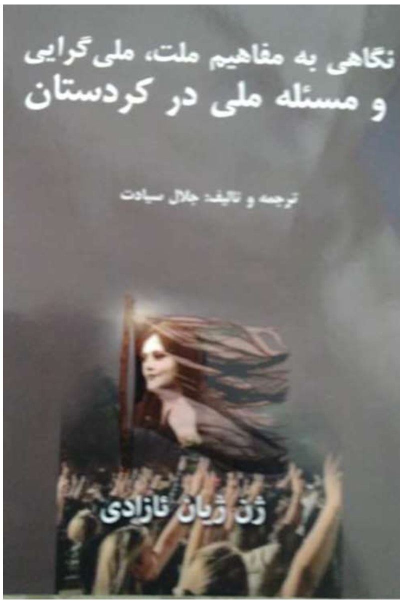

مانگی ئوکتوبری ساڵی ١٩٤٦ دەوڵەتی ئێران بە سەرۆکایەتی (احمدقوام السلطنه) و مەقامی باڵاتر یانی شای ئێران بریاری داگیرکردنەوە و خستنە ژێرفەرمانی دووبارەی ناوچەی ئازەربایجان وکوردستانیان دا. (محمدرضاپهلوی) وەک فەرماندەی گشت هێزەنیزامیەکانی ئێران فەرمانی گەڕانەوەی سپا و دەست بەسەرداگرتنەوەی ئازەربایجان و کوردستان و تێکرووخاندنی کۆمارەکانی ئازەربایجان و کوردستانی دا. لە ١٧ ی نوامبردا سپای ئێران توانی شاری زەنجان لە سەر ڕێگای تاران، تەورێز داگیربکا و ئەو ڕووداوەجیا لە مانای سەمبولیکی، لە ڕاستیدا دەستپێکی ڕووخانی هەردوو کۆمارەکە بوو.

زۆر ڕوونە ئەو ڕووداوە پڕ مانایە کارکردی ڕاستەوخۆی لە سەر پێگەی سیاسی، نیزامی و ڕەوانیی بەرپرسانی کۆماری کوردستان دانا و بوو بەهۆی ئەوەی هەوەڵی دیسامبری ساڵی ١٩٤٦ هەیئەتێک لە دیپلۆماتەکانی ئەو کۆمارە بۆ وتووێژ دەگەڵ دیپلۆماتەکانی یەکیێتی سۆڤیەت نێردرانە شاری ورمێ. لە چاوپێکەوتنی کونسوولی شورەوی (هاشمۆف) دەگەڵ کۆڕی نوێنەرایەتی کۆماری کوردستان ، هاشمۆف دڵنیایی دا بە کوردەکان کە ناردنی هێزی نیزامیی ئێران بۆ کوردستان و ئازەربایجان تەنیا بۆ ئامادەکردنی ڕەوتی هەڵبژاردنی مەجلیس لەو دوو ناوچەیە یە و مەبەستێکی دیکەی ڕێبەرانی حکومەتی ئێرانی تێدانییە. ئەو لێدوانەی کونسوولی شوورەوی کوردەکانی نائومێد کرد . لەوانەیە شوورەویەکان بە ڕاستی پێیان وابووبێ کە ناردنی هێزی نیزامیی ئێران بۆ ئازەربایجان و کوردستان تەنیا بە مەبەستی ئامادەکاری بۆ هەڵبژاردنی مەجلیس نییە و مەبەستی دەوڵەتی ناوەندی خاتیمەدان بە تەمەنی ئەو دوو کۆمارە بووبێ.

ئەو ڕاستیەمان لەبەرچاو بێ لە تەواوی ئەوماوەچەند ساڵانەی کە هێزەکانی یەکیەتی سۆڤیەت لە شیمالی ئێراندا بوون هەمیشە ڕێبەرانی وڵاتی ئێران لە هەوڵ دابوون کە دووبارە هێزی نیزامیی دەوڵەتی ناوەندی بۆ ئازەربایجان و کوردستان بنێرنەوە و بەو مەبەستە ئێران لە ڕێگای پەیوەندی ڕاستەوخۆی دیپلۆماتیک دەگەڵ سۆڤیەت و هەم لە ڕێگای فشاری دەولەتە بەهێزەکانی غەرب بە تایبەت ئەمریکا و لە ئاخردا بە ناردنی شکایەت بۆ ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و لەڕێگای فشار خستنە سەر هەرکام لە کۆمارەکانی ئازەربایجان و کوردستان شێلگیرانە بەدوای ئەو ئامانجەوە بوو.

وێدەچی هەوەڵین شکایەتێک کە ڕێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان پێ ڕاگەیشتووە شکایەتی ئێران لە شوورەوی بووە سەبارەت بە کشانەوی هێزەکانی ئەو وڵاتە لە خاکی ئێران و ئەو بابەتە وەک نموونەیەکی گرینگ بۆ تاقیکردنەوەی (test

case) ی ڕێکخراوی نەتەوە یەگگرتووەکان و دەست بە کار بوونی ئەو ڕێکخراوە لە نەزەر گیراوە. ئێستا دەکرێ ئەو پرسیارانە بخەینە بەرچاو :

ئەگەر ڕەوتی مێژوویی ڕووداوەکان ئاوابووە وەک باسمان کرد چۆن یەکیەتی سوفیەت کە لە هەموو ڕەوتی ئەو کێشەیەدا بووە بێ ئاگابووە لە مەبەستی ئێران لە ناردنەوەی هێزەکانی و ئەگەریش ئاگادار بووە چۆن وا سووک و سادە قوبووڵی کردووە و قانع بووە کە مەبەستی ئێران لە ناردنەوەی هێز بۆ ئازەربایجان و کوردستان تەنیا ئامادە کردنی بەرێوەبردنی هەڵبژاردنە؟ بە دوای گیرانەوەی زەنجان و حەرەکەتی هێزی دەوڵەتی ناوەندی بەرەو تەورێز بەرێوە بەرانی حکومەتی کوردستان بۆیان روون بۆوە کە هیچ پشتیوانێکیان نییە و کۆماری کوردستان بۆخۆی بە تەنێ بەرەورووی هێزەکانی دەوڵەتی ناوەندی دەبێتەوە و پێشیان وابوو سەرەنجامی کۆماری کوردستان تا رادەیەکی زۆر بە مەسەلەی مانەوەی کۆماری ئازەربایجانەوە گرێدراوە. لەراستی دا بە مەحزی کەوتنی تەورێز هەر سێک لە قازیەکان (قازی محەمەد، سەیفی قازی، سەدری قازی) و حاجی بابەشێخ لە ١٦ی مانگی نوامبردا خۆیان بە هێزەکانی دەوڵەت تەسلیم کرد رۆژی دوایە ١٧ی نوامبر هێزەکانی سپای ئێران هاتنە نێو شاری مهابادەوە و لە نیهایەت دا کۆماری کوردستان رووخا. پێویستە ئاماژە بەو خاڵە بکەم سەرەڕای ئەوەی کەسانێک وەک مستەفا بارزانی و جەعفەری پیشەوەری داوایان لە قازی محەمەد کردبوو خۆی بەدەستەوە نەداو قازی بۆخۆشی دەیزانی ئیحتمالی لەداردانی هەیە دیسانیش خۆی بەدەستەوە دا.

دارمانی کۆماری کوردستان لە چوارچێوەی پێوەندە نێو نەتەوەییەکاندا.

بێ شک رووخانی کۆماری کوردستان جیا لە چوارچێوەی پێوەندە نێو نەتەوەییەکانی هێندێک هۆی جیاواز و گرینگی دیکە وەکوو هۆیەکانی ناوخۆیی کۆماری کوردستان هەروەها پێوەندیەکانی ناوخۆیی ئێرانیش لە خۆ دەگرێ کە جێگای باس و وردبوونەوەیە هەرچەند ئەو بابەتە لە لایەن نووسەران و لێکۆڵەوەران بە روانگە و بۆچوونی جیاوازەوە لە بۆنەی جۆراوجۆردا خراوەتە بەرباس و لێکۆڵینەوە ئەمنیش لێرە هەوڵ دەدەم باسی هۆیە نێو نەتەوەییەکان بەتایبەت ئەو هەوڵە دیپلۆماتیکانەی ولاتی ئێران بۆ پاشەکشە پێکردنی ئەرتەشی رووسیە و بە جێهێشتنی خاکی ئێران و دواییش تێکشکاندنی کۆماری کوردستان گرێدراو بە چوارچێوەی پێوەندە نێو نەتەوەییەکانەوەبکەم.

یەک لە مەسەلە گرینگەکان چۆنیەتیی پەیوەندی ئێران دەگەڵ سێ وڵاتە بە قودرەتەکانی جیهانە و دەبێ لە بیرمان بێ کە رۆیشتنی سپای سوفییەت لە ئێران لە سەر رووخانی کۆماری کوردستان کارکردی هەبووەو جێگای باسی ئێمەیە. ماوەیەکی کورت دوای داگیرکردنی شیمال و جنوبی ئێران لە لایەن هێزەکانی شووڕەوی و ئینگلیسەوە لە ساڵی ١٩٤٢ دا حکومەتی ئێران بە شێوەیەکی بەرچاوباسی دەخالەتی سۆفیەتی لە کاروباری ناوخۆیی وڵاتەکەی دا کردووە و دوای تەواو بوونی شەڕی جیهانیی دووهەم دیسان ئێران رۆیشتنی سپای سۆفیەتی راستەوخۆ بە مەسەلەی دەخاڵەتی ئەو وڵاتەی بە دەست تێوەردان لە کاروباری ناوخۆیی وڵاتەکەیەوە گرێداو توانی زۆر زوو ئەو قەزییەیە بکاتە پرسێکی نێو نەتەوەیی. مانای دیکەی ئەو قسە ئەوەیە لە کاتی درێژەی شەڕدا ئێران توانی پشتگیریی ئەمریکا سەبارەت بە چوونە دەرەوەی ئەرتەشی ئینگلیس و شووڕەوی دوای کۆتایی شەڕ لە خاکی ئێران بە دەست بێنێ و ئەمریکا ئەو مەتڵەبەی لە کونفرانسی تاران لە دیسامبری ١٩٤٣ دا هاویشتە نێو دەستووری کاری کونفرانسەکەوە. لە راگەیاندراوی کۆتایی کونفرانسەکەدا هەر سێ قودرەتی گەورەی ئەوکات (ئەمریکا، ئینگلستان، .شووڕەوی) پێداگرییان کردبوو کە دەگەڵ ویستی ئێران، پاراستنی (وەحدەتی ئەرزی، و ئیستقلال و حاکمیتی ئێران) هاوڕا و هاو عەقیدەن. لە دوایین رۆژەکانی شەڕدا ئێران بە شێوەی رەسمی داوای کشانەوەی هێزەکانی هاوپەیمانان بە تایبەت یەکێتی سوفیەتی دەکرد لە لایەکی دیکەشەوە ئینگلیسیەکان لەوە دەترسان ئەگەر ئەوان هێزەکانیان لە ئێران بکێشنەوە لەوانەیە رووسەکان ئەوکارە نەکەن و هەر لە ئێران بمێننەوەبۆیە پێشنیاریان کرد هەردوو وڵات هاوکات پێکەوە هێزەکانیان لە ئێران بەرنە دەرێ یان وەکوو رێکەوتن نامەی ١٩٠٧ لە نێوان خۆیاندا بە دوو حەوزەی نفووز دابەشی کەن و ئێرانیش دوای کۆتایی شەڕ لە ئورووپا لە مانگی مای ١٩٤٥ بە شێوەیەکی بەربڵاوتر داواکاری چوونە دەری هێزەکانی بێگانە لە وڵاتەکەی بوو بۆ وێنە لە کونفرانسی موسکۆ (٣٠ مانگی دیسامبری ١٩٤٥) دیسان مەسەلەی چوونە دەری هێزەکانی بێگانە و کێشەکانی ناوخۆیی و دەدرکی ئەو وڵاتە بوو بە باس و کێشەی ئەسڵیی کونفرانسەکە و لە سەر پێشنیاری بۆئین وەزیر کاروباری دەرەوەی بریتانیا کومیتەیەکی سێ لایەنە لە نوێنەرانی ئەمریکا ئینگلستان وسۆفییەت دروست کرا و بریار درا ئەوکومیتەیە بۆ رەفعی موشکیلاتی ناخۆیی و دەرەکیی ئێران هەنگاو

هەڵێنێتەوە و یاریدەی ئێران بدا یەک لە ئامانجەکانی ئەوکومیتەیە دروست کردنی ئەنجومەنەکانی ئەیالەتی(provicial cauncils) لە کوردستان و ئازەربایجان لە پێناو چارەسەرکردنی کێشەی نەتەوەیی وەکوو یەکێک لە کێشەگرینگەکانی ئەو وڵاتەبوو ئەوەش بڵێم چونکە هەڵوێستی ئەو سێ وڵاتە بە هێزە بۆ چۆنیەتی هەڵسووڕانی ئەو کومیتەیە وەک یەک نەبوو و هەڵویستی ئێرانیش روون نەبووکاری ئەوکومیتەیە نەگەیشتە هیچ سەرەنجامێک و هەرچەند ئەمریکا یەک لە ئەندامانی ئەوکومیتەیە بوو ئەمما داوای لە ئێران دەکرد مەسەلەی چوونە دەری هێزەکانی سۆفیەت بەرێتە رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکان و قەولی پشتگیریی ئێرانی لەو قەزییەدا دابوو بە ئێران. رۆژی ١٩ ی مانگی ژانویەی ١٩٤٦ راست دوو رۆژ دوای هەوەڵین کۆبوونەوەی شووڕای ئەمنیەت ئێران شکایەتی خۆی پێشکەشی ئەو رێکخراوەکرد ناوەرۆکی شکایەتی ئێران دوو خاڵی گرینگ بوو :

١،دەست تێوەردانی رووسیە لە کاروباری ناوخۆیی ئێران لە رێگای پشتیوانی لە کوردەکان و ئازەربایجانیەکان .

٢، قوبووڵ نەکردنی بەجێهێشتنی خاکی ئێران.

هەرچەند جەلەسەیەکی شووڕای ئەمنیەت بڕیاری داکە کێشەی نێوان ئێران و سۆفیەت باشترە لە رێگای وتووێژی راستەوخۆی ئەو دوو وڵاتەوە چارەسەر بکرێ دیسانێش ئێران شێلگیرانە دەیویست لە رێگای رێکخراوی نەتەوە یەکگرتووەکانەوە سۆفیەت مەجبوور کرێ هێزەکانی لە ئێران بەرێتە دەرێ. یەکێک لە هۆیە گرینگەکانی پێداگری ئێران بۆ چوونە دەرەوی سپای سۆفیەت لە وڵاتەکەی ئەوە بووکە دەوڵەتی ئێران و زۆر لایەنی نێو نەتەوەیی و تەنانەت خودی کوردەکان و ئازەربایجانیەکانیش پێیان وابوو بەقای حکوومەتەکەیان بە مانەوەی هێزەکانی سۆفییەت لە ئێراندا بەستراوەتەوە.

لە ٤ ی ئاوریلی ١٩٤٦ دا سۆفیەتەکان و ئێرانیەکان گەیشتنە تەوافوقاتێک و سۆفیەت قوبووڵی کرد لە ماوەی ٥ یا ٦ هەفتەدا هێزەکانی لە ئێران بەرێتە دەرێ و مەسەلەی ئازەربایجان وەک مەسەلەیەکی ناوخۆیی حیسابی بۆ بکرێ ولە بەرابەر ئەوەدا سۆفیەت ئیمتیازاتی نەفتی شیمالی بدرێتێ و بەوجۆرە هێزەکانی سۆفیەت لە خاکی ئێران بچنە دەرێ و چوونە دەری ئەو هێزانە لە ئێران راستەوخۆ بوو بە هۆی تەقویەتی حکومەتی ئێران و دانی بڕیاری هێرش بۆ هەردووک حکومەتی ئازەربایجان و کوردستان و خاتیمە دان بە دەسەڵاتی ئەو دوو حکومەتە بوو. لە راستی دا پشت نەگرتن و لە سەر وەجواب نەهاتنی سۆفیەت لە سەر هێرشکردن بۆ سەر ئەو دوو حکومەتە لەوکاتدا بۆ چاوەدێرانی سیاسی و رێبەرانی ئێران و دەوڵەتی ئەمریکاش چاوەڕوان نەکراو بوو . پێویستە وەبیر بێنمەوە لە پەیوەند دەگەڵ چوونەدەری سپای سۆفیەت لە ئێران و هۆیەکانی و ئاکامەکانی نە تەنیا لەلایەن مێژوونووسان کە لێکدانەوەی جۆراوجۆریان لەو بابەتەوە هەیە بەڵکوو دیپلومات و بەرپرسانی ئەمریکاییش تەعبیر و تەفسیری جیاوازیان بڵاوکردۆتەوە و هەرچەند پێشتر باسی رۆڵی سۆفیەت و پەیوەندەکانی دەگەڵ کوردستانمان کرد وکەم و زۆر ئیشارەمان بە رۆڵی ئەمریکا و ئینگلستانیش کرد بەڵام رۆڵی ئامریکا و ئینگلستان ئیحتیاجی بە وردبوونەوە و هەڵسەنگاندنی ژیرانە هەیە . راستی ئەوەیە لە زۆر مەتنی تەحقیقی پەیوەنددار بە مەسەلەی کوردەوە ئێمە وامان داناوە کە هەڵوێستی ئەو دوو وڵاتە بۆ دارمانی کۆماری کوردستان بە تایبەت لە رۆژەکانی ئاخریدا وەک یەک وابووە لە حالێکدا ئێمە هیچ سەنەدێکی موعتەبەری وامان بە دەستەوە نییە کە نیشان بدا ئینگلیسیەکان شێلگیرانە هەوڵی رووخانی حکومەتی کوردستانیان دابێ بەڵام ئەریکاییەکان رۆڵێکی وایان بووە و راستەوخۆ و ناراستەوخۆ بێجگەلەو فشارەی بۆ تەخلیەی خاکی ژێران بۆ سەر سۆفیەتیان هێنا و بە شێوەی ئاشکرا لە هەوڵەکانی دەسەڵاتی ناوەندی بۆ رووخاندنی کۆماری کوردستان پشتیوانیان کرد بۆ وێنە سەفیری ئەمریکا لە تاران (gorge allen) لەو بارەوە زۆر چالاک بووە و لە پشتیوانی کردن و تەقویەتی ئێران زۆر چووبوونە پێشێ و بێجگە لە حیمایەتی سیاسی و دیپلوماسی یاریدەی ئابووری و خزمەتگوزاریشی دەگرتەوە هۆی ئەو پشتگیریە ئەوە بووکە پێیان وابوو ئێرانێکی کز و لاواز توانای بەربەرەکانی فشارەکانی سۆفیەت و ئینگلیسی نابێ بەڵام ئێرانێکی بە هێز دەتوانێ خزمەت بە بەرجەوەندیەکانی ئەمریکا بکا.

مەسەلەیەکی دیکە لە پەیوەند دەگەڵ چوونە دەرەوەی هێزی نیزامی سۆفیەت زۆر پر رەنگ بوو ئەویش بە کارهێنانی دیپلوماسی بووکە ئێران تێیدا سەرکەوتوو بوو . ئەو دیپلوماسیە بە دوو شکلی لە زاهیردا دژ بەیەک ئەمما لە راستیدا

تەکمیل کەرەوەی یەکتر بوون لە لایەکەوە فشاری زۆر بۆ سەر سۆفیەت بە هۆی دەرگیرکردنی ئەمریکا بەو مەسەلەیەوە و دەستەبەرکردنی لایەنگریی ئەمریکا بۆ ئێران و لە لایەکی دیکەوە تا ئەو جێگایەی بگونجێ نەرم و نیابوون بەرامبەر بە شوورەوی لە وتووێژی راستەوخۆ دابوو ئێران وای خۆ نیشان دەدا کە دەتوانێ جیرانێکی باش بۆ سۆفیەت بێ و بەرجەوەندیەکانی سۆفیەت بپارێزێ . لە ئاخروئۆخری مانگی دیسامبری ١٩٤٥ دا شای ئێران کەوتە فکری گۆڕینی سەرۆک وەزیرانی ئێران بۆیە لە ئاخری مانگی ژانویەی ١٩٤٦ دا ئیبراهیمی حەکیمی وەلانرا و قەوام بوو بە سەرۆک وەزیران . وەک سەفیری ئێران لە لەندەن کوتی رووسەکان لە هەوەڵەوە دەیانویست قەوام ببێتە سەرۆک وەزیر و ئەوەش مانای ئەوە نیە کە هەرچی ئەوان کوتیان قەوام بەڕێوەی بەرێ بەڵکوو بە پێچەوانە قەوام پێداگری لە سەر ئەو شتانە دەکرد کە بۆ ئێران قابیلی قوبووڵ نەبوون بەلام کارێکی وای دەکرد کە بۆ ویستەکانی رووسیە پێگە و جێگەیەک قایل بێ.   ئەو راستیەمان لە بیر نەچێ لە سەفەری هەوەڵی قەوام بۆ موسکۆ لە ١٩ ی مانگی فێوریەی ساڵی ١٩٤٦ کە سێ هەفتەی خایاند ویستەکانی سۆفیەت کە بریتی بوون لە :

ئێران کۆماری ئازەربایجان بە رەسمی بناسێ، بەشێک لە هێزەکانی شوورەوی لە ئیران بمێننەوە، شوورەوی کومپانی هاوبەشی ئێران و شوورەوی و ئیستخراجی نەفتی شیمالی ئێران وەستۆ بگرێ ، ناوبراو هیچکام لەو ویستانەی قوبووڵ نەکرد. دەبێ ئەوەش وەبیر بێنمەوە وشەی کورد و کۆماری کوردستان زۆر یا کەم لە نێو ویستەکانی شوورەوی دا نەهاتووە و تەنانەت باسیشی لێنەکراوە. لەو کاتە دا قەوام پێیوابوو ئەگەر رووسەکان بە راستی بەرەو رێگا چارەی ئەو گیرو گرفتانە هەنگاو هەڵێننەوە دەکرێ بە دانی ئیمتیازی نەفتی شیمال بە شەرتێک رووسەکان ئازەربایجان چۆڵ کەن رێک کەوتنێکیان دەگەڵ بکرێ لە لایەکی دیکەوە پێش گەڕانەوەی قەوام لە موسکۆ ئەمریکاییەکان شای ئێرانیان دنە دەدا لە بەرامبەر ویستەکانی رووسەکان دا راوەستێ و دوای گەڕانەوەی قەوام بۆ تاران ئەویشیان بۆ ئەوبەربەرەکانیە دنە دەدا. لە سەر یەک بەو هەڵوێستە قایمەی ئەمریکا دیسان قەوام و دیپلۆماسیی ئیران لە سەر دووخەتی جیاواز بەڵام لە تەنیشت یەکتر درێژەی پێدرا. لە لایەکەوە رێک کەوتن و تەوافوق لە گەڵ رووسیە و لە لای دیکەوە هەموو فشاری مومکین بۆ رۆیشتنی هێزی نیزامیی رووس لە ئێران . ئێرانیەکان کاتێک هەستیان کرد حکوومەتی ئەمریکا روون و ئاشکرا لەو کێشانەی ئێران تووشی هاتووە پشتی ئێران دەگرن و لە شوورای ئەمنیەتیش دا پشتی ئێرانی گرتووە لە وتووێژەکانیان دەگەڵ سۆفیەت روونتر و قایمتر هەلوێستیان دەگرت بەو جۆرە لە حالێکدا دانیشتنەکانی ئێران و سۆفیەت ئیدامەی هەبوو ئێران دوای رەدکردنەوەی سێ مەرجەکەی رووسیە دیسان بە پشتیوانی ئینگلیس و ئامریکا کێشەکەی لە شوورای ئەمنیەت دا هێناوە گۆڕێ ئەوەش فشارێکی تازەبوو بۆ سەر رووسیە و ئەو وڵاتە داوای کرد ئەو قسەوباسانە تا ١٠ ی مانگی ئاۆریل وەدوا بخرێ سەرەنجام ئێران و سۆفیەت لە ٤ ی مانگی ئاوریلدا لە سەر هێندێک پیشنیار رێک کەوتن کە بریتی بوو لە رۆیشتنی سپای سۆفیەت لە ئێران وقەبڵاندنی مەسەلەی ئازەربایجان وەکوو مەسەلەی ناوخۆیی ئێران و لە بەرابەر ئەوەدا ئیمتیازی نەفتی شیمال بە رووسیە بدرێ لە راستیدا جەوهەر ئەسڵیی ئیدەکانی قەوام لێرە روون بۆوە و بەو رێککەوتنە لە مانگی ئاوریلی ساڵی ١٩٤٦ دا یەکیەتی سۆفیەت دەستی بە گێرانەوەی هێزەکانی بۆ نێو خاکی خۆی کرد.

وەرگیراو لە کتێبی (نگاهی به مفاهیم ملت ، ملی گرایی و مسئله ملی در کردستان) ترجمه و تالیف جلال سیادەت.

لە فارسی را کراوەتە کوردی و کورت کراوەتەوە.

زنجیرە وتار: کۆماری کوردستان- دووی ڕێبەندان (٥)

ئامادەکردنی: تاهیر عەلیار

گرتنی پادگانیمیاندواو و یارمەتیدانی فیدایيەکانی ئازەربایجان

دەمانبیستەوە کە لە لایەن ئازەربایجانێ وردە وردە شاڵاو دەبەنە سەر پۆستەکانیان هاواڵەکانم گوتیان بڕۆ بۆ لای قازی و پێی بڵێ کە ئێمەش بە چەکی خۆمانەوە حازرین بڕۆین بە کومەگی ئازەربایجانەوە منیش چوومە لای قازی و پێشنیاری خۆم و هەواڵەکانم دەگەڵ باس کرد دە جوابدا کوتی جارێ دەست ڕاگرن بۆخۆم پێتان دەڵێمەوە. چاوەڕوانمان کرد تا قازی پێمان بڵێتەوە بەڵام قازی چ دەنگی نەبوو چەند جارێکی دیکەش چوومە لای کەچی بێسوود بووتا شەوێکی چەند ئەفسەری شۆڕەوی هاتن و چوون بۆ لای قازی لە مەحکەمەی. هاواڵەکانم گوتیان ئێستا کاتی چاکەبڕۆیە لای و لە کن ئەو ئەفسەرانە داواکارییەکە مانی پێبڵێ من کە پێشتر چەند جارێک سەبارەت بەو باسەوە چووبوومە کنی شەرمم دەکرد زووزوو بڕۆمە لای و سەری بگرم ناچار چووم قسەم دەگەڵ کەریم خوسرەوی کرد و ئەوم ناردە کن قازی و تێمگەیاند کە دەبێ بڵێ چی . ئەو کە قسەکەی دەگەڵ قازی باس دەکات قازیش پرس بە رووسەکان دەکات ئەوانیش دەڵێن زۆر چاکە هەرکەس مەیلی لێیە با بڕوات کەریم هاتەوە و خەبەرەکەی داینێ و کوتی قازی دەڵێ بڕۆن منیش هەر ئەو شەوە چوومە گاڕاجی دوو ماشێنم هێنا و ٤٥ نەفەر کە زۆربەیان قاچاغ و قاچاغچی بوون و هەموویشی بە چەکی خۆیەوە سواری ماشێن بووین و بە نێو میاندواودا چووینە تەغیابات(١) کە فیدایی ئازەربایجان لەوێ بوون .ئارامی ئەرمەنی (٢) ساختەچی ڕەئیسی ئەو فیدایيانە بوو بە وارید بوونی ئێمە زۆریان پێخۆش بوو. ئەو شەوە لە تەغیابات جێ و ڕێیان نیشان داین. بۆ بەیانی پاش نانخواردن ئارام گوتی بڕۆن بۆ میاندواو. قارەمان نێوێک کە ئەویش هەر هەرمەنی بوو وەپێشمان کەوت بۆ میاندواو لەوێ لە چایخانەی مەلا نێوێک کردمانە مزڵ لە تەنیشت پادگانێ بەرامبەر بە ئیدارەی دژبان لای خوارەوەشمان ئیدارەی ئەمنییە بوو بارگە و بنەمان بە عەرزێ دادا و بۆی دانیشتین چەند ڕۆژان لەو چایخانەیە بووین بەڵام سەرباز و ئەمنییە وەدەر ناکەون شوێنەکانی خۆیان هەموو سەنگەربەند کردووە جارجار و کەم و کووڕ ئاژان دەردەکەون شەوێک لە دوویان ناردم بۆ تەغیاباتێ کە چووم چەند نەفەر لای ئارام بوون. یەکیان پێیاندەکوت عەزیمی پاش چاک و خۆشی کردن دەگەڵ من ڕووی دەئارامی کرد و بە سرت و خورت کەمێک دوان ئەو جارسێ کەسیان هەستان و دەستیان دە دەستی هەموویان نا و وەدەرکەوتن ئەوان کە ڕۆیشتن ئارام ڕووی تێکردم و گوتی :

دەزانی بۆچی لە دووی تۆمان ناردووە ؟ چوار نەفەر پیاوی گەورە هەن دەبێ لە نێو بچن ئەو چوار کەسە دەستڕۆیون و پشتیوانی لە دەوڵەت دەکەن و ناهێڵن پادگان و ئیدارەکانی دەوڵەت دەستی فیدایيەکان بکەون ئێستاش لە تۆ بەولاوە لە کەسی تر ڕانابینین تا ئەو کارەمان بۆ بکا کوتم ئەو کەسانە ناناسم یەک دووهەم ئەو هەموو فیدایی ئازەربایجان هەیە بۆچ بەوان ناسپێری ئەو فیدایيانە ئەو کەسانە زۆر بە باشی دەناسن ڕێوشوێنەکەش لە من باشتر شارەزان هەرچی کوتم و کراندم بیانوویەکی هێنایەوە ئەو هەرمەنییە ساختەچیە زۆر زمانلووس و تەڵەکە باز بوو ئاخری پیشاندمی و بەڵێنیم پێدا. کوتم من ئەو کەسانە ناناسم دەبێ کەسێکم بە شارەزا دەگەڵ خەی ئەویش هەمان کوڕە هەرمەنی کە دەگەڵمان هات بۆ میانداوێ و ناوی قارەمان بوو بە چاوساغ داینێ. و دەگەڵمان گەڕاوە بۆ میاندواوێ . هەر ئەو ڕۆژە دەگەڵ هەواڵەکانم لە چایخانە دانیشتبووین هەتیوی هەرمەنی وەژووری چایخانە کەوت و چاوێکی لێتروکاندم و بانگی کردمە دەرێ مستەفا زینەتی ئەوەی دیت و وەدووم کەوتە دەرێ هەرمەنی کوتی: مەشەدی سەلیم خان وا لە ژێڵلادێت. چوومە نێو خەیابان و سەلیم خانیش دەگەڵ چەند کەسان بە قسەکردن لێمان نزیک دەبۆوە ئەوانەی دەگەڵی بوون چوون بۆ گاڕاج و خۆشی

چوو بۆ دژبان تاوێکی خۆش لەوێ مایەوە دیار بوو تەلەفونی دەکرد پاشان لە دژبان هاتە خوار و سوالکەرێک لەبەر دەرکی دژبان دەستی بۆ درێژ کرد و دەریهێنا پارەی دا بە سوالکەرەکە لەو دەمەشدا چەند نەفەر نۆکەری ئاغاکانی دێبوکری تووشم ببوون و دەقسەیان گرتبووم بابی تووڕێکیان لێ حالی نەدەبووم ئاخر هۆشێکم هەر لە سەر مەشەدی سەلیم خان بوو خۆ نەمدەزانی باسی چی دەکەن هیچ گوێم نەدەدا بە قسەکانیان لەو عانەیدا خان یەکسەر بە نێوەڕاستی خەیاباندا هات تا گەییە ئاستی ئێمە چاوم لە مستەفای تروکاند و کوتم زووبە مستەفاش دەریهێنا تفەنگێکی لێدا و کابرا کەوت و کەلاکی درێژ بوو. ئەو پیاوانەی لە لام بوون کە ئەوەیان چاو پێکەوت دەخۆیان نووسان و رایانکرد هەرچی بازار و دوکانی ئەو شارەبوو تێکیان هاویشت و دایانخست و یەکسەر بۆ مالەوە کەس لەو نێوەدانەما. کووچە و کۆلان ، بازارۆخەیابانی ئەو شارە چۆلوهۆل بوو ئێمە بۆمان نەکرا بگەڕێینەوە بۆ لای هەوالەکانمان لە راستیدا ئەوان خەبەری ئەو کارەیان نەبوو کە ئێمە کردمان کە وادەزانن دەچنە سەربانی چایخانە و دەوروبەری و رووبەرووی پادگان و ئیدارەی ئەمنییە خۆیان قایم دەکەن و چاوەڕوانی پێشهاتەکان دەبن من و مستەفاش رووومان لەو چایخانەیەکرد کە لە لای کارخانەی قەندی بوو پاشان چەند سالداتێکی شۆڕەوی بە سواری دێنە نێو شار و کەمێک دەخولێنەوە و دەست بە سەر دۆخەکەدا دەگرن کە ولات ئەهوەن بوویەوە ئێمەش هاتینەوە لای هەوالەکانمان لالووت بوون دەیانگوت بۆچی کە ئەو کارەتان دەکرد بە ئێمەشتان نەدەکوت با هەموو بەیەکەوە کردبامان ئەدی گەر کێشەیەک بۆ ئێوە ساز بووبا چیتان دەکرد گوتم من دەمزانی کە هەرمەنی بۆ ئەو کارە چاوی لە من تروکاند و بانگی کردمە دەر و منیش دووی کەوتم تا ئێوە بە کارەکە نەزانن و کێشەتان بۆ ساز نەبێ و گەر بەلایەک بە سەرم هاتبا با هەر من تێداچووبام نەک ئێوە. هەمووتان خەریکی قومار کردن بوون و تەنیا مستەفا ئاگای لێبوو کە هەرمەنی چاوی لە من هەلتروکاند بۆیە دووم کەوت دەنا ئەویشم نەدەبرد . بەو قسانە ئەهوەنم کردنەوە و لە دلیان هاتە دەر ئەوە یەک لەو چوار کەسە لە ناوچوو مایەوە سەرگوردی ئەمنییە و خانێکی دیکە بە ناوی سارم خان و چوارمین کەسیشم لە بیر نەماوە هەر ئەو رۆژە زۆر چاوەرێ بووین کە ئارامە ترکەنی هەرمەنی کەسێک بنێرێ تا دەگەلمان بێتە بەلەدی و ئەو دوو کەسەی دیکەمان نیشان بدات بەلام کەس نەهات ونەمانزانی لە ترسان لە چ کونێکدا خۆی شاردۆتەوە ئێمەش سەرگوردی ئەمنییە باش دەناسین خۆمان لە کۆلان حاشاردا بەشکوو بەو شوێنەدا بێت و بڕوات ئێمە شەش کەس تا لای نیوە شەوچاوەڕوان بووین کەس بەو ئارامانەدا نەهات و نەچوو. ناچار خەو هێرشی هێناو چووینەوە بۆ چایخانە و لێینوستین بەیانی خەبەریا پێدابن کە پاش کوژرانی ئەو خانە ئیدارەی ئەمنییە بە شەو رایانکردووە. دەستێک فیدایی ئازەربایجان بە سەرۆکایەتی ئیلخانی ئەرمەنی لە کارخانەی قەندی بە ماشێنی راوەستا بوون ئێمەشیان گاز کردو سواری ماشێن بووین وەدووی ئەمنییەکان کەوتین بۆ هەوشار و چارداورو تا گەیشتینە دێی ئیفتیخاری چارداوروو لە رێگا دوو ئەمنییە تووش بووین و چەکمان کردن و سواری ماشێنمان کردن درکاندیان کە چەند ئەمنییە لەو دێیە خۆیان حەشار داوە چووینە نێو دێ ئیفتیخار خۆی و چەند نەفەر لە دێ بوون هەلمپێچان بۆ ئەمنییەکان حاشای دەکرد و دەیکوت شتی وا هەر نییە ئەمنییەی چی و شتی چی؟ خەریکبووم بیکوژم کەچی ئیلخانی هەرمەنی سەرۆکی فیداییەکان پێشی پێگرتم بە هەوالەکانم کوت دێیەکە هەمووی بگەرێن. لە مالە ئاغای دوو بارگین کە وادیاربوو بارگینی ئەمنییە بوون لە تەویلە دەریان کێشان دیسان ئیفتخارم هەلپێچا بەلام هەرمەنی گاور رازی نەبوو بە ناچار دێمان بە جێهێشت و تا مەحموودجغ شوێنیان کەوتین بەلام هیچمان دەستگیر نەبوو گەڕاینەوە بۆ دواوە لە کارخانەی قەندی دەگەل فیداییەکان لێکهەلبڕاین ئەوان چوونەوە بۆ تەغیابات و ئێمەش چووینەوە بۆ میاندواو.

ئەوە ئیداراتی دەولەتی لە تەورێز و مەراغە تەسلیم بە خەلک و فیداییەکان بوون لە هەموو شارەکانی ئازەربایجان هەر ئەمنییە و پیاوی دەولەتە چەک فڕێدەدەن و هەلدێن بەلام ئەو میاندواوە تەسلیم نابێ بە کوشتنی سەلیم خان هەوەل شەو ئیدارەی ئەمنییە و ئەو خان و مانانەی میاندواو کە لاگیری دەولەت بوون هەموو رایانکرد ماوەتەوە پادگانی میاندواو کە یەک دوو هەزار سەربازی لێبوو ئەویش وەک دەیانکوت ئەو مەشەدی سەلیم خانە پێشی پێگرتبوو کە خۆ تەسلیم نەکەن کوتبووی تەسلیم مەبن من ئازووقەی چەندین سالتان دەدەمێ ئێستا کە تەشریفی کۆچی دوایی کردووە ئیدی پشت و پەنای سەربازخانە نەماوە و ورەیان دابەزیوە هەر ئەو شەوە لە لایەن عەزیمییەوە ئەمرم بۆهات کە دەبێ دەگەل هەوالەکانم پادگان دەورە بدەین دەنا رادەکەن شەو لە دەوری سەربازخانە خۆمان حەشاردا سەربازەکان لە قوللەکانەوە قسەمان دەگەل دەکەن لای نیوەشەو بوو سەربازێک لە قوللەیەکەوە کوتی ئەوە نەفەرێک دەنێرینە لاتان بۆ قسەکردن تەقەی لێمەکەن دیتمان نەفەرێک چرایەکی دەستی لە پێشەوە داییسێت هاتە لامان گرووبانێکی جحێل بوو دەورەمان دا و هێنامانە لای خۆمان کوتی ئێمە تەسلیم دەبین منیش چوار نەفەرم دەگەل خست و ناردم بۆ تەغیاباتێ تا ئەوان چوون و

هاتنەوە رۆژ بۆوە چەند نەفەر ئەفسەری ئازربایجان دەگەڵ ژێنێراڵ عەزیمی هاتن و دەستیان دەناودەستی نام و برێکیشیان شووتی وەبن هەنگڵیدام و لە سەر بارودۆخی سەربازخانە لێپرسیم و منیش هەمووم بۆ باس کرد دەو قسانەدا بووین دیتمان ئەوە فیدایی ئازەربایجان رێچکەیان بەستووە و دێن لە ژێڵلا برێکیان دێن و خۆ لە عەرزی دەدەن یانیها ئێمە سەربازخانەمان دەورە داوە وردەوردە سەربازخانە خۆی بەدفەستەوە دا عەزیمی خۆی و چەند نەفەر ئەفسەرەکە چوونە ناو سەربازخانە تا کەل و پەل لە سەربازەکان وەرگرن و لە سەربازخانە وەدەریان نێن و رەوانەیان کەن بۆ ئازەربایجان بەڵام ئێمە کە بووین بە باعیسی خۆ بەدەستەوەدانی سەربازخانە رێگایان نەدا بچینە ناو پادگانەکە تەنیا بۆ دەستخۆشانە دوورەشاشی قورس و چەند تفەنگی برنو و هەر نەفەر و قومقومەیەکی ئاویان دا بە پێشمەرگەکان و گەڕاینەوە بۆ شار. لە شاری ئیدارەی ئەمنیە دەستی لێنەدرابوو باقی حەسەنە شەلی خۆی و چەند پێشمەرگە چوون و ئاژانەکانیان چەک کرد ئیدارەی ئەمنییەش کە پێشتر چۆڵیان کردبوو چووین لەوێ جێبگرین ئەوەندەمان زانی دەستێک سواری فیدایی ئازەربایجان هاتن برێک خۆیان تووڕە کرد و وەدەریان ناین باقی حەسەنە شەلی خەریک بوو کێشە بکا من نەمهێشت و ئەهوەنم کردەوە بە فیداییەکانم گوت : ئێوە شەو لە کوێ بوون کە ئێمە سەربازخانەی دەوڵەتمان بۆ خستن ئێستا شنگڵتان لە خۆتان داوە و هاتوونە سەر حازری و بزری و ئێمە دەردەکەن.من لەوکاتەوە ئەو ئازەربایجانانە باش دەناسم و دەزانم چ ماڵێکن ئەوانە جامینی کوردیان ناوێ ئێستا نێویان لە خۆیان ناوە ئازەربایجانی لەوەپێش ئەوان بە ئێمەیان دەکوت کورد ئێمەش بەوانمان دەکوت عەجەم ئەومیاندواوە سابڵاغی گرتی ریشەی کارەسات سابڵاغی لە نێوی بردەنا ئەوە غیرەتی عەجەمان نەبوو تخوونی خان و مان و ئەمنیە و نەزمیە و سەربازخانەی حکومەت بکەون زۆرمان کۆمەگ بەو عەجەمانە کرد وەنەبێ بە خەیاڵ بێت یان درۆ شایەدی موحتەبەر هەیە هیچ ئەو پێشمەرگە و هاواڵانەی لە میاندواو دەگەڵم بوون ئەفسەری شوڕەوی کە لەو ناوچەیە بوون هەمووی ئاگادارن بە تایبەت(نماز علی اوف) لە هەموویان ئاگادارترە کە من چیم بۆ ئەو عەجەمانە کردووە و تەنانەت لە داهاتووشدا هەر بۆمکردن کە باسی دەکەم ئەوەندەم کرد بۆیان کە لە لایەن ئەفسەرانی شۆڕەویەوە خەڵات کرام هەر خۆم دەزانم چ عازابێکم بۆ ئەو تورکانە کێشاوە. بەڵێ شان بە شانی ئەو ئازەربایجانیانە میانداومان لە دەوڵەت پاک کردەوە هەتا دەگاتە مەحموودجخ و هۆڵە سو جا ئارامی هەرمەنی سیپەی داکوتا لە هۆڵە سو ئاغاکەی ئەو دێیە کە ناوەکەیم لە بیرچۆتەوە یەکجار دەوڵەمەند بوو ئەوکە ساحێب دێ بوو رایکردبوو و ئارامی هەرمەنی بە میراتی ئاغای شاد ببوو و هەموو ئەو قەسرو قوسورەی کە ئاغای جێیهێشتبوو کێشایەوە بۆ تەغیاباتێ کاتێک ژنەکەی ئارامی هات بۆ خاکی شوورەەی دوو ماشێنی کەلوپەلی قیمەتی دەگەڵ خۆی هێنابوو . ئارام لە زەمانی رەزاشای گاراجدار بوو ئەوەی رۆژبەرۆژ گیری کەوتبا نەیبوو بیخوا وهەمیشە مەحتەل بوو ئیتر بەوسەناعەتەی دەستی گیر بوو و خۆی دەوڵەمەند کردو هەتا ملان تێیخزاند. پاشان ئێمە هاتینەوە میاندواو لەوێ گوتیان قازی محەمەد هاتۆتە میاندواو و دەیهەوێ بچیتە تەورێزێ داوای کردووە پێش ئەوەی بڕوا بۆ تەورێز چاوی پێت بکەوێ ئێستا لە ئیدارەی لای (نماز علی اوف) ە کە چووم سڵاوم کرد و ئەویش بە گەرمی سڵاوی ئەستاندمەوە و فەرمووی کردم تا لای دانیشم زۆر بە رووخۆشی حال و ئەحواڵی پرسیم و تاوێکی باش دەگەڵم دوا (نماز علی اوف) لەلای قازی زۆر هەڵیدامەوە و تاریفو پەسنی منی کرد و هەروا بە دەم پێهەڵاکوتنمەوە لە سەر جێی خۆی راست بۆوە و دوو قوتووی دەرهێنا و دای بەمن و گوتی:ئەوە خەڵاتی حکومەتی شۆڕەویە بۆ پیاوە ئازا و نەبەردەکان دەیدەم بە تۆ لەبەر ئەوەی شایانتە منیش زۆرم پێخۆش بوو کە لە کن قازی ئەو خەڵاتەی دامێ ئاخر هەستم دەکرد کە قازی خۆی بە من رووسوور دەزانێو منیش هەروەها وامدەزانی کە هەم قازی و هەمیش کوردم سەربەرز کردووە لە کۆتاییدا قازی کوتی من دەڕۆمە تەورێز تۆش بگەرێوە بۆ سابڵاغ لێرە کاروبارت نەماوە ئەورۆژە هەموو هەواڵەکان گەڕاینەوە بۆ شاری لەوێ دیتم سەید پیرە لە شوێنەکەی من لە ئیدارەی شارەوانییە دیاربوو کاروباری شاری باش هەڵدەسووڕاندپاش چەندرۆژان قازی لە تەورێز هاتەوە ئازەربایجان حکوومەتی میللی خۆی دامەزراندووە بەڵام قازی هەر لە هاتوچۆدایە و جارێ حکوومەتی دانەمەزراندووە.

(کتێبی کوردبوون بەشێک لە بیرەوەرییەکانی حەمەدی مەولوودی)

(تەوزیحاتەکە ێ وریا مامڵێ یە)

(١) تەغیابات یا (تقی آباد) ئەوکاتە گوندێکیمیاندواوێ بووە کە دوو کیلومیتر لەو شارە دوور بوو و لە باشووری ڕۆژهەڵاتی میاندواو هەڵکەوتووە ئێستا دەگەڵ شاری میاندواو تێکەڵ بۆتەوە .

(٢) سەبارەت بەو کەسە زانیاری زۆر دەست ناکەوێ وەک دەگوترێ هەرمەنییەکی ئازەری زمان بووە کوردییەکی باشی زانیوە دوکتور ئاسۆ (قادر محمودزادە) لە کتێبەکەیدا دەڵێ کەسێکی دەستڕۆیشتوو بووە لە ناو فیداییەکانی ئازەربایجان و لە میاندواو پیاوێکی ناسراو بووە هەروەها لە ناو فرقەی دێموکڕاتدا لە باکۆ بەرپرسیارەتیی بەشی دارایی و ئەمانەتداریی ئەو فرقەیەی لە تاراوگە لە سەرشان بووە برایەکی هەبووە بە ناوی عیشقی خان کە دواتر لە باکۆ دەگیرسێتەوە و لە سێبەری فرقە و حزبی کومونیستەوە دەستی زۆر دەڕوا خوشکێکیشی هەبووە بە ناوی وانیا کە ئەویش لە ئازەربایجانی شووڕەوی دەگیرسێتەوە و مێرد بە پیاوێکی عەرەبی مووسڵاوی دەکات بە ناوی الحیو هەروەها یەک لەو کەسانە بووە کە ڕاستەوخۆ لە بن دەستی ئەفسەری تایبەتی ئەرتەشی سوور بە ناوی (نمازعلیيوف) کاری کردووە و لە شاری سابڵاغیش کەسێکی ناسراو بووە و تەنانەت لە گێرە شێوێنیەکانی سابڵاغ لە ڕووداوەکانی دوای خەرمانانی ١٣٢٠ ی هەتاوی (مانگی ئوت و سێپتامبری ١٩٤١ ی زایینی) دەستی هەبووە مامۆستا محەمەدی سەمەدی لە کتێبی(تاریخ مهاباد) لە زمان مامۆستا مەلا قادر مودەریسی لە نامیلکەی ژ،ک چ بوو چی دەویست و چی لێ بەسەرهات لە لاپەڕەی ١٠٧ دا باسی ئارامی هەرمەنی دەکات و بە کەسێکی ئاژاوەگێڕ دەیناسێنێ.

ئامادەکردنی: تاهیر عەلیار

کۆمەڵەی دەوڵەمەندان و کۆمەڵەی کاسب و زەحمەتکێشان

کتێبی کوردبوون، نووسینی حەمەدی مەولوودی

کۆمەڵە منی کردۆتە داردەست . ئەوەی بۆخۆیان پێیان ناکرێ بە منی دەکەن .سوێندیشم بۆ خواردوون و هەر ئەمرێکیم پێدەسپێرن بە دڵ و بە گیان بۆیان دەکەم. هەرچەندی ژن و منداڵم هەیە بەڵام نە لە مردن دەترسم و نە باکم ژن و منداڵمە. ئاخر من سوێندم بە کوردستان و بە ئاڵای کوردستان خواردووە چۆن دەتوانم لە ئەمریان لابدەم. کەچی تەماشای (کۆمەڵە) دەکەم لە سەید و ئاغا و توجاڕ بەولاوە کەس داخیلی ئەو حیزبە ناکەن . زۆر کەسم نێو گوتووە کە ئەوانە پیاوی چاکن و کوڕی ئازا و گیان لە سەر دەستن بەڵام بە گوێم ناکەن و رازی نابن.

ڕۆژێک لەگەڵ چەند نەفەر لە هەواڵاکانم لە ماڵ ڕەحیمی عەبدی ڕەزای کۆ بووینەوە و زۆر لەو حیزبەدواین. ئاخری هاتینە سەر ئەوەی لەو جەماعەتە بکشێینەوە و خۆمان هەر ئەو حیزبە ئیدارە بکەین ، عالەم داخیل بکەین و گەورەی کەینەوە . هەر ئەو ڕۆژە لە هەموو گەڕەکان شوعبەمان دانا. هەر گەڕەکەی سەرۆک و نووسەری خۆی بۆ دیاریکرا .

سەید محەمەدی عیساقی(ئیسحاقی) سەرۆکی گەڕەکی هەرمەنیان.

سەید محەمەدی حاجی سەید ڕەحمانی ، گەرەکی حاجی حەسەنیان.

حاجی حەسەنە شەلە گەڕەکی قووڵە قەبران.

مستەفای وسوو قەساب گەڕەکی ڕەزگەیان.

ڕەحیمی گەرمێنیان گەڕەکی بازاڕی.

لەو پێنج گەڕەکانە شوعبەمان کردەوەو من و میرزا کەریمی گەورک شەوانە بەو گەڕەکانەدا دەگەڕاین و بە سەرمان دەکردەوە. کە خەڵکەکە ئەوەیان دەزانی دەستە دەستە داخیل دەبوون و دەهاتنە نێو کۆمەڵە. هەر بەو مەڕامنامەیەی (کۆمەڵە) سوێند دەخورا و کاریان پێدەسپێردرا و خەڵکەکەش بە دڵ و بەگیان ئامادەی گیانفیدایی بوون. ئەو خەڵکەش هەمووی خەڵکی زەحمەتکێش و کاسب و فەقیرەکە بوون و هیچیان نەبوو کە دڵیانی پێخۆش کەن. بەڵام کابرای دەوڵەمەند کەم واهەیە دڵی بە کوردستااب بسووتێ. ئەوان هۆشێکیان هەر لە سەر سامانەکەیانە کە چۆن زیادی بکەن و لێی کەم نەبێتەوە بۆیە کە دەوڵەمەندەکان ئەوەیان دیت کە پیرو جوان بە کۆمەڵ داخیلی (کۆمەڵە) دەبن کێچیان دەکەوێ کەوت. ئێمە بە بێ پرسی ئەوان ئەو گۆنگەڵەمان گێڕا و زۆریان پێناخۆش بوو. چەند کەڕەت پێیان کوتم کە ئەوە کارێکی باش نییە ئێوە کردووتانە من جوابم ئەوە بوو کوتم:

بۆ خەم نابێ هەریەک کۆمەڵەیە و یەک مەڕامە و یەک شتی تێدا هەیە . ئەوەی ئێوە دەوڵەمەند و ئاغای تێدایە و ئەوەی ئێمەش کاسب و زەحمەتکێش . لای ئێوە ئەو نوقسانەی هەیە.

ئێستاکۆمەڵە بووەتە دوودەستەی تێرو برسی . ئێمەی برسی و نەدار یەگجار لەوان زۆرترین ، لەوان دڵسۆزترین ، لەوان بێدەعێترین ، لەوان زیاتر دڵمان بە کوردستان دەسووتێ وەک ئەوان نین کە بۆ پاراستنی ماڵ و خۆڕانانێ لە (کۆمەڵە)

نزیک ببینەوە و پاشان قسەی زەلام زەلام بکەن وخۆ هەڵکێشین و لە رۆژی تەنگانەشدا پشتی کۆمەڵە بەردەین و کوردستانمان لە بیر بچێتەوە و بە سمێڵی ئەو سوێندە پێبکەنین کە خواردوومانە.

پێموایە ساڵی ١٩٤٢ یا ١٩٤٣ یە کە ئەو شتانە روویداوە. ئێمە کۆمەڵەی برسیان هەمووی مانگێک نییە هەین بەڵام ئەوان لای کەم دوو سێ ساڵە هەن کەچی ئێمە چەند بەرابەری ئەوانین کە ئەوەیان دیت کێچیان دە کەوڵی کەوت و ئارام و قەراریان لێهەڵگیرا خە بەریان نارد کە دەیانەوێ قسەمان دەگەڵ بکەن و داوای کۆبوونەوەیان لێکردین بۆ شەوێ دە پازدە نەفەریان هاتن وەکوو مستەفا سولتانی ، دووسەیدی ماڵە چل سەیدان. باقی ترم لە بیر نەماوە و کۆبوونەوەمان دەستپێکرد . پاشی زۆر هەڵسووڕاندن و بێنە و بەرە هەردووک کۆمەڵەمان کردەوە بە یەک حیزب و دەستی بە کار کرد لە لایەکی دیکەوە دەوڵەمەندەکان شەوانە عالەم بانگ دەکەن بۆ سوێند خواردن کە هەموو بەیەکەوە بۆ برایەتی تێکۆشن و عەشیرەت زوڵم و زۆریان لێنەکەن.

ناکۆکی و ناتەبایی سیاسی دە کۆمەڵەدا

لەو بەینەشدا ئەوە کۆمەڵە شێواوە ، چۆن! ئەوەندەی سیخۆڕی تێخزاوە نەبێتەوە. قازی تەها نێوێک دەگەڵ بەرێز زەندی و چەند نەفەری دی بەربوونە گێرە شێواندن لە لایەک مەلا رەحمانی سەدرولعولەما شەوانە لە ماڵان کۆبوونەوە دەکات و لە لایەکی دی مەحموودیان خەریکی جووڵانەوەیەکی دیکەیە . ئێمەی تەبەقەی هەرە خوارەوە یا بە قەولی دەوڵەمەندی سابڵاغێ کە بە ئێمەیان دەکوت رەجاڵە ، ئێمەی بێسەواد ، دەونێودا سەرەگێژەمان گرتبوو . کامیان زوڕنای باش لێدابا وەدووی ئەوەیان دەکەوتین. قازی محەمەد تازە داخیلی کۆمەڵە ببوو و هەر کەسە هەوڵدەدات بۆ لای خۆی رایبکێشێ . ئێمەی بێسەواد کە یەکجار زۆریش بووین لە نێو خۆماندا کۆبوونەوەمانکرد و رامان هاتە سەر ئەوە کە چەند نەفەر لە لایەن ئێمەوە بچێتە رەزاییەی لای کونسوولی رووسان و پێیان بڵێ کە ئێمە ئەو کۆمەڵەیەمان ناوێ کە ئەو خەڵکە خەراپەی تێخزاوە و سەریان لە خەڵکیش شێواندووە. خۆمان حیزبێکی دی تەشکیل دەدەین. ئەوە ناشوێرین لەبەر عالەمێ ناوی حیزبی توودە دەربڕین چونکە ئەوەی دە کۆمەڵەدا بوو بەشی هەرە زۆری زراویان لە توودە چووبوو وایان بردبوو لە مێشکێوە کە توودە دین و ئیمانی نییە و خوانەناسێ و پروپانتێکی زۆر دەو حیزبەدا جێگیرە .

حەسەنە شەل و باقی برای و دوو نەفەری دی چوون بۆ رەزاییەی بۆلای کونسولی و لەوێ قسەیان دەگەڵ کونسوولی کردبوو. کونسوول لێی پرسیبوون کە: مەحموودیانو دەگەڵە؟ ئەوانیش پێیان وابوو گەر بڵێین دەگەڵمانە کاری باش دەکەن و وڵامیان دابۆوە : بەڵێ بەڵێ دەگەڵمانە.

هەرچەند هێشتا مەحموودیان نەهاتۆتە کایەوە بەڵام حاجی وایزانیبوو مەحموودیان لای رووسان زۆر بەرێزە بە باشی زانیبوو کە بڵێ ئەویشمان دەگەڵە تا بەشکوو رووسەکان پشتیوانیمان لێبکەن . ئەدی پاشی ئەو قسەیە کونسوول زۆر مبالاتی بەو وەفدە نەدابوو و گەڕانەوە بۆ سابڵاغێ. خۆشی خۆشی کە کونسوول گوتوویە مەحموودیانو دەگەڵە جا هەر ئەو شەوە چەند نەفەر چوون بۆ لای مەحموودیان و هێنایان بۆ کۆبوونەوەی و هەر ئەو شەوەش مەحموودیان بوو بە سەرۆکی ئەو حیزبە و ئەویش محەمەدی یاهوو و عەزیز زەندی و قازی سەید تەها و هەموو ئەو.....لە دەوری خۆی کۆکردەوە . ئێمەش هەموو لە قازی محەمەدی هەڵگەڕاینەوە و زۆر باش پشتی مەحموودیانمان گرت. چەند شەوی نەکێشا کە حیزب بوو بە دوو قۆڵ. لای قازی محەمەدی هەموو ئەوانە بوون کە کۆمەڵەیان پێکەوە نابوو دەستەی مەحموودیانیش ئەو..... بوون و ئێمەی بێسەواد و نەزانیش چونکە کونسول کوتوویە مەحموودیانتان دەگەڵە لە پشتیان بووین. دەستەی مەحموودیان زۆر لە دەستەی قازی محەمەد بە هێزتر بوو چونکە رەجاڵە هەمووی دوی مەحموودیان بووین. زۆر شەوی وابوو بەیەک هەڵدەپڕژاین. شەوانە مەحموودیان بە سەر هەموو گەڕەکەکاندا دەسووڕاوە ، محەمەد یاهوو خۆی لەگەڵ دەستەی قازی بوو بەڵام هەموو شەو لەگەڵ مەحموودیان دەگەڕا.زۆر بە پەرێز و زیرەک بوو کەس نەیدەدیت و خۆی وەبەر چاوان نەدەدا بەڵام لە راستیدا لە هەموو شوێنێکیش بوو لە کۆبوونەوەیەک پەردەت بۆ رائەنگاوتبا خۆی دەنێو پەردەکەدا دەشاردەوە. لە هەوەڵەوە دەنێو کۆمەڵەدا بوو دەگەڵ میرزا رەحمەتی شافعیش نێوانی زۆر خۆشبوو و پاڵی بە مەحموودیانێوە دەنێ بۆ گێرە شێواندن.

ئێستا مەحموودیان دەستێکی یەگجار درێژی هەیە کە قازی محەمەدی وەدەنگ هێناوە ئێمەش پشتمان لە قازی کردووە و پاڵمان وە مەحموودیانەوە ناوە. بەو جۆرە چەند رۆژێکی کێشا لە پڕ دیتم لای نیوەڕۆیە سەید محەمەدی ئیسحاقی هاتە ماڵێ و گوتی :

قازی دەڵێ بێت بۆ لام . هەستام دەگەڵ سەید محەمەدی چووم بۆ مەحکەمەی . کە وەژوور کەوتم دیتم قازی خۆی و کچێکی چووکەی لە وەتاغی مەحکەمەی دانیشتبوون. سڵاوم لێکرد و گوتی دانیشە . پاشی گلەیەکی زۆر گوتی:

ئێستا ئەوە وەدووی مەحمودیانی کەوتووی ؟حیزبی توودەتان پێکەوە ناوە ؟ ئاخر چۆن تۆ نازانی مەحموودیان بە قسەی ئینگلیسیەکان ئەو ئاژاوەیەی ناوەتەوە. زۆری لەو قسانە پێکوتم و یەکار زۆر بە سەرم رۆیی بەڵام هیچ دڵم بە قسەکانی نەرم نەبوو هەستام و خوداحافیزیم لێکرد و دەگەڵ سەید محەمەدی وەدرکەتین . لە رێگا هەردووکمان کوتمان قازی راست ناکا.مەحموودیان خاوێنە . هەر ئەو شەوە لە گەرەکی مزگەوتی سوور کۆبوونەوە بوو و عالەمێکی یەگجار زۆری لێبوو مەحموودیان پێشنیاری کرد کە :کاتێک قازی بۆ نوتق کردن وەسەر
کورسی کەوت پیلی بگرن و دایبەزێن. ئەوەندەمانزانی عەلی پیاوی حەمەدەمینی موعینی هات و بە سرتە بە گوێی مەحموودیانیدا شتێکی کوت و یەکێ مەحموودیان راستبۆوە و دەگەڵ عەلی رۆیشتن ئێمەش سێ نەفەر وەدووی کەوتین و چەلێش نازانین ئەوە چ باسە ، چووینە ماڵی حەمەدەمینی موعینی . دەگەڵکوو وەژوور کەوتین تەماشامانکرد چوار نەفەر ئەفسەری رووس لەوێن و دەستیان لە دەستی مەحموودیانی نا و چوون بۆ وەتاغێکی دی. ئێمەش ئەوە لە وەتاغێکی دیکە چاوەڕوانیانین. بزانین کۆبوونەوەکەیان بە کوێ دەگا پاشی زیاتر لە سەعاتێک لە قسەکردن بوونەوە و مەحموودیان بە کەیفخۆشی و دم بە پێکەنینەوە لە دیوەکە هاتە دەر و گوتی با برۆین. لە رێگا کە دەرۆیشتین هەر جیفرکی لە خۆیدەدا و بە خۆشحاڵیەوە قسەی بۆ دەگێڕاینەوە کە چۆن ئەو ئەفسەرانە لێی رازین و زۆر شتیان قەول پێداوە. ئەوەندە بە دەق و بە دەماغ بوو نەبێتەوە. دەو عانەشداکە قسەی بۆ دەکردین دیتمان ئەفسەرەکان بە سواری ماشێن بە لاماندا تێپەڕین و دەستێکیان بۆ مەحموودیانی هەڵێنا و چوونەوە بۆ میاندواوێ. شەو درەنگی کردبوو بۆیە مەحموودیانمان تا بەردەرکی ماڵێ بردەوە و ئێمەش هەرکەسە و بۆ ماڵی خۆی. جا لە پاشی ئەو کۆبوونەوەیەرا مەحموودیان وەخۆکەوت و هەڵدەسوورا وەک بادەوە هەدادانی نەبوو چەند شەوێک دواتر لە فەرمانداری قازی نوتقی بۆ عالەمێ دەکرد مەحموودیان ئەمریکرد کە دەبێ برۆین بۆ ئەو کۆبوونەوەیە و گێرە شێوێنی بکەین. رەجاڵە کۆ بۆوە و چووین. ئەو شەوە زۆری نەمابوو کە پێک وەربین . قازی هێدی و لەسەرەخۆ بوو دەگەڵ ئەوانەی لە دەوری بوون لە شلێیاندا و بڵاوەیانکرد. دەنا زۆر پیس دەشێوا بۆ بەیانی لە چایخانە بووم حەبیبە زەرد هات و گوتی: وەرە ئەوە نەمازعەلی یۆف تۆی دەوێ. منیش نەمازعەلی یۆف ناناسم و زۆرم پێ سەیربوو کە ئەفسەرێکی رووس منی بۆچییە.

پرسیم چ کاری بە منە؟ کوتی نازانم هەستە وەرە . دەگەڵی چووم و دیتم نەمازعەلی یۆف لە بەر ماڵی بارونی دەهات و دەچوو. سڵاوم کرد و دەستی دەناو دەستی نام و بە قسە کردن هەڵکشاین بۆ لای گاراج. داوای لێکردم کە مەرامنامەی حیزبەکەی خۆمانی بۆ بەرم بەڵام بۆی تەرجومە بکەم بە زمانی ئازەربایجانی. چووم لە گەرەکی بازار ئەو جێگایەی لێی کۆ دەبووینەوە هاشمی گەرمێنی کاتبی ئەو گەرەکە بوو پێمکوت و مەرامنامەکەی بە زمانی ئازەربایجانی نووسی . مەرامنامەکە هەر ئەو مەرامنامەیەی کۆمەڵەی ژ،ک بوو بەڵام یاهوو چەند شتی لێ زیادکردبوو. ئەو چەند شتانە یەکیان ئەوە بووکە:

ئێمە خیانەت بە مەعموورەکانی سیاسی شۆڕەوی ناکەین و چەندشتی تر. مەرامنامەم دا بە ئەفسەرەکە و دەباغەڵی نا و هات کە بڕوات و رووی تێکردم و ئەوەندەی پێکوتم: تۆ لەو حیزبە بکشێوە. ئەوەی گوت و سواری ماشێنی بوو و رۆیشت. منیش زوو چووم چەند هەواڵێکم خەبەردار کرد کە ئیش بەوجۆرەیە . حەبیبە زەرد کوتی:

ئەوشۆ قەرارە لە مزگەوتی هەباساغای هەموو گەرەکەکان کۆ ببنەوە جا گەر بە باشی بزانن کاتێک مەحموودیان یان هەواڵەکانی چوونە سەر کورسی بۆ نوتق کردن پەلپیان پێدەگرین و لێیان دەشێوێنین . ئەو شەوە وەک شەوەکانی دی چووینە کۆبوونەوە . لەو کاتەدا کە قازی تەها لەسەر مینبەر گەرم داهاتبوو و ئەوەی دەیکوت نەیدەکوتەوە چوومە پێشی و قۆلیم گرت و هێنامە خوارەوە . حەبیبە زەرد چووە جێگای ئەو و عالەمی تێگەیاند . من و چەند هەواڵ لێیان وەخۆ کەوتین و ئەوەی زانیمان داژداری مەحموودیانە کۆمانکردنەوە بەڵام مەحموودیان هێشتا نەهاتبوو ئەو شەوە زۆر بە

هاسانی لێمان شێواندن و چ گێرەوکێشە نەقەوما و ئێمەش بڵاوەمان کرد و هەرکەسە بۆ ماڵی خۆی . بۆ بەیانی لە سەر نان و چا خواردن بووم کە عەلی چاپچی هات و کوتی قازی محەمەد تۆی دەوێ . زوو زانیم چ باسە بە خۆمم گوت : ئەوە نەقڵەکانی شەوێ بیستووە و بانگم دەکات و دەستخۆشیشم لێدەکات هەستام چووم . دیاربوو قازی بە دەق و بە دەماغ بوو دیسان پاشی هیندێک گەپی کردن و قسە و باس کوتی:

هەستە خۆت و شەش کەس لە هەواڵەکانت برۆنە شارەوانی(بنکەی پۆلیس) و بە سەر شار رابگە بەڵام لە خۆتەوە هیچ کاران مەکە ئەوەی من ئەمرم پێکردی ئەوە بێ. کوتم مووچەی ئەو شەش نەفەرەو خۆم لە کوێ دەگا؟ کوتی خەمت نەبێ ئەویشت بۆ دیاری دەکەم. هەستام چووم دەگەڵ هەواڵەکانم شارەبانیمان ئاوەدان کردەوە. و دەستمان کرد بە کار و کێشە و گرفتەکانی شارمان چارەسەر دەکرد. گەر کەسێک شکایەتی دەبوو دەچوو بۆ لای قازی قازیش بۆ منی دەنووسی ئەوانە بنێرە لای مەلا شەرعیان بکات یا ئەو ئیشەی ئاوا لێبکە منیش بێ ئەمری قازی نەدەجووڵامەوە و سەر بەخۆ کارم نەدەکرد زۆر باش بە کاروباری شار رادەگەیشتم و خەڵکیش و قازیش زۆر رازی بوون ئێستا من بوومە دارۆغەی شار و رەئیسی ئەو ئیدارەیەم کە لە گرتووخانەکەی گیرابووم و ئەشکەنجەیان دابووم و تا سەرە مەرگێ تێیانهەڵدابووم ئێستا من لەوێ رەئیسم خەتاکاران دەگرم لەو ژوورەیان دەکەم و بێتاوانان بەردەدەم. زۆری پێنەچوو قازی ئەمریکرد مەحموودیان بگرە و دەگرتووخانەی کە. منیش هەر بڵێی یەک و دوو گرتم و دە ژووریم کرد چەند گیراوی دیکەش گیرابوون . سەعیدی کاکە لاچینی پیاوی کوشتبوو دەگەڵ مەحموودیان دەژوورێکی دابوون پاشان قازی مەحموودیانی شاربەدەر کرد و بۆ لای ورمێ چوو بە داخەوە ئەویش ئاکار و ئەتواری باش نەبوو و هەر بە قسەی ئینگلیسەکان دەبزووتەوە.

مەحموودیان چۆن کوژرا!

جا فتوای چەند نەفەر درا کە دەبێ لە نێو بچن . ئەو کەسانە لەو چەند ساڵەی خەریکی ئاژاوە نانەوە بوون. پێیەکیان لە تاران بوو پێیەکیان لە کوردستان ئوقرەیان نەبوو تا کورد سەرنەکەوێ ئەوانە یەکیان مەحموودیان ، میرزارەحمەتی شافعی و چەند ئاغای مەنگوڕ و گەورک بوون. مەحموودیان لە نێو شکاک و هەرکیان دەسووڕایەوە دیار نەبوو کە ئینگلیسیەکان چیان پێ ئەسپاردووە. دوو نەفەریان نارد تا لە هەر جێیەک بێ بیکوژن. یەکیان سەعیدی حەمەقالەی و ئەوی دیش هاشمی کورد بوو. ئەوانە زۆر دەسووڕێنەوە بە شوێنیدا بۆیان نەکرا و گەڕانەوە شار . ئەو رۆژە لە شار بۆ سەربەخۆیی کوردستان شایی و لۆغان بوو هەموو ئاغا و چەند شێخ لە شاری بوون. قازی بوو بە پێشەوا حەمەحسێن خان بوو بە فەرماندەی هێز و ئەسلەحە بەسەر پێشمەرگەدا دابەشکرا .ئاڵای کوردستان هەڵکرا نێوی ئەو چەند سیخوڕانە گوترا و ئاشکرابوو هەر ئەو رۆژەش مەحموودیان هاتبۆوە سابڵاغ و لە حاجی باوەشێخی میوان بوو. ئەویش پیاوی ئینگلیسیەکانە (١) و هاواڵە دەگەڵ مەحموودیان. ئەو ناردوویە و مەحموودیانی هێناوەتەوە سابڵاغ. ئەو رۆژە هەر ئەو دوو کەسە دیاریکران تا مەحموودیان لە هەر کوێ بێ سەکەتی کەن ، بۆیان نەلوا. فەرمانم بۆهات تا من یاریدەیان بدەم منیش گوتم باشە.دیاربوو حاجی باوەشێخ بەری دەگرتن و نەیدەهێشت دەریکێشنە دەرێ. پێمگوت کە بۆ ئازەربایجان شاربەدەر دەکرێ تا دەست هەڵگرێ. ئەو گوتی خۆم دەچمە لای قازی و تکای بۆ دەکەم. من گوتم دیبەمە گاراج تا رەوانەی ئازەربایجانی کەم و تۆش برۆ لای قازی . مەحموودیانم دەرکێشا و دام بە سەعیدی حەمەقالەی و هاشمی کورد. کوتم بۆ کاراجی بەرن بەڵام تا حاجی بابەشێخ دەرواتە لای قازی رەوانەی مەکەن. سەیدێک کەلوپەلی مەحموودیانی بە شانەوە بوو ئەویشم گێڕاوە و کەلوپەلەکەم دا بە هاشمی. ئەوانیش تا کووچەی جوولەکانی دەبەن کە گوێم لە دوو تفەنگان بوو زانیم مەحموودیان کوژرا. چوومە حیزبی پڕبوو لە عەشامات و قازی قسەی بۆ دەکردن تەشریفی حاجی باوەشێخیش لە تەنیشت قازی دانیشتووە. لە پێشدا چیان کوتووە بەیەکەوە ؟ نازانم. چوومە ژوور بە حەمەحۆسێن خانم کوت مەحموودیان کوژرا قازی دەستی بە سەری خۆیەوە گرت و سەری لە سەر میزەکەی دانا یانی خەمی مەحموودیانی بوو لەولاشەوە دیاربوو دەنگی مامەشێخ دەهات. ئیدی من وەدەرکەوتم و چوومە ناو شار.

تێبینی

١ ،خوالێخۆشبوو حاجی بابەشێخ سەرۆکوەزیرانی دەوڵەتی کوردستان بوو. لەسەردەمی کۆمار زۆر دەنگۆی خیانەت و پیاوی دەوڵەت و ئینگلیسیەکانیان پێوە دەلکاند لە کتێبی جووڵانەوەی نەتەوەیی کورد نووسینی پرۆفسۆر د وەدیع جوەیدە وەرگێڕانی پرۆفیسۆر ی،د، یاسین سەردەشتی لە لاپەڕەی ٥٤٣ دا ئەو شتە باسکراوە. مامۆستا هێمن مکوریانی لە سەر ئەو باسە لە کتێبی تاریک و روون و لە بەشی (لەکوێوە بۆ کوێ) سەبارەت بە حاجی بابەشێخ ئاوا دەفەر موێ:

لێرەدا کە باسی حاجی بابەشێخ هاتە گۆڕێ دەمەوێ شتێکی مێژوویی روون بکەمەوە لە نووسراوی چەند پیاوی بێخەبەردا دیومە و لە خەڵکی ساکاریشم بیستووە تاوانی خەیانەت وەپاڵ حاجی بابەشێخ دەدەن . من حاجی بابەشێخم خۆش نەدەویست چونکە لەگەڵ ئەوەشدا دەیانکوت لە علوومی دینیدا زۆر شارەزایە و ریازیاتی کۆن زۆر دەزانێ ....بەڵام زۆر راست و پاک و ئازا و بە بیروباوەڕ بوو بە هیچ بارێک تاوانی خیانەتی پێوە نانووسێ لە کاتی وتووێژ لەگەڵ نوێنەرانی دەوڵەتی مەرکەزیدا دوور نییە فریوی خواردبێ و بە هەڵە چووبێ بەڵام لە رێگای راست لای نەداوە.

وریا ماملی

ئامادەکردنی: تاهیر عەلیار

هۆیەکانی تێکچوونی کۆمار

کتێبی چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی

نووسەر: دوکتور عەبدولڕەحمانی قاسملوو

دەبێ ئەو ڕاستیە بگوترێ کە هەر لە بنەڕەتەوە پرۆسەی دامەزرانی کۆماری کوردستان بە تەواوی ئامادە نەکرابوو. کۆماری کوردستان سەرەنجامی خەباتێکی درێژخایەن و ئاکامی ڕەوتێکی تەبیعیی ڕووداوەکان و نەخشەی لە مێژەوە دارێژراو نەبوو. هەل و مەرجی ئەوکاتەی نێو نەتەوەیی و ئێران و بە تایبەتی پێکهاتنی حکوومەتی میللی ئازەربایجان وەزعێکی سیاسی وایان پێکهێنا کە ڕووداوەکان زۆر بە خێرایی بچنە پێش و حیزبی دێموکڕاتی کوردستان هاندرا بۆ ئەوەی کۆماری کوردستان زۆر زووتر لەوە کە هەموو هەل و مەرجێکی بۆ ئامادە بووبێ دابمەزرێنێ . بە کورتی کۆماری کوردستان لە ساڵ ١٣٢٤ دا بەرهەمی هەل و مەرجی نائاسایی نێو دەوڵەتی و نێو خۆ بوو.

بێگومان هاندانی یەکیەتی سۆڤیەتی تەئسیری خۆی هەبوو و ئەو وەعدە و پەیمانەی کە دران بەڕێوەبەرانی حیزبی دێموکڕاتیان زیاتر تەشویق کرد کە هەرچی زووتر کۆماری کوردستان دابمەزرێنن بەڵام واقعیيەت ئەوەبوو کە زمینەی عەینی ، هەل و مەرجی ئابووری و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگیی وڵات بە هیچ جۆر بۆ دامەزراندنی کۆماری کوردستان بە تەواوی ئامادە نەبوو تەنانەت زەمینەی زەینیش کە بریتیە لە هێزێکی سیاسی کە بتوانێ دەزگایەکی ڕێک و پێکی دەوڵەتی دابنێ بە تەواوی ساز نەببوو. ڕەوتی هەنگاوەکان بە پێچەوانە بوو. هێندێک کار کە دەبوا پێش دامەزرانی کۆمار وەدی هاتبان مابوونەوە کە پاش پێکهاتنی کۆمار ی کوردستان جێ بە جێ بکرێن دیارە بۆ وەدیهاتنی هەموو ئەو هەنگاوانەش هەروا کە دیتمان وەخت نەبوو. ٣٣٠ ڕۆژ بۆ دانانی بناغەی مادی و مەعنەوی کۆماری کوردستان بەس نەبوو دەکرێ بڵێین کە کۆماری کوردستان تا ڕادەیەکی زۆر کوت و پڕ پێک هات و ئەو لە نەکاو پێکهاتنە بوو بە هۆی زۆر لەو گیروگرفتانە کە ئەو کۆمارە لە ماوەی تەمەنی کورتی خۆیدا تووشیان بوو. بۆیە هەر لە سەرەتای دامەزرانیەوە لە نێو جەرگی کۆماری کوردستان یەکێک لە هۆیەکانی تێکچوونیشی چاندرابوو. دواکەوتوویی ئابووری و کۆمەڵایەتی و فەرهەنگیی وڵاتەکەمان کە هەر وەک دیتمان پێوەندییەکانی دەرەبەگی تێدا زاڵبوو و تەرکیبی کۆمەڵی لادێ عەشیرەتی بوو و نەوەد لە سەدی دانیشتوانی نەخوێندەواربوون، یەکێک لە هۆیەکانی هەرەئەساسیی سەرنەکەوتنی کۆماری کوردستانە. ئەم دیاردەیە بارێکی دیکەشی هەبوو. بەگشتی لە مێژووی جووڵانەوەکانی نەتەوەی کورددا ناتەباییەک بەدی دەکرێ کە لە سەردەمی کۆماری کوردستانیش لە ساڵەکانی ١٣٢٤/٢٥ دا بەرچاو بوو . ئەم ناتەباییە لە پایەی نزم و پاشکەوتوویی کۆمەڵی کوردەوارییەوە هەڵدەقوڵێ . لە سەد ساڵی ڕابردوودا کۆمەڵی کوردەواری هەمووکاتێک ئەگەر نەڵێین زیاتر ، هەر نەبێ قۆناغێکی تەواوی مێژوویی لەو کۆمەڵەی کە دەوڵەتی مەرکەزی بەرهەمیەتی پاشکەوتووتر بوو. ئەوە یەکێک لە هۆیەکانی تێکچوونی زۆر لە جووڵانەوە نەتەوەییەکانی کوردستانە. ئەم دیاردەیە هۆیەکانی مێژوویی و تایبەتی خۆی هەن کە بە کورتی بریتین لە وە کە گەلی کورد سەدان ساڵە دەوڵەتی سەربەخۆی نەبووە ، ڕێگای هاتووچۆی بۆ دەرەوە بەربەست کراوە، لەبەر زۆرداریی دەوڵەتە مەرکەزییەکان و بۆ پاراستنی هەبوونی خۆی ناچار بووە بکشێتەوە سەر چیا بەرزەکان و لە باری جوغرافیاییەوە گەمارۆ بدرێ ، ئابووری تەبیعی کە مانای ڕاوەستان و نەبزوتنی کۆمەڵە بە سەدان ساڵ لە کوردستاندا زاڵ بووە. هێندێک هۆی دیکەشی هەن کە زیاتر پێوەندییان بە ڕووبەنا و بە تایبەتی دەسەڵاتی سیاسی ئەو سەردەمەوە هەیە کە دەوڵەتە مەرکەزییەکان کوردستانیان چەوساندۆتەوە و نەیانهێشتووە پیش بکەوێ . لێرەدا مەبەست

بەرچاو خستنی ئەو راستیە حاشالێنەکراوەیە کە کۆماری کوردستانیش لە نێو کۆمەڵێکی پاشکەوتوو ، بە گشتی پاشکەوتووتر لە کۆمەڵی دوژمنانی خۆی دامەزرا.

ئەوانەی کە بەڕێوەبەری حیزبی دێموکراتی کوردستان بوون بە گشتی نە تاقیکردنەوەی تێکۆشانی سیاسیان هەبوو و نە تاقیکردنەوەی ڕێکخستنی تەشکیلاتی و نە فێری هەڵسووڕاندنی کاروباری دەوڵەتی بوون . بەم جۆرە جووڵانەوەیەک لە یەکێک لە پاشکەوتووترین ناوچەکانی ئێران واتە لە کوردستانی ئێران پەیدا ببوو کە لەگەڵ دەوڵەتی مەرکەزی بەربەرەکانی دەکرد ، دەوڵەتێک کە لە زەمانی رەزاشاوە مەرکەزییەتی پێکهێنابوو ، هەوڵی دابوو بیێ بە حکومەتێکی مودێرن ، بناغەی ئەرتەشێکی رێک و پێکی دارشتبوو و لە باری فەرهەنگی و تکنیکی و سیاسیەوە ئەزموونی زیاتر بوو و هەر نەبێ قۆناغێک لە کوردستان لە پێش تر بوو. بۆیە جووڵانەوەی ساڵەکانی ١٣٢٤/٢٥ هەر لە سەرەتاوە ئیمکانی سەرکەوتنی کەم بوو .
کەوابوو یەکێک لە هۆیەکانی هەرە گرینگی تێکچوونی کۆماری کوردستان ریشەی لە نێو جەرگی کۆمەڵی کوردەواری واتە لە پاشکەوتوویی ئەو کۆمەڵە دابوو.

بێگومان یەکێک لە هۆیەکانی تێکچوونی کۆماری کوردستان و سەرنەکەوتنی ئەگەر نەگوترێ هۆی هەرەگرینگ، کزی نێوخۆی جووڵانەوە و لاوازی نێوخۆی حیزبی دێموکراتی کوردستان بوو کە لە زەعفی نێو خۆی کۆماری کوردستانیشدا بەدی دەکرا. پێشرەو بوون و رادەی شۆڕشگێڕ بوونی هەموو حیزبێکی سیاسی لەوەرا دەردەکەوێ کە چۆن سەیری رابردووی خۆی و بە تایبەتی هەڵەکانی خۆی دەکا. حیزبی شۆڕشگێڕ نابێ لەوە بترسێ کە گۆیا بە باسی هەڵەی رابردوو دوژمنی شاد دەبێ یا لە ئیعتباری حیزبەکە کەم دەبێتەوە بە پێچەوانە پێ لێنان و راستکردنەوەی هەڵە و چەوتیەکانی رابردووی تیکۆشان ناوبانگی حیزب لە نێو کۆمەڵانی خەڵکدا دەباتە سەرێ و جیدی بوون و بەرپرس بوونی حیزبەکە نیشان دەدا بۆیە پێویستە کزی و هەڵەکانی زەمانی کۆماری کوردستان بکوترێن و بخرێنە روو . با ئەوەش بڵێین کە رەخنە گرتن لە بەڕێوەبەریی حیزب لە سەردەمی کۆماری کوردستاندا نە نرخی کۆمار کەم دەکاتەوە و نە ئیعتباری بەڕێوەبەرانی ئەو وەختەی حیزب دێنێتە خوارێ.

پاش تێکچوونی کۆماری کوردستان ئەو بیروباوەڕە لە مێژووی حیزبی ئێمەدا بە هێز بوو کە هۆی ئەسڵی تێکشکانی ئەو کۆمارە سیاسەتی چەوتی یەکیەتی سۆفیەتی بەرامبەر بە وەزعی ئێران بوو. گوایا یەکیەتی سۆفیەتی خەڵکی کوردستانی هاندا بۆ ئەوە کۆماری کوردستان دابمەزرێنن لە پاشان بە تاقی تەنیای بەجێهێشتو رێژیمی کۆنەپرستی ئێران توانی بە هاسانی لە نێوی بەرێ . ئەنجامی ئەو لێکدانەوە زۆر روونە ئەوە خۆ ئاسوودە کردن و خۆ ماندوو نەکردنە، تاوانبار کردنی خەڵکی دیکە هەموو وەختێک لە رەخنە لە خۆگرتن خۆشترە بێجگە لەوە ئەگەر لێکدانەوەمان بەو شێوە بێ ئیعترافمان کردووە کە کۆماری کوردستان دەستکردی بێگانە بووە و ئەوەش راست و رەوان ئەو بیروڕایەیە کە دوژمن لە سەرەتای پێکهاتنی ئەو کۆمارەوە تا ئێستا بڵاوی دەکاتەوە ، بیروڕایەک کە دەگەڵ واقعیەت رێک ناکەوێ و هەوڵی ئەوەیە کە باری راستەقینەی مێژوو بگۆڕێ .

هێزی ئەسڵی جووڵانەوەی ساڵەکانی ١٣٢٤/٢٥ گەلی کورد بووە و هۆی ئەسڵیی پێکهاتنی کۆماری کوردستانیش دیسان هەر ئەوە بووە کە گەلی کورد ویستوویەتی بە مافی رەوای خۆی بگا و چارەنووسی خۆی بە دەستەوە بگرێ . ئەودەم دیارە هۆی ئەسڵیی تێکچوونی کۆماری کوردستانیش هەر دەگەڕێتەوە سەر خودی کۆمەڵی کوردەواری، واتە هۆی ئەساسی تێکچوونی کۆماری کوردستان کزی نێو خۆی جووڵانەوە، کزی نێوخۆی حیزب و لە پێش هەمواندا زەعفی بەڕێوەبەری حیزبی دێموکراتی کوردستان بووە. ئەو کزی و لاوازیە لە هەموو بارەکانی ژیان و تێکۆشانی حیزب و کۆماری کوردستان دا خۆی دەنواند. بۆ نموونە ئەگەر سەیری نووسراوەکانی ئەو وەختەی رۆژنامەی کوردستان و چاپەمەنیەکانی دیکە بکەین بۆمان دەردەکەوێ کە رادەی لێکدانەوەی سیاسی زۆر بەرز نەبوو و تەنانەت پایەی هێندێک لە وتارەسیاسیەکان کە دەبوا رێگا بە کۆمەڵانی خەڵک نیشان بدەن لە رادەبەدەر نزم بوو . پەرەئەستاندنی زۆر خێرای جووڵانەوە و پێک هاتنی زۆرخێرای کۆماری کوردستان تەرکیبێکی نالە باری لە بەڕێوەبەریی حیزب و کۆماری کوردستاندا پێک هێنا بوو . زۆربەی زۆری بەڕێوەبەران بۆ یەکەم جار بووکاری سیاسی و تەشکیلاتییان دەکرد و تاقیکردنەوەیان نەبوو هەر بە گشتی تاقیکردنەوەی سیاسی و تێکۆشانی حیزبی لە کوردستانی ئێران بێجگە لە سێ ساڵ تێکۆشانی کۆمەڵەی ژ،ک رابردووی نەبوو ناچار بەڕێوەبەرانی ئەوتۆ هاتبوونە سەرکار کە پایەی تێگەیشتن و تاقیکردنەوەی سیاسی و حیزبی یان دەوڵەتییان لە

رادەی ئەو مەسئولییەتەدا نەبوو کە کەوتبووە سەرشانیان. گیروگرفتی ڕێکخستن و پێکهێنانی نەزم لە کۆمەڵدا لە هەموو وڵاتەکانی جهانی سێهەمدا کۆسپێکی گەورەی پێشکەوتنە بێجگە لەوە هەر بە گشتی گەلی کورد بە درێژایی مێژووی خۆی زۆر حەزی لە تەشکیلات و ڕێکخراو و خۆ ڕێکخستن نەکردووە تەنانەت لە ڕێک و پێکی و تەشکیلات هەر بێزار بووە چونکە هەروەها کە پێشتر گوتمان تەشکیلات و ڕێکخراو یا ڕێکخستن بە تێگرایی سەمبولی حوکمداری دەوڵەتی مەرکەزی بووە ، دەوڵەتێک کە بۆ گەلی کورد بێگانە بووە وەسیلەی دەسەڵاتداری و زوڵم و زۆری هەر ئەو تەشکیلات و ڕێکخراو و نەزم و نیزامە بووە بۆیە گەلی کورد ڕقی لێی بووە و قەبووڵی نەکردووە بێجگە لەوە لە زەمانی کۆماری کوردستاندا بەڕێوەبەران خۆیان لە ئەسوولی تەشکیلاتی و ئوسوولی ریکخستن شارەزا نەبوون تا بتوانن فێری خەڵکی دیکەی بکەن.

نوقتەزەعفێکی گەورەی دیکەی حیزبی دێموکراتی کوردستان و بە تایبەتی بەڕێوەبەرییەکەی ئەوە بوو کە هەرچەند لە مێژووی نەتەوەی کورددا بۆ یەکەم جار وەک حیزبێکی پێشکەوتوو پێکهاتبوو کە کۆمەڵانی خەڵکی بە دوای خۆیدا دەبرد بەڵام یەکیەتی فکری و سیاسی تێدا نەچەسپابوو ، بەرنامەکەی زۆرکورت بوو و هەرباسی چەند ئامانجی گشتی دەکرد . جووڵانەوە تازە پێی گرتبوو و هەرکەسێک هەستی نەتەوایەتی هەبا و هەر ئەوەندە بۆ حەقی ڕەوای گەلی کورد تێکۆشابا بەس بوو بۆئەوەی بێتە نێو حیزب تەنانەت مەسئولییەتێکی گەورەش وەستۆ بگرێ . وەختی ئەوەش بە حیزبی دێموکڕات و کۆماری کوردستان نەدرا کە بتوانێ ئەو یەکیەتی فکری و سیاسیە پێک بێنێ کە نەبوونەکەی پاش تێکچوونی کۆماری کوردستان بە تەواوی دەرکەوت. هیچ حیزبێکی سیاسی بەتایبەتی ئەگەر دەوڵەتی بەدەستەوە بێ ناتوانێ بێ کادری کارامە و بە ئەزموون کاروبارەکان بەڕێوە بەرێ . لە ساڵی ١٣٢٥دا حیزبی دێموکرات پێویستی بەوە هەبوو کە ئەساسی دەوڵەتێکی تازە و مودێڕن دابنێ لە دانانی هێزی پێشمەرگەوە بگرە تا دەگاتە قوتابخانە بە زمانی کوردی، هەموو پێویستی بە کادر هەبوو کە بە دەستەوە نەبوو. دیارە کادری سیاسی و حیزبی و تەنانەت دەوڵەتیش لە مەیدانی کارو خەباتدا پەروەردە دەکرێن و باردێن. بەڵام ئەو دەرفەتە بە حیزب و کۆمارنەدرا . ئەگەر دابنێین کە کادر بڕبڕەی پشتی هەموو کار و تێکۆشانی حیزب و تەنانەت دەوڵەتیشە بۆمان دەردەکەوێ کە یەکێک لە هۆیەکانی هەرە ئەساسی تێکچوونی کۆماری کوردستان نەبوونی کادری لێزان و شارەزا و تاقیکراو بوو. (١)

بۆ بە هێز کردنی ریزەکانی نێو خۆی جووڵانەوە پێویست بوو ئەو دووبەرەکی و ناکۆکی و تەنانەت ناتەبایی لە نێو پچی کە لە نێو کۆمەڵی کوردەواریدا بەرامبەر بە جووڵانەوە هەبوو . یەکێک لەوانە نفووزی سەرۆک عەشیرەتەکان بوو لە گوندەکاندا . هەروەک پێشتر باسکرا گوندەکان کە زۆربەی دانیشتوانی کوردستانیان تێدا دەژیا پشتیوانیەکی ڕاستەوخۆیان لە کۆماری مهاباد نەدەکرد چونکە زیاتر لە ژێر تەئسیری نفووزی سەرۆک عەشیرەتەکاندابوون . پێویست بوو کۆماری کوردستان وەزعێکی وا پێک بێنێ کە بێ سەرۆک عەشیرەتەکان بتوانێ ڕاستەوخۆ لەگەڵ کۆمەڵانی خەڵکی لادێی کوردستان پێوەندی بگرێ و بۆ پشتیوانی لە داخوازەکانی حیزبی دێموکڕات و کۆماری کوردستان هانیان بدا. بەڵام با واقعبینانە بڵێین ئەو کاتە دەرەتانێکی ئەوتۆ نەبوو و بەڕێوەبەریی حیزب نە خۆی کەیفی لەوە بوو چونکە نیوەی زیاتری بەڕێوەبەران خۆیان لە دەرەبەگ و سەرۆک عەشیرەتەکان پێکهاتبوون و نە تەنانەت ئەگەریش ویستبای دەیتوانی دەست بە دابەشکردنی زەوی بکات و بەو شێوەیە کۆمەڵانی وەرزێر بۆ لای خۆی رابکێشێ بەڵام جێ بە جێ نەکردنی داخوازێکی ئەوتۆش ئاکامی ئەوە بوو کە کۆمەڵانی هەژار و بێ زەوی گوندەکانی کوردستان هەر لە ژێر نفووزی سەرۆک عەشیرەت و ئاغاکاندا مانەوە و بۆ ئەوان بە تەواوی ڕوون نەبوو کە ئەگەر پشتیوانی لە کۆماری کوردستان بکەن بێجگە لە داخوازی نەتەوەیی ئایا داخوازێکی کۆمەڵایەتی و ئابووریشیان لە دوارۆژدا بۆ جێ بە جێ دەبێ یان نا؟

یەکێک لە هۆیەکانی تێکچوونی کۆماری کوردستان بێگومان سەقامگیر نەبوونی لە بەر کەمی وەخت بوو کۆماری کوردستان بە هەمووی ٣٣٠ ڕۆژ ژیا کە لە مێژوودا وەختێکی زۆر کە مە. لەو ماوەیدا وەک کوتمان زۆر کاری گرینگی دەست پێکردو تەنانەت جێ بە جێشی کردن بەڵام لە ٣٣٠ ڕۆژدا ئیمکان نەبوو بناغەیەکی قایم و پتەو بۆ دەوڵەتی تازە پێگەیشتوو دابنرێ و هەموو ئورگانەکانی دەوڵەتی پێک بێن و پەرە بستێنن ئیمکانی ئەوە نەبوو کە کادرەکان چ حیزبی و چ دەوڵەتی جێی خۆ بگرن و هەر کەس بزانێ لە چ جێگایەک باشتر کاری پێدەکرێ لەوێ خەرێک بێ واتە کار بە کارزان بسپێردرێ. بە کورتی کەمبوونی دەرەتانی کۆماری کوردستان خۆی یەکێک لە هۆیەکانی تێکچوونی ئەو کۆمارەیە . تراژێدی کۆماری کوردستان لەوەدا بوو کە بۆ ئەوە سەقامگیر بێ وەختێکی زۆرتری پێویست بوو بەڵام وەختێکی زۆرتری دەست

نەکەوت چونکە زۆر هۆی دیکەش یارمەتیاندا کە زووتر برووخێ. بێ سەروسامانی، بێ دیسیپلینی، و بێ نەزمی لە هەموو کاروباری کۆماردا بەرچاو دەکەوت و نوقتە زەعفێکی گەورەی کۆماری کوردستان بوون نموونەیەک لەو بێ سامانیە تێکەڵبوونی حیزب و دەوڵەت بوو راستە کە حیزبی دێموکراتی کوردستان بەڕێوەبەری کۆماری کوردستان بوو بەڵام دابەشبوونی کارو بەرپرسایەتی لە نێو کاربەدەستاندا روون نەبوو کومیتەی ناوەندیی حیزب زۆرجار راستەوخۆ کاری دەوڵەتی دەکرد و زۆرجاریش بەرپرسانی دەوڵەتیی کاری حیزبیان بەڕێوە دەبرد لەوەش زیاتر کەسی واش هەبوو کە هیچ مەسئولیەتێکی حیزبی و دەوڵەتیی نەبووبەڵام لە زۆر کاروباری حیزب و کۆماردا دەخالەتی دەکرد بۆ وێنە ئێستاش هەر دژوارە بە وردی دیاری بکرێ کێ ئەندامی کومیتەی ناوەندی حیزب و کێ وەزیر و بەرپرسی دەوڵەتی بوو؟ تاقیکردنەوەی چل ساڵ ژیانی حیزبی دێموکرات دەری دەخا کە لابردنی ئەو بێ نەزمی و بێ سەروسامانیە کاری چەند مانگ و تەنانەت چەند ساڵیش نییە بەڵکوو وەختێکی زۆرتری دەوێ کە بەداخەوە کۆماری کوردستان بۆی هەڵنەکەوت. پێشتر ئیشارەمانکرد کە تەنیا بەشێک لە خاکی کوردستانی ئێران رزگار ببوو و لە ژێر دەسەڵاتی کۆماری کوردستان دابوو ئەو بەشە سێ یەکی کوردستان بوو و ژومارەی دانیشتوانی لە یەک ملیون زیاتر نەبوو دیتمان کە پێشەواقازی و هێندێک لە بەڕێوەبەرانی حیزب هەوڵیان دا کە ناوچەی سنە وکرماشانش رزگار بکەن و بە تایبەتی بۆ ناوچەی سنە بەرنامەی زۆر روون و دیاریکراویان هەبوو بەڵام لە لایەکەوە ناتەبایی نێوخۆی جووڵانەوە و کزی نێو خۆی بەڕێوەبەری و لە لایەکی دیکەشەوە سیاسەتی هاوپەیمانەکان واتە یەکیەتی سۆفیەتی، بریتانیا و ئەمریکا بوو بە کۆسپی سەر رێگای ئەوە کە کۆماری کوردستان هەموو یا هەرنەبێ بەشێکی زۆری کوردستان بێنێتە ژێر دەسەڵاتی خۆی. بەم شێوەیە بەشی زۆردەوڵەمەندی کوردستان کە دانیشتوانیشی زیاتر بوون لە دەرەوەی ئەم کۆمارە مانەوە و ئەوە خۆی بوو بە هۆی کزبوونی هێزی ئابووری و ئینسانیی کۆمار. لە لایەکی دیکەشەوە هەروەک دیتمان بەشی جنوبی کوردستان لە ناوچەی سەقزەوە بەرەو خوارتر لە باتی ئەوە بێ بە بەشێک لە کۆماری کوردستان و بەرامبەر بە دوژمنان رابوەستێ و دیفاع لە دەسەڵاتی گەل بکا بوو بە بنکەیەک بۆ هێرش هێنان بۆ سەر کۆماری کوردستان و دوژمنان بۆ سەرکوتکردن و لە نێو بردنی کۆمار کەڵکیان لێ وەرگرت. هەرئەوە تەنیا خۆی کە سێ یەکی کوردستان ئازاد کرابوو و لە ماوەی ئەو چەند مانگەدا بۆ ئازادکردنی بەشەکانی دیکەی کوردستان هیچ نەکرا مەسەلەیەکی گرینگی دیکە دەخاتە بەرچاو :

هەر جووڵانەوەیەکی شۆڕشگێرانە بکەوێتە سەرباری ئەوە کە سیاسەتێکی دیفاعی بە خۆوە بگرێ بە دەستی خۆی گۆڕی خۆی هەڵدەقەنێ ، جووڵانەوەی شۆرشگێرانە دەبێ هێرش بکا و دەبێ هەموو وەختێک هەل و مەرجێکی ئەوتۆ بخوڵقێنێ کە تووشی مەندی و راوەستان نەبێ لە لێکدانەوەی مێژووی زۆر نەتەوە هەروەک نەتەوەی کوردیش را دەردەکەوێ هەر کاتێک جووڵانەوەیەکی شۆڕشگێرانە کەوتبێتە حاڵەتی دیفاعی یا زوو لە نێو چووە یا بەرەبەرە هەل و مەرجی لە نێوچوونی خۆی پێکهێناوە . هەوڵنەدان بۆ ئازادکردنی جنووبی کوردستان و نەبزووتن لە جەبهەی شەڕدا حاڵەتێکی دیفاعی دابوو بە کۆماری کوردستان کە ئاکامی پڕ لە چارە ڕەشی لە مانگی سەرماوەزی ١٣٢٥ دا دەرکەوت. زۆر روونە کە ئەو پەیمان و بەڵێنیەش کە لە لایەن دەوڵەتی مەرکەزییەوە درابوو کە ئامادەیە شاری سەردەشت و بانە بە دڵخوازی خۆی بۆ کۆماری کوردستان بە جێبێڵێ جێ بە جێ نەکرا وئاشکرابوو کە ئەوەش هەر لە سەرەتاوە فرۆفێڵ بوو و پادگانەکانی ئەو دوو شارە بۆ رۆژەکانی سەرماوەزی ١٣٢٥ پاشەکەوت کراون . بە گشتی هۆیەکانی نێو خۆی کۆماری کوردستان ئەوانەن بەڵام ناکرێ باسی هۆیەکانی دەرەوەی کوردستان نەکەین . رووخانی حکوومەتی میللی ئازەربایجان بەوشێوە ئابڕووبەرانەیە کە بەڕاستی دەبێ ناوی ئاشبەتاڵی لە سەر دابنێین و راکردنی بەڕێوەبەرانی فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان بۆ یەکیەتی سوفیەتی بە شێوەیەکی زۆر شپرزە و بە جێهێشتنی ١٥ هەزار ئەندام یا کادری سادە لە ئازەربایجان کە کەوتنە بەرپەلاماری کۆنە پەرستی و قەڵاچۆ کران بێگومان تەئسیرێکی زۆری لە سەر کوردستان هەبوو . یەکەم هاوپەیمان کە کوردستان حیسابی لەسەر دەکرد لە بەین چوو لە پاشان ئەو هاوپەیمانە بێ ئەوە زەربەیەک لە دوژمن بوەشێنێ ئاشبەتاڵی کردبوو و دیارە ورەی لایەنگرانی کۆماری کوردستانیشی هێنابووە خوارێ و تۆوی شکست خوازی و ئاشبەتاڵی لە کوردستانیش چاندبوو زۆر زەحمەت بوو کە بەڕێوەبەرایەتی حیزبی دێموکرات و کۆماری کوردستان بتوانن بەرامبەر بەو ورە نزمە رابوەستن یا بتوانن کارێکی وابکەن کە ورەی کۆمەڵانی خەڵک بە تایبەتی چین و توێژە نێونجی و دەوڵەمەندەکانی شارەکان بەرنە سەرێ . هێندێک لەوانە لە دەرفەت دەگەڕان و بە پەلە بوون هەرچی زووتر خۆیان تەسلیمی لەشکری دەوڵەتی مەرکەزی بکەنەوە . رووخانی حکوومەتی میللی ئازەربایجان و شێوەی ئەم رووخانە نەک هەر یەکێک لە هۆیەکانی ئەسڵیی شێوەی تێکچوون واتە ئاشبەتاڵ لە کوردستانیش بوو.

پاش پێکهاتنی حیزبی دێموکراتی کوردستان و فیرقەی دێموکراتی ئازەربایجان و وتووێژ دەگەڵ حیزبەکانی دیکە بەرەیەک بە ناوی بەرەی حیزبە ئازادیخوازەکان لە نێوان حیزبە پێشکەوتوەکانی ئێراندا پێکهاتبوو بەڵام وەختێک هێرشکرا بۆ سەر ئازربایجان و کوردستان هێزە دێموکراتیەکان لە بەشەکانی دیکەی ئێراندا هیچ کارێکیان نەکرد بۆ ئەوەی پێشی ئەو هێرشە بگرن بە پێچەوانە هەروەک گوترا ئەوان چاوەڕوانی ئەوە بوون کە لەشکری دەوڵەتی مەرکەزی لە ئازربایجان و کوردستان تووشی شکست بێ تا ئەوانیش بتوانن هێزی خۆیان وەکار بخەن بەکورتی هەرلایەک بە هیوای لایەکەی دیکە بوو. نە بەرنامەیەکی هاوبەش و نە یەکیەتێکی پتەو بە تایبەتی یەکیەتی کردەوە لە نێو هێزە دێموکراتەکانی ئێراندا بەدی دەکرا بۆیە رژیمی کۆنەپەرستی ئێران توانی زۆر زیرەکانە و فێڵبازانە بە شێوەی جیاجیا هەم زەبر لە جووڵانەوەی دێموکراتی لە سەراسەری ئێران و هەم لە ئازەربایجان و کوردستان بدا. وادیارە لە سەرەتادا دەوڵەتی مەرکەزی زۆر بۆی روون نەبوو کە لە پێشدا لە کوێڕا دەست پێ بکا وادێتە بەرچاو کە پێشتر نەزەری ئەوە بوو لە بەشەکانی دیکەی ئێران زەربەی خۆی بوەشێنێ بەڵام پاش بەربەرەکانی هێزەدێموکراتیەکان ، حیزبی توودە و سەندیکاکان لە بەشەکانی دیکەی ئێراندا و بە تایبەتی پاش مانگرتنی گەورەی ۲۲ ی پووشپەڕی ۱۳۲۵ (۱٤ی ژوئیەی ۱۹٤٦) لە جنوبی ئێران کە ۱۰۰۰۰۰ کرێکار و مووچە خۆر تێیدا بەشدار بوون حکومەتی قەوام تێگەیشت کە هەتا ئازربایجان و کوردستان مابن زەبر لێدانی لە هێزە دێموکراتیەکان لە بەشەکانی دیکەی ئێران دژوارە (۲) بۆیە تاکتیکی دیکەی گرتە پێش ئەویش کزکردنی پەیتاپەیتای هێزەکانی دێموکراتی لە بەشەکانی دیکەی ئێران دابوو. بەڵام زەبری ئەساسی راگیرا بۆ ئەوە کە لە ئازەربایجان و کوردستان بدرێ . قەوام پاش ئەوەی توانی هێزە دێموکراتیەکان لەبەشەکانی دیکەی ئێران ئەوەندە خاو و لاواز بکا کە نەتوانن لە حاڵەتی هێرش بۆ سەر ئازەربایجان و کوردستاندا هیچ جووڵانەوەیەکی جیدی بکەن هێرشی خۆی بۆ سەر ئەو دوو دەسەڵاتە گەلییە دەست پێکرد و زۆر بە هاسانی توانی حکوومەتی میللی ئازەربایجان و کوردستان برووخێنێ لە پاشان زەربەیەکی توندیشی لە حیزبی توودە و هەموو رێکخراوەکانی دیکە وەشاند و بەم شێوەیە توانی لە سەرانسەری ئێراندا جووڵانەوەیەکی دێموکراتی زۆر پان و بەرین و بە توانا بە نرخێکی زۆر کەم سەرکوت بکا و تا رادەیەکی زۆر و تەنانەت لە هێندێک بەشی ئێران بە تەواوی بۆ ماوەی چەند ساڵ لە نێوی بەری.

دەبێ ئەو راستیە مێژووییە بگوترێ کە دەوڵەتی قەوام زۆر بە تاکتیک و ژیرانە مەسەلەی ئازەربایجان و کوردستانی چارەسەر کرد ماوەیکی زۆر وای نیشاندا کە بۆ رێک کەوتن ئامادەیە ، ماوەیەکی زۆر وای دەردەخست کە لە تاران هێندێک کەس هەن کە قەوام خۆشی لە سەروەی هەموان دادەنا دژی سیاسەتی کۆنەپەرستی محەمەدرەزاشان و دەیانهەوێ ئێرانێکی دێموکراتی پێک بێنن دیارە هەموو ئەوانە بۆ وەدەست هێنانی وەخت بوون و بە تایبەتی بۆ ئەوە بوو کە لە پێشدا لەشکری سوور ئێران بە جێ بێڵێ و دەوڵەت بتوانێ خۆی ئامادە بکا بۆ ئەوە لە کاتی لەباردا زەبری خۆی بوەشێنێ. بە خۆڕایی نەبوو کە قەوام پاش سەرکوتکردنی جووڵانەوەی دێموکراتی ئازەربایجان و کوردستان ناسناوی حەزرەتی ئەشرەفی لە حەمەرەزاشا وەرگرت بەڵام سەیر ئەوە بوو کە هەرچەند زۆر دیاردەی بەرچاو نیشانەی فێڵبازی و درۆزنیی کاربەدەستانی دەوڵەتی مەرکەزی بوون بەرێوەبەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان دیسان تا سەر باوەڕیان بە هێندێک بەڵێنیەکانیان هەبوو بێگومان لە پێکهێنانی ئەو خۆشبینیە بێ جێیەدا سەبارەت بە سیاسەتی قەوام بەرێوەبەریی حیزبی توودە دەستێکی باڵای هەبوو. قەوام نیشانیدا کە پیاوێکی سیاسی و زیرەکە ، باش دەزانێ مانۆڕ بکا و بێ دژواری توانی بەرێوەبەرانی ئازەربایجان و کوردستان بەوە قانع بکا کە گۆیا دەی هەوێ گۆڕانێکی بنەڕەتی لە ئێراندا پێک بێنێ. بەداخەوە بەرێوەبەرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان تا رادەیەکی زۆر فریوی مانۆڕەکانی قەوامیان خوارد و تەنانەت بۆ وێنە تا ئاخریش هەرچاوەڕوانی ئەوە بوون کە لە شکری ئێران دڵخوازانە بانە و سەردەشتیشیان بۆ بە جێ بێڵێ کارێک کە هەرگیز نەکرا و هەر چاوەڕوان بوونیشی بێ جێ بوو یان ئەوە کە گەیشتنی لەشکر بە مهاباد نە خۆیان شاردەوە و نە خۆیان پاراست بە راستی پێیان وابوو کە لەشکری شا بەو شێوەیە کە هومایونی رای گەیاندبوو کاری پێیان نابێ و هیچیان لێ ناکا.

پێویستە باسی هۆی دەرەوەی ئێرانیش بکرێ هۆیەک کە لە دەسەڵاتی حیزبی دێموکراتی کوردستان بە دوور بوو . ئیمپریالیزمی ئینگلیس کە لە مێژبوو نفووزێکی زۆری لە دەزگای دەوڵەتی ئێراندا بە دەست هێنابوو و ئیمپریالیزمی تازە هاتووی ئەمریکا کە لە شەڕی دووهەمی جیهانی بە هێزتر هاتبووە دەر بە هەموو هێزیانەوە پشتیوانیان لە دەوڵەتی کۆنە پەرستی مەرکەزی دەکرد هەر دوو دەوڵەتی ئیمپریالیستی دژی پەرەئەستاندنی جووڵانەوەی رزگاریخوازی لە سەرانسەری جیهان و هەروەها لە ئێرانیش بوون و پێکهاتنی کۆماری کورساتانیان بە دژی قازانجی خۆیان لە ناوچەی رۆژهەڵاتی نێوەڕاست دا

دەزانی بێجگە لەوە هەم شیرکەتی نەفتی ئینگلیس کە بەشی زۆری شیرکەتی نەفتی عێراق(ipc) بەدەستەوە بوو و نەفتی کەرکووکی دەردەهێنا و هەم شیرکەتەکانی نەفتی ئەمریکا لە (ipc) بەشدار بوون ترسی ئەوەیان هەبوو کە پێکهاتنی کۆمارێکی کوردستان لە ئێران بێ بە نموونە بۆ کوردەکانی عێراق و قازانجی ئابووری و سیاسی ئەوان لە کوردستانی عێراق و تەنانەت لە سەراسەری عێراق وە مەترسی بخا دیارە ئەمە بۆ تورکیە و کوردستانی تورکیەش راست بوو کە نیوەی هەموو نەتەوەی کوردی تێدا دەژی لە بەر ئەم هۆیانە دەوڵەتەکانی ئەمریکا و ئینگلیس بە توندی پشتیوانیان لە دەوڵەتی کۆنە پەرستی مەرکەزی دەکرد بەڵام بەرامبەر بەوە ئەو پشتیوانیە کە چاوەڕوان دەکرا لە لایەن یەکییەتی سۆفیەتیەوە لە کۆماری کوردستان نەکرا ئەمەش خۆی چەند هۆی هەبوو:

یەکەم ئەوە بوو کە سیاسەتی ئەو دەمەی یەکیەتی سۆفیەتی واتە سیاسەتی سەردەمی ئەستالین بە گشتی و لە رادەی جیهانیدا تووشی هێندێک هەڵەولێکدانەوەی چەوت بوو ئەم سیاسەتە لە ئازەربایجان و کوردستان بە دەست باقرۆفەوە بەڕێوە دەچوو کە پیاوی جێ باوەڕی ستالین و هەمەکارەی ئازەربایجانی سۆفیەتی بوو ، لێکدانەوەی باقرۆفیش لە سیاسەتی ئەو کاتەی ئێران و لە نیسبەتی هێزەکان دروست نەبوو بێجگە لەوە هەروەها کە گوتمان لە جەرەیانی کۆماری کوردستاندا ناکۆکی و ناتەبایی لە سیاسەتی یەکیەتی سۆفیەتی بەرامبەر بە ئێراندا بەرچاو دەکەوت . مۆلۆتۆف کە وەزیری دەرەوە بوو زیاتر قازانجی گشتی یەکیەتی سۆفیەتی وەک وڵاتێکی مەزن لە بەرچاو بوو هەر بۆیەش مەسەلەی وەرگرتنی ئیمتیازی نەفتی شیمالی پێ گرینگتر بوو لە دیفاع لە حکومەتی میللی ئازەربایجان و کۆماری کوردستان بەڵام باقرۆف کە خۆی ئازەربایجانی بوو مەبەستی وەدیهێنانی ئامانجە نەتەوەییەکانی خۆی لە چوارچێوەی سیاسەتی یەکیەتی سۆفیەتی لە ئێراندا بوو. هەرچەند هیچکام لە بەرێوە بەرانی حکوومەتی میللی ئازەربایجان باسی جیابوونەوەی ئازەربایجانیان نەدەکرد بەڵام باقرۆف بە راشکاوی لە باکۆ رایگەیاند کە ئامانجی یەکخستنی ئازەربایجانی ئێران وسۆفیەتییە. هێندێ لە مهاجرینی ئازەربایجانی کە لە حکوومەتی میللیدا خاوەن دەسەڵاتیش بوون جاروبار جیابوونەوەی ئازەربایجانی ئێرانیان دەهێنایە گۆڕێ. هەرچۆنێک بێ پاشەکشەی یەکێتی سۆفیەتی لە ئێران چ بە مەبەستی وەرگرتنێ ئیمتیازی نەفت بووبێ چ ئاکامی شکستی سیاسەتی مەزنیخوازانەی باقرۆف بەرهەمی لێکدانەوەیەکی چەوتی هەل و مەرجی ئەوکاتەی ئێران بوو. (٣)

لە بە هەڵە چوونی یەکێتی سۆفێتیدا نەخشی قەوام بەرچاو بوو . قەوام لە سەفەری خۆی بۆ موسکۆ دا بەرێوەبەرانی یەکێتی سۆفێتی قانع کردکە گیروگرفتی ئازەربایجان بە مەسەلەیەکی نێوخۆیی ئێران دابنێن و دەخالەتی تێدا نەکەن . زۆر سەیر بوو کە قەوام ئەو داوایەی لە ئەمریکا و ئینگلیس نەدەکرد چونکە ئەوان لەوکاتەدا زۆر بە جیدی بە ئاشکرا دەخالەتیان لە کاری ئێراندا دەکرد بۆ نموونە جورج ئالێن باڵیۆزی ئەمریکا لەگەڵ رەزمارا بۆ بەرێوە بردنی شەڕ دژی بارزانییەکان هات بۆ کوردستان . باڵیوزخانەی ئەمریکا لەگەڵ زۆر کەس لە سەرۆک عەشیرەتەکان پێوەندی نزیکی دامەزراندبوو. هۆی دووهەم ئەوە بوو کە یەکییەتی سۆفیەتی لە شەڕێکی وێرانکەر رزگار ببوو بیست میلیون کوژراوی هەبوو سەدان شار و ناوەندی سەنعەتی گەورەی خاپوور کرابوون بەرامبەر بەوە ئەمرکا نەک هەر بە هێزتر لە شەڕ هاتبووە دەر بەڵکوو بە بۆمبای ئەتۆمیش پشت ئەستوور بوو لەو هەلومەرجەدا یەکیەتی سۆفیەتی بۆ تێکهەڵچوونی نیزامی دەگەڵ ئەمریکا لە ئێران ئامادەیی نەبوو. ئاکامی هەموو ئەمانە پاسیف و بێ ئەسەربوونی سیاسەتی سۆفیەتی لە ئێراندا بوو. بەمجۆرە وەزعێکی تایبەتی هاتە پێش بەم مانایە کە لە حالێکدا ئەمریکا و ئینگلیس زۆر چالاکانە پشتی دەوڵەتی مەرکەزییان گرتبوو یەکیەتی سۆفیەتی سیاسەتێکی بێ لایەن و سەیرکەرانەی گرتە بەر و کۆماری کوردستانی لە پشتیوانی دەرەوەی خۆی بێ بەش کرد ئەمەش هۆیەکی حاشا لێنەکراوی تێکچوونی کۆماری کوردستان بوو بەڵام هەروەها کە کوتمان هۆی ئەسڵی نەبوو و ناشکرێ بە هۆی ئەسڵی دابنێین. وادیارە ئەو کەسانە کە یەکیەتی سۆفیەت تاوانباردەکەن بەوە کە کۆماری کوردستانی بە جێهێشت چاوەڕوانی ئەوە بوون کە بە هێزی نیزامی دیفاعی لێ کردبا . ئەگەر کۆماری کوردستان خۆی بەربەرەکانی لەشکری کۆنە پەرستی ئێرانی کردبا و ماوەیەکیش ئەو بەربەرەکانیە درێژەی هەبا ئەو کاتە لە وانە بوو کە یەکیەتی سۆفیەتیش پشتی کۆماری کوردستان بگرێ و یارمەتی بدا بەڵام کە کۆماری کوردستان هیچ دیفاعێکی لە خۆی نەکردلەو حاڵەتە نەدەبوا یەکیەتی سۆفیەتی لەشکری سوور بنێرێتەوە ئێران و دیفاع لە کۆماری کوردستان بکا. بە کورتی دەبوا لەشکری سوور لە باتی پێشمەرگەی کوردستان بۆ ئازادی کوردستان شەڕ بکا . هەرچەند مێژوو ئەوەیە کە بووە بەڵام رەنگە ئەگەر کۆماری کوردستان دیفاعی لە خۆی کردبا و ماوەیەکیش خۆی راگرتبا وەزع گۆڕابا. لێرەدا پێویستە ئیشارە بە مەسەلەیەکی زۆر گرینگ بکرێ کە بۆ دوارۆی گەلی کورد ئەهەمیەتێکی تایبە هەیە ئەویش دیاریکردنی هێز یا

عامیلی ئەسڵیی رزگاری خەڵکی کوردستانە . ئایا حیزبێکی آۆڕشگێر دەبێ پشت ئەستوور بە کۆمەڵانی خەڵکی خۆی ، بە هێزی مەعنەوی و مادی وڵاتەکەی بێ یان چاوەڕوان بێ کە لە شکری وڵاتێکی دیکە بێ و رزگاری بکا. بە داخەوە ئەو بۆچوونە لە مێژووی نەتەوەی کورد بە تایبەتی لە مێژووی گەلی کورد لەکوردستانی ئێراندا پاش تێکچوونی کۆماری کوردستان بە هێزبوو واتە شۆڕشگێڕان هەوڵیان نەدەدا بە تێکۆشانی خۆیان گەلی کورد رزگار بکەن بەڵکوو چاوەڕوانی ئەوە بوون کە لە جێگایەکی دیکەوە لە دەرەوەڕا هێزێکی دۆست بێ و ئازادی کوردستانمان بۆ بە دیاری بێنێ. بە خۆشیەوە ئەو بۆچوونە ئێستا نەماوە شەش ساڵە خەڵکی کوردستان بێ یارمەتی دەرەوە و بە هێزی خۆی و بە دەستی خۆی قارەمانانە لە ئازادی خۆی دیفاع دەکا و دەگەڵ ئەوە کە دەگەڵ دوژمنێکی زۆر دڕندەتر و بە هێزتر لە ساڵی ١٣٢٥ بەرەوڕووە بەڵام توانیویەتی خۆی راگرێ و دیفاعیش لە خۆی کا ئەوە نیشانەی دیاردەیەکی نوێیە نیشانەی ئەوەیە کە خەڵکی کوردستان بۆ وەدەستهێنانی ئازادی لە پێش هەموو شتێکدا پشت ئەستوور بە هێزی خۆی و ئیمکاناتی ماددی و مەعنەوی خۆیەتی و عامیلی دەرەوە بە عامیلێکی یاریدەدەر دادەنێ خەڵکی کوردستان بۆی دەرکەوتووە و ئیمانیشی بەوە هێناوە کە تەنیا بە دەستی خۆی دەبێ خۆی رزگار بکا و ئەگەرر بە هێزی خۆی باش دیفاع لە نیشتمان و لە مافی خۆی بکا و بتوانێ خۆی راگرێ بێگومان دۆستی زۆریشی بۆ پەیدا دەبێ و یارمەتیشی دەدەن . پێشتر باسی ئەو هۆیانەمان کرد کە پێشەوا قازیان هاندا کە واز لە شەڕ کردن لەگەڵ دەوڵەتی مەرکەزی بێنێ و لەشکری ئێران بێ ئەوەی کۆسپێک بێتە سەر رێگای هاتە شاری مهاباد بەڵام پێویستە ئیشارە بە راستییەکی مێژووییش بکەین پێشتر گوتمان ژمارەی هەموو ئەو لەشکرە کە مانگی سەرماوزی ١٣٢٥ لە تارانەوە بەرەو ئازەربایجان و کوردستان وەڕێکەوت ٢٠ هەزار کەس بوو سی تانگ و دوو تۆپی دوورهاویژ و ٩ فرۆکەی کۆنی دەگەڵ بوو بەرامبەر بەوە کۆماری کوردستان ١٥ هەزار پێشمەرگەی هەبوو و ئەگەر خەڵک بەسیج کرابا بێگومان ئەوەندە چەکداری دیکەش ئامادە دەبوو . ژومارەی ئەو بەشەی لەشکری ئێران کە گەیشتە شاری مهاباد ٦٠٠ کەس بوو کە ١٢ تیربار ٢ زرێپۆش و ٢ تۆپیان هەبوو وەزعی لەشکرەکەی شا زۆر شپرزە بوو سەربازەکان ماندووبوون بەفرو سەرما رێگاکانی گرتبوو بە شێوەیەک کە تانگ و زرێپۆش دەرنەدەچوو فڕۆکەکان کاریگەر نەبوون لەشکر وەسیلەی هاتووچۆی مۆتۆڕی زۆر کەم بوو تەقەمەنی بەشی نەدەکرد بێنزین و خواردەمەنیش نەبوو ئایا نەدەکرا بەرگری لە پێشڕەویی لەشکرێکی ئاوا بکرێ ؟

باسی گیروگرفتەکانی ئەو کاتەی کۆماری کوردستانمان کرد بەڵام راستیەکی بەرچاو هەیە کە ناکرێ چاوپۆشی لێبکەین بەربەرەکانی لەگەڵ لەشکری شا بۆ دیفاع لە دەسکەوتەکانی کۆماری کوردستان ئەگەر سەریش نەکەوتبا هەر نەبێ رێورەسمی خراپی ئاشبەتاڵی دانەدەمەزراند و گیانی خەباتگێڕیی بە هێز دەکرد و بێگومان ئاسەوارێکی شۆڕشگێڕانەی لە سەر دوارۆژی جووڵانەوەی دێموکراتی و نەتەوەیی گەلی کورد بە جێ دەهێشت.

پەراوێزەکان : نووسینی دوکتور قاسملو

١، رۆژی٢ ی خەزەڵوەری ١٣٢٤ (٢٤ ی ئوکتوبری ١٩٤٥) کۆبوونەوەیەکی بەرین لە نوێنەرانی رێکخراوەکانی حیزبی دێموکڕات لە ماکۆوە بگرە تا بۆکان لە مهاباد پێکهات هەرچەند زیاتر باری سیاسی و تەبلیغاتی هەبوو لە هێندێک لە نووسراوەکانی ساڵی ١٣٢٤ دا ناوی کۆنگرەی لە سەر دانراوە . ئەوەش هەر نیشاندەری وەزعی تەشکیلاتی ناتەواوی ئەو کاتەی حیزبە.

٢، مانگرتنی ٢٢ ی پووشپەڕ یەکێک لە بزووتنەوە هەرە گرنگەکانی چینی کرێکاری ئێران بوو لە تێکهەڵچوونی کرێکاران لەگەڵ ئەرتەش و پۆلیسدا ٤٨ کەس کوژران و ١٧٠ کەس بریندار بوون داخوازی مانگرەکان بریتی بوو لە لابردنی فشار و

گۆڕینی ئوستاندار که پیاوی شیرکەتی نەفتی ئینگلیس بوو . دەخالەت نەکردنی شیرکەتی نەفت لە کاروباری داخلی ئێراندا ، چەک کردنی عەشیرەتەکانی جنوب و بژاردنی حەقدەستی رۆژی جومعەی کرێکاران .

ئەم مانگرتنە بە قەول و قەراری فێڵبازانەی قەوام و دەخالەتی بەرێوەبەرانی حیزبی تودە کۆتایی هات.

٣، پاش مردنی ستالین لە سالی ١٣٣٤ دا باقرۆف دەگەڵ بێریا کە وەزیری نێو خۆی یەکییەتی سۆفیەتی بوو هەردوو دادگایی و ئیعدام کران . لە دادگادا دەرکەوت باقرۆف بەرپرسی کوشتنی ٢٠ هەزار کەس بووە.

زنجیره وتار: کۆماری کوردستان- دووی ڕێبەندان (٨)

ئامادەکردنی: تاهیر عەلیار

دیمەنێکی دیکە لە کتێبی (کوردبوون)

بیرەوەرییەکانی کاپیتان حەمەدی مەولوودی

ساییقەڵا

پێشەوا کوتی دەبێ بچی بۆ ساییقەڵایە . ئارامی هەرمەنی فەرماندەی ئازەرییەکانە و تۆش بە بەشی کوردان رادەگەی. هەر زوو وەرێکەوتین . ئیفتیخار و عەلیرەزاخانی چارداوڕوو بە درۆ هاتبوونە لای پێشەوا و وەفاداریی خۆیان نیشان دابوو و هەریەکە نیشانێکی کوردستانیان لە سەر سینگی قایمکرا وەک ئەوەی چەندسالان دە ژێر هەردداکاریان کردبێ و ئێمە نەمانزانیبێت بە فیزێکی یەگجار سەیرەوە دەگەڵمان هاتن بۆ هەوشاری. ئەو ئاغایانە دەبوایە هاتبان بۆ ئیدارەکردنی من و ئەو چەند کەسەی دەگەڵم بوون دەبوایە وەک ئەفسەرێکی کوردستان دەستیان بۆ هەڵێنابان ئەوانیش بە فیزێکی لە رادەبەدەر وڵامیان دەدایەوە و وەژووری ئیدارەکەمان دەکەوتن و دەستیان دەکرد بە قسەی قۆرقۆڕ و وایان پێشاندەدا کە سووتاون بۆ کوردستان. منیش وامدەزانی بە راستیانە.

کوتیان ئێمە ١٠٠ پێشمەرگە بە خۆبەخش پێشکەش بە دەوڵەتی کوردستان دەکەین هەموو خەرجیان لە سەر ئێمە بێت . داوایان لێکردم کە من تەنیا داوای تفەنگ و سیلاح و فیشەکیان بۆ لە سابڵاغ بکەم منیش نامەم نووسی و قازیش دەستوبرد ماشێنێکی تفەنگ و فیشەک بۆ ناردم و منیش تەسلیم بە ئاغاکانم کرد . ئەو پێشمەرگانەی دەگەڵ من بوون زۆریان پێکوتم کە ئەو ئاغایانە مارن رۆژێک دێت کە پێمانەوە بدەن بەڵام من لێیان تووڕە دەبوم دەمکوت ئێوە نازانن ئەوانە لە دەستی قازی نیشانی کوردوستانیان وەرگرتووە و خەیانەت ناکەن . هەر وەک باسم کرد پیاوەکانی عەلیرەزاخانی چارداوڕوو رۆژانە دەهاتنە نێو ساییقەڵایە و چەند کاتژمێرێک بە شەقام و کۆڵانەکانی شاردا دەخۆلانەوە و عەلیرەزاخانیش وەک ئەفسەرێکی دڵسۆز وەپێشیان دەکەوت . لەو سەروبەینەدا چەند کەس لە فیداییەکانی ئازەربایجان هەڵاتن و هاتنە نێو ئێمە جا ئەوە سەیر بوو کە لە نێو ئێمەدا جاسووس و پیاوخراپ زۆر بوون و لە نێو ئازەرییەکانیشدا هەر مەپرسن وەکوو خۆڵێ هەبوون . .ئێمە تەلەفوونمان نەبوو دەبوایە چووباین بۆ ئیدارەی ئازەرییەکان تا تەلەفون بکەین بۆ سابڵاغ . ئەوەندە خراپ بوون کە ئیزنیان نەدەداین . کە ئەو شتانەم دەدیت وردەوردە دڵم لێیان رەش بوو ئیدی وای لێهاتبوو کە ئەوەندم رق لە رەزاشای نەبوو ئەوەندەم رق لەوان بوو. ئەوە منیش بێخەبەرم کە هەموو دوژمنان لە دژی ئێمە کلکیان تێکهاڵاندووە هەتا رۆژێکیان وەختابوو لێکراکێشین تا ئەوان پاشەکشەیانکرد. دەنێو ئێمەدا ئاغاکانی چارداوروو ئێمەیان هاندەدا تا دەگەڵ ئازەرییەکان بیکەین بە کێشە و لە ناو ئازەرییەکانیشدا دوژمنەکانی ئەوان تا شەوێکی ژنراڵ کەبیری و شەبوستەری هاتن بۆ ساییقەڵا شەو لە دوویان ناردم و منیش چووم . پاشی قسەوباسێکی زۆر گوتیان کە بۆمان سەلماوە ئەو ئاغایانە لە نێوان ئێمە و ئێوەدا ئاژاوە دەگێڕن و لە راستیدا دوژمنی هەردووک لامانن . من کە ئەو قسانەم بیست زانیم کە هەڵە نەبووم و وادیارە لایەنی ئازەربایجانیش ئەو هەستەی منیان هەیە . بۆم باسکردن کە هەرکات دەچم بۆ تەلەفونکردن بەربەستم بۆ ساز دەکەن بۆ هەر ئیشێک و ئاتاجێک بچینە لایان هاوکاریمان ناکەن و کۆسپ دەخەنە سەرڕێمان و بە ئانقەست لە نێوانماندا نەمامی دەکەن . پاش راوێژێکی زۆر پێشنیاریانکرد بۆ ئەوەی کێشەکان چارەسەر بێ دەبێ لە چنگی ئەو ئاغایانە خڵاسیمان بێ . وتم چۆن؟ کوتیان تۆ کارت نەبێ تەنیا هەوڵ بدە ئەو دوو کەسەمان بۆ لە داوباوێ ، باقییەکەی ئێمە دەیکەین. من کوتم دەبێ قازی لەو کارە ئاگاداربکەمەوە ، ئەوان نەیانهێشت و کوتیان پێویست بە قازی ناکا هەرچی روویدا لەسەر ئێمە . بەیانی بە پێی بەرنامە ناردم لە دوای ئیفتیخار و عەلیرەزاخان تا بە بیانووی ئەوە کە ئەسلەحەی قورسمان بۆ هاتووە و دەبێ بێن و وەریبگرن و ئیمزای بکەن بەشکوو بیاننێرمە هۆڵەسوو. ئازەرییەکان

زۆر قەولی سەیرو سەمەرەیان پێدەدان خولاسە کردیانن بە شا و لە سەر تەختیان دانان تا بەشکوو رازی بن بچن بۆ هۆلەسوو ، هەموو هاتن بەڵام ئیفتیخار نەهات کوڕەکەی دەیکوت نەخۆشە و نەیتوانیوە بێت. گوتمان نابێ و دەبێ ئەویشتان دەگەڵ بێ دڵیان خۆش بوو و هەر فیکەی سمێڵیان دەهات و وەیاندەزانی راستە. هەموویان بە خۆشی خۆشی گەڕانەوە بۆ سایینقەڵایە . لەوبەینەدا من بە یوسف خانی کوڕی ئیفتیخارم کوت کە گەر بەیانی بابت چاک بۆوە وەرن بۆ سایینقەڵایە و بەیەکەوە دەچین بۆ هۆڵە سوو ئەو ئەسلەحە و شتانەتان دەدەینێ وەریگرن و بابیشت دەبێ بنەکەی ئیمزابکا گوتی باشە و بە سروود خوێندنەوە و بە ئەی رەقیب گوتنەوە لە شاری وەدەرکەوتن. بۆ بەیانی ئیفتیخار و عەلیرەزاخان دەگەڵ چەندنۆکەریان هاتنە ئیدارەکەمان گوتیان با بڕۆین بۆ هۆڵە سوو من بە بیانووی هێندێک کاری پێویست مامەوە و بەڵێنم دانێ کە بۆلای چێشتانێ دێمەوە لاتان. ئەوانم بەرێکرد و مەبەستیش ئەو دووکەسە بوون . کە دەچنە وێ دوو کایژمێری پێناچێ کە سەری هەردووکیان بە گۆمێدادەکەن و بە نەمانی ئەو دووکەسە وڵات ئارام بۆوە. دەگەڵ ئازەربایجانیان وەک برایانمان لێهات ئەو قین و بوغزەی پێشتر هەبوو هیچی نەما بۆ هەر شتێک دەماننارده لایان نەیاندەگوت نا. ئەو دوژمن و ناحەزانەی لە ناو ئازەریەکانیشدا بوون دەستیان کێشاوە و نەمامیان نەدەکرد. وەک ئاو بە ئاور داکەی وابوو و وڵات دامرکا.

میرزا محەمەدئەمین مەنگوڕی لە کتێبی (بە سەرهاتی سیاسی کورد) دا لە سەر ئەو رووداوە دەنووسێ:

لە سەر راپۆری بەدکاران (عەلیخان و عەلی ئەشرەفخان ناوان) کە کوردی تابیعی ئازەربایجان بوون گیران و لە تەورێز ئیعدام کران . ٣٠ پارچە مڵکیان بە گەنجینەی ئازەربایجان بڕا. لە ئەوەڵی دامەزراندنی بناغەی شۆڕش تەعەسوب و دڵگەرمی و خۆشەویستی زۆربوو لە ترسی ئەوەی دووبارە دەوری زۆرداریی دەوڵەتی ئێران نەگەڕێتەوە کوردەکان ئامادە بوون بە هەموو وێنە یارمەتییەک . ئاغای واهەبوو دەستی لە دیهاتەکانی خۆی هەڵەگرت بۆ خەزینە. زۆر کەسی واهەبوو پیلی ژنومنداڵەکەی خۆی ئەگرت و هەرچی دارایی هەیبوو بە قازی محەمەد و خەزێنەی مهابادی ئەبەخشی . هەندێ کەسی واهەبوو کوڕەکەی لە ژێر پێی قازی محەمەد درێژ ئەکرد ئەتوتست بیکا بە قوربانیی کوردستان بەڵام داخی گرانم هەتا حاسڵات و نوخشەی تازە پێگەیشت ئەو تەعەسوب و خوێن گەرمیە سارد بۆوە. بەلکوو ئیشەکە وای لێهات بە زۆری پۆلیسیش رسووماتی بریارلەسەردراویان نەئەدا بە گەنجینە چونکە هێندێک معامەلەی ناشیانەی پێشمەرگە و ئەفسەرە تازەپیاکەوتووەکان بوبو بە هۆی ئەوەی کە هەزاران جار پەشیمان بووبنەوە بۆ دەوری ئەمنیە خوێن خۆرەکانی زەمانی رەزاشا. کردەوەی هەندێ مووچەخۆری یەکشەوەی مهاباد بوبو بە هۆی ئەوەی کە ئاغا و کرمانج و بەردەست لە یەکتر راست ببنەوە و پەلاماری یەکتر بدەن . ئاژاوە و بڵاوەیەکی زۆر خرابووە نێو فەلاح و مالیک . ئەو دڵسۆز و موخلیسانەی کە گیانی خۆیان و منالەکانیان بە گەنجینە ئەبەخشی ئەگەر بۆیان بکرایە هەر گەنجینەکەی قازی محەمەدیان ئەدا بە کۆڵا و ئەیان فڕاند.

گەنجینە سوودی لە هەندێ دێهاتی ئاغاوات کردبوو حەماغای عەباسی لە ناوچەی بۆکان ٧ ئاوایی هەبوو بۆ دەوڵەتی قازی محەمەد بە جێمابوو خۆی بوبو بە لایەنگری دەوڵەت و چووبوو بۆ تاران و غەیری ئەوەش نزیک ١٠ هەزار پووتی گەنم بۆ شۆڕش بە جێمابوو.

حیسامی داشکستان دانیشتووی ناوچەی هەوشار بوو لە ترسی دێموکراتی سایینقەڵا چووبووە ناو ئەشکەوتێک کە ناسراوە بە تەختی سولەیمان . قازی محەمەد بە دیلی هێنایە ساباڵغ نزیکەی ٢٠٠ تەن گەنمی گیرا لەگەڵ هەمووکەل و پەلێکی ناوماڵی کە تەقدیر ئەکرا بە ملیۆنێک تومان .

ئەمین لەشکر کەسێکی زرەکوردبوو لە ناوچەی هەوشار دائەنیشت ، جنسیەتی ئازەربایجانیی بۆخۆی وەرگرتبوو کابرایەکی دەوڵەت پەرست بوو . ١٥٠ دێی هەبوو لە ناوچەی سنە و تیکان تەپە و میاندواو زۆر دەوڵەمەندبوو لە شێوەی راجەکانی هیندوستان یا ئینگلتەرا بوو یا لە شێوەی سەرۆکی تایەفەی ئیسماعیلیی هیندوستان ئاغاخان ناو بوو . فەرماندەی هێزی سایینقەڵا ئارامی ئەرمەنی ماڵەکەی تاڵانکرد ٩٠٠ سینی نانخواردنیان لە ماڵەکەی بردە دەر . ئەو شەخسە خۆیوژنەکەی بە پەلە پروزە رزگاریان بوو بە رووتی چوون بۆ تاران . لەو دێیانە ٧ دێی وەبەرناوچەی مهاباد کەوتبوو ئەحمەدخانی خەلیل خان سەرپەرستی ئەو ٧ دێیەی دەکرد بۆ گەنجینە.

ئەو کەسانەی بە دۆستی دەوڵەتی ئێران دەناسران لە کوردستان دوور ئەخرانەوە ملک و ئەساسیەی کە هەیانبوو بۆ گەنجینە ئەمایەوە. عەزیزخانی زەندی، سەیدمحەمەد نەغەدەیی، لەتیفی قاچاغچی لە سابڵاغ ، مام بایزی قەرەنیاغای مامەش ، عەوڵاغای بایزپاشای مەنگوڕ ، ئەوانە لەو دوورخراوانە بوون کە ملکەکانیان بۆ گەنجینە مابۆوە. جا بەم هۆیەوە ئاغاواتی عەشایرەکان هەستیان بە پاشەڕۆژێکی خراپی خۆیان کردبوو بە تەرزێکی نهێنی دەرگای موخابراتیان دەگەڵ حکوومەتی ئێرانا کردبۆوە. لەو باوەڕەدام ئەگەر لە ترس رووس و مەلامستەفا و حەمەرەشیدخان نەبوایە هەر زوو ئاغاوەت لە قازی محەمەد رادەپەڕین و قازی محەمەد و ئەنجومەنی ئەیالەتەکەیان لە ناو ئەبرد حاشایان لە هەزار کورد و کوردستان و ئازادی دەکرد چونکە بۆ دەوری دەرەبەگایەتی و ئاغایەتی جارانیان زۆر پەشیمان ببوونەوە. هەتا رادەی لێک هەڵبەزینەوەی قازی محەمەد و ئاغایان گەیشتە ئاقارێک کە عەمەرخانی شکاک کە یەکێک بوو لە سەرلەشکرەکان و کرابوو بە پارێزەری ناوچەی سەقز لە ژێرەوە لەگەڵ حکومەتی ئێران کەوتە موخابەرەوە . کاکەڵڵاغای حەسەناغای قوڵقوڵە لە هەمان کاتا دەرگای موخابراتی لەگەڵ حکومەتی سەقز کردبۆوە . عەلیاغای ئەسعەدی رەئیس عەشیرەتی دێبوکری و حاجی بایزاغا و مەحمووداغای ئێلخانیزادە حکومەتی ئێرانیان هاندەدا هێرش بەرێتە سەر قازی محەمەد. مام عەزیزی قەرەنیاغای رەئیس عەشیرەتی مامەش ، عەبدوڵڵا خانی رەئیس عەشیرەتی مەنگوڕ . مەلاخەلیلی گۆڕ ئۆمەر، محەمەداغای عەبباسی، حاجی بریماغای گەورک ئەو سەرۆک عەشیرەتانە لە رووی بێ مبالاتی قازی محەمەدەوە هەموویان لەگەڵ حکومەتا کەوتنە وتووێژ و بەڵێن و پەیمان بەستن . هەندێکیان هەڵاتن چوون بۆ تاران هێندێکیشیان لە ژێرەوە بەرگی سیخوڕیان بۆ دەوڵەتی ئێران لەبەر کردبوو لە دژی قازی محەمەد. هێندێک دەستکاری سابڵاغیەکان و پیلانی عەشایرەکان بوو بە هۆی ئەوەی کە نێوانی قازی محەمەدوحەمەرەشیدخانیش تێک بچێ و حەمەڕەشیدخان ناچاری ئەوە بێ خۆی فڕێداتەوە باوەشی پۆلیس و بەندیو دوورخراوەیی بۆ رومادی و کەرکوک . بێ سیاسەتی قازی محەمەد بوو بە هۆی تکینەوەی زۆربەی عەشیرەکان . قازی محەمەد چاوی لە ئازەربایجانیەکان دەکرد کە توانیان زۆر بە گورجی رووحی ئیقتاعی و دەرەبەگایەتی لە ناوچەی خۆیانا نەهێڵن و یاسای توودە و شیوعییەت تا ئەندازەیەک بگەیەننە جێ ئەو چاولێکردن و دەرسەی ئازەربایجان لە قازی محەمەد نە ئەوەشایەوەچونکە مەوقیف و جێگاو رێگاو رۆژی سیاسەتی قازی محەمەد و ئازەربایجان زۆر لێک دوور بوون . قازی محەمەد وەختی ئەو هەنگاوەی نەبووک لەگەڵ عەشیرەکان تێکی بدا و یاسای شیوعی بخاتە بازاڕی کوردستانەوە. ناوچەی ئازەربایجان لەگەڵ ناوچەی کوردا نێوانێکی زۆری هەبوو . ئازەربایجانیەکان هەر ئەوەندەیان وڵات هەبوو کە چنگیان کەوتبوو بە تەمای هیچ وڵاتێکی تر نەبوون کە داگیری بکەن بەڵام دەوری قازی محەمەد زۆر قۆناغی گەورە و مەنزڵی دوورتری مابوو کە بیان برێ. وەکوو ئازادیی عێراق ، سوریە و کوردی تورکیە. لەو کاتەدا دەوری عەشیرەکان بۆ قازی محەمەد زۆر پێویست بوو چونکە بە پڕوپاغەندە و هیوای بڵاوکردنەوەی نفوذی عەشیرەکان زۆر هەنگاوی قازی محەمەد جێگیر ئەبوو. لە ناو کوردستانا روحیەی عەشایری زۆر زیندوو و بە تینە بۆ بڕینی هەندێ مەراحیلی نیشتمان پەرەستی.

کوردو ئازەربایجان فەرقێکی زۆری هەیە . ئازەربایجانیەکان ناچار بوون کە بە گورجی یاسای توودە سەر پێ بگرن بەڵام کوردەکان جارێ ئیشیان تەواو نەببو کە کاڵای شیوعییەتیان بخستایە بازاڕەوە بو دوو ملیون کوردی ئازادکراوی مهاباد ١٥ ملیون کوردی ئازادنەکراو بترسێن. جا لەبەر ئەوە ئەتوانین بڵێین کە قازی محەمەد نەئەبوو بەم پەلە پەلە یخەی ئاغاوەت و خان و بەگەکانی بگرتایە و ئیعلامی شەڕی دەگەڵیانا بکردایە. چونکە ئەوکات عەشایرەکان بە هێز بوون پێویستی بە کۆمەگی ئەوان هەبوو . رەزاشا ، مستەفا کەمال لە دەوری خۆیانا بە هەزاران وێنە فرۆفێل و هێز و راپەڕین نەیانتوانی رووحی عەشایری و ئاغایەتی لە ناوبەرن . عەشایرەکان زوو ئەبن بە کۆمەگ و زووش ئەتۆرێن بەڵام کە زانایەکی هونەرمەند هەبێ ئەتوانی بە سەلیقە و مێشکی عەشایری لەگەڵیان بجووڵێتەوە و تا ئەندازەیەکیش باری تەماعیان نیشان بدا زۆر لەو سەربازانە باشتر شەڕ ئەکەن کە بە مووچە و یاسای زۆر بە هێز پەروەردە کراون. عەشایرەکان سافیلکە و خۆش باوەڕن . ئەگەر لە رێگای راستا لەگەڵیان بدوێی زۆر بە ئاسان دێنە سەر ئەو بارەی کە کورد پێویستی پێی ئەبێ. عەشایرەکان بە تەماعێکی کەم ئەتوانن لەو حکومەتە بدەن کەوا خاکی کوردی داوەتە بەر لەپ چونکە ئیستقلالی کورد یا ئەبی بە خوێنرێژی و یا ئەبێ بە هۆی قەڵەم و ئەحزاب گەرییەوە تەئمین بکرێ. خوێنرێژی چەک و پارەیەکی زۆری ئەوێ کە ئەو مەبەستەی پێ بریتە سەر و هێزی حیزبی دێموکراتیش لەو کاتەدا ئەوەندەی توانا نەبوو کە بە پێشمەرگەی حیزبی لە دەوڵەت و عەشایرەکان بداجا کەوابوو دەبا قازی محەمەد بە گران و هەرزان عەشایرەکانی لە دەوڵەت هان دابا. رووت کردنەوەی عەشایر لە چەک و داماڵینیان لە ملک بۆ هۆزێک ئەگونجێ کە دەوڵەتێکی سەربەخۆ و دامەزراو بێ و لە

هەموو بارێکەوە خاوەنی هێز و چەک و توانا بێ. لە پرو پاگەندەی دەرەوە پشت ئە ستوور بێ یا حزبێک ئەتوانێ نفووزی ئاغاوەت و خان و بەگ نەهێڵێ کە لە سەر هێڵێکی راست و دیمۆکراتییەت مەودایەکی زۆربێ لە خەبات و تێکۆشانا بێت هەموو فەلاح و وەرزێر و رەنجبەرەکانی ئەو عەشیرەتە لە ناو حیزب و سیاسەتا قاڵ بووبێتەوە بە تەماعی دابەش کردنی زەوی و زاری ئاغا میللەتەکە هەستابێتە سەر پێ و هێزی دەرەبەگ بێتین بووبێ.

قازی محەمەد لە دەورێکا داوای نەهێشتنی ئاغاوەت و دەرەبەگی دەکرد کە هیچ تەقریری مەسیری روون نەکرابوو کەس نەیئەزانی بە سەربەخۆیی ئەژی یا ئەخرێتە ژێر حوکمی ئازەربایجان . دەوڵەتی ئێران ئیعتراف بەوژیان و کەیانەی ئەکات یا لێی ئەدات. جا پێش ئەوەی کە قازی محەمەد ئەو قۆناغانە ببڕێت لە سەر ئارەزووی شیوعی و شیوعی پەرەستەکان جارێ لەگەڵ ئاغاکان مەعرەکەی میراتی دابەستبوو. لە زۆر کاتاندا عەشیرەکان جێگای مەترسی بوون بۆ دەوڵەتەکانی بێگانە چونکە چەکی عەشیرەکان هەمیشە کۆسپێک بوون لە سەر رێگای دەوڵەتەکانی بێگانە. بەڵێ نیزامی سوسیالیستی لە دژی چین و تەبەقەی ئاغاوەت و دەرەبەگایەتییە بەڵام ئێمە کە کوردین جارێ لەوکات و رۆژەدا هیچ سوودێک لەم تەتەور و ئاڵوگۆڕە ناکەین چونکە هەرچی کە بیکە ین بێگانە سوودی لێ وەردەگرێ نەک کورد.

کورد ئەبێ تێکۆشان بۆ کورد بکا نەک بێگانە. کورد ئەبێ شۆڕش بۆ بەرزی کوردستان بکا نەک بەرزیی وڵاتانی بێگانە . هەر میللەتێک کە دەست دەداتە چەک و لە دژی حکومەتەکەی خۆی رادەوەستێ مانای ئەوەیە کە تەئسیرێک و دڵشکاوی و نارەزایەتی و یاسا و زۆرداری ئەو حکومەتە ئەو میللەتە ناچار بووە کە بەرگی هەڵگەڕانەوە و شۆڕشی لەبەر کردووە، بۆ دەورێکی خۆشتر و ئاسایشتر هاتۆتە مەیدانی شۆڕش و خوێنڕێژیەوە. بەڵام کە دیتی دەوری حکومەتی پێشتری لە دەوری ئەو حکومەتەی ئێستا خۆشتر و ئاسانتر و بە سوود تر بووە ناچار ئەبێ بۆ بادانەوە بۆلای ئەو حکومەتەی کە لێی هەڵگەڕاوەتەوە جا لە ئێرانا عەشایر و ئاغاوەت و خان ئەو مەسرەحەیان دی و لە بەر ئەوەی هیچ ئیحترام و رێزێکیان بۆ نەمابۆوە لە دەورەی قازی محەمەددا ناچار بوون با بدەنەوە بۆ لای حکومەت و هەوڵی لە ناوبردنی ئەو دەسەڵاتە بدەن کە لە هەموو بارێکەوە سەروماڵیانی خستۆتە مەترسی و نەمانەوە.

من لەگەڵ ئەو باوەڕەدانیم کە بڵێم تەبەقەی ئاغاوەت و دەرەبەگ مانەوەیان شتێکی باش بێ بەڵام من ئەڵێم لە وەختێکی ئاوا ناسک و تەسکا لاوانەوەیان لە تۆرانیان پێویست ترە چونکە ئیشیان پێ تێکدەچێ. لەو باوەڕەدام ئەگەر قازی محەمەد توانیبای دڵی عەشایرەکانی رابگرتایە و بە موستەقبەلی داهاتوو تەمادار و دڵخۆشی بکردبانایە هیچ ئاغایەک نەئەبوو بە لایەنگری حکومەتی ئێران چونکە جەفا و رەزالەت و سووکایەتیەکی زۆریان لە ئێرانییەکان دیبوو. بەڵام لە دەوری قازی محەمەددا زۆرتر سووکی و مەترسیان چاو پێکەوت بۆیە بە تێکڕایی بایانداوە لای حکومەت چونکە لە زەمانی حکومەتی ئێرانا هەر ماڵودارایيەکەیان لە مەترسی دابوو بەڵام لە زەمانی حکومەتی قازی محەمەددا سەروماڵو ناموسیشیان کەوتبووە مەترسیەوە.

زنجیره وتار: کۆماری کوردستان- دووی ڕێبەندان (٩)

ئامادەکردنی: تاهیر عەلیار

هێندێک ڕووداو لە ئازەربایجان لە سەردەمی کۆمەڵەی ژ.ک و کۆماری کوردستاندا.

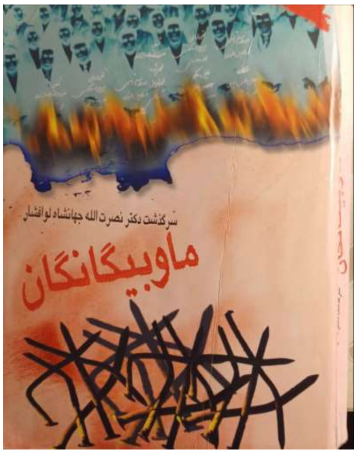

کتێبی ماو بیگانگان :نووسینی دوکتور جهانشاهلو ئەفشار (جێگری میر جەعفەر پیشەوەری سەدری هەیئەت رەئیسەی فرقەی دێموکراتی ئازەربایجان و باش وەزیری کۆماری میللی ئازەربایجان).

دوای شەهریوەری ١٣٢٠ و داگیرکردنی ئێران لە لایەن بێگانەوە ماوەیەک بە هۆی جۆراوجۆر هەڵبژاردنی مەجلیسی شوورای میللی نەکرا تا لە کۆتاییدا (قوام السلطنه) دەستووری بەڕێوەچوونی هەڵبژاردنیدا . لەو هەڵبژاردنەدا بە پشتیوانیی قەوام و یاریدەی ئیشغاڵگەرانی رووس چەند کەسێکی حیزبی توودە بوون بە نوێنەری مەجلیس. لەوانە دوکتور رەزا رادمەنیش لە لاهیجان ، ئاغای ئیرەجی ئەسکەندەری لە مازەندەران ، ئاغای پەروین گونابادی لە خوراسان ، ئاغای ئەردەشیر ئاوانسیان لە تەورێز (نوێنەری ئەرمەنیەکان) و ئاغای فیداکار کە هەم سرتوخورتی لەگەڵ شارەبانی هەبوو هەم خۆی بە نوێنەری یەکیەتی کرێکاران دەزانی لە ئیسفەهان و دوکتور کەشاوەرز لە بەندەرپەهلەوییەوە بوون بە نوێنەری مەجلیس کە دواتر بە گرووپی فراکسیونی حیزبی توودە ناویان دەرکرد.

ئەو نوێنەرانە بە هاوکاری گرووپەکانی دیکە توانیان لە مەجلیس لغاو لە زاری کارەکان بدەن و وەک دەگوترا ئوپوزسیون دروست بکەن. ئاغای ئەحمەدی قەوام لە پێناو خۆ بە زلزانی خۆیدا کەڵکی زۆری لەو گرووپە وەرگرت.

لەو ساڵانەدا پێشامەدی زۆر لە وڵاتی ئێمەدا هاتە ئاراوە کە لە راگەیەنێرەکانی ئەو سەردەم و کتێبەکاندا بە تەفسیل نووسراون. ئەمن لێرەدا لە وەبیرهێنانەوەی هەموو ئەوانە خۆ دەپارێزم و تەنیا ئەو بەشەی کە پێموایە نەگەیشتۆتە بەر نەزەری خەڵکی یا بەراوەژوویان کردۆتەوە ئاماژەی پێدەکەم. لەو ساڵانەدا لە نێو حیزبی توودەدا هێندێک شت روویدا کە گەنجەکان وئەو وڵاتپارێزانەی روویان لە حیزب کردبوو وردەوردە دڵساردبوونەوە . گرینگترینیان تەماعی دەوڵەتی شوورەوەی بۆ ئیمتیازی نەفتی شمالی ئێران و رەنگە باقی ئێران بوو. لەو دەورەیەی مەجلیسی شوورای میللی دوکتورمحەمەدی موسەدیق وەکیلی تاران بوو و هەوڵی دەدا نەفتی جنووب کە ساڵەها بوو بە دەست ئینگلیسەوە بوو لە دەستیانی دەربێنێ. رووسەکانیش لە سەر ویستی خۆیان پێ داگریان دەکرد و حیزبی توودەش لەو نێوەدا دەلالّی مەزلەمە بوو. لە نێو حیزبی توودەدا لەو قسەوباسانەی دەکرا وڵات پارێزەکان مەنتیقی کومیتەی ناوەندییان بە دڵ نەبوو و نەیان دەویست بچنە ژێربار. حیزبیش لە هەوڵدابوو بە بەهانەی پووچی (موازنە) ی فکریی ، هەموویان ئامادەی پێشنیارەکانی رووس بکا. بەڵام لەگەڵ بەربەرەکانی ئەندامە خاوەن ئەندێشە و لاوان و باقی خەڵکی ئێران بەرەو روو بوو.

نوتقی مێژوویی دوکتور موسەدیق لە موجلیسی شوورا مستێکی قورس بوو کە لە دەمی نوێنەرانی حیزبی توودەی دا کە بڵاوکەرەوەی نەزەراتی کۆمیتەی ناوەندیی حیزبی توودە بوون. دوکتور موسەدیق لە وتارەکەیدا کوتی ئەگەر دەستێک سەدەمەی دیت دەبێ هەوڵ بدەی هەڵیبەستیەوە نەک ئەوەی بۆ (موازنە)دەستەکەی دیکەش ئیفلیج کەی بەڵام

رووسەکان دەستبەردار نەبوون و کافتارادزە جێگری وەزیری کاروباری دەرەوەی شوورەویان بۆ نووسینی گرێبەستی نەفتی خوریان و نەفتی هەموو شیمالی ئێران نارده تاران و داوایان له حیزبی توودە کرد بەقازانجی ئەو بریارە توزاهورات بکەن.

حیزب له رۆژی دیاریکراودا ئەندامانی خۆی و یەکیەتی کرێکارانی بۆ رێپێوان دەنگدا و لە نزیک مەیدانی بەهارستان میتینگێکیان ئەنجامدا . ماشێنەکانی رووسەکان پڕ لە سەرباز لە شەقامەکان بۆ ترساندنی خەڵک و نەیارەکانی خۆیان تەواوی ئەورۆژە لە هاتووچۆدا بوون . بەڵام تەواوی ئەو کارانە نە تەنیا سوودی نەبوو بەڵکوو بووە هۆی روو وەرگێڕانی بەشێکی زۆر لە وڵاتپارێزانی نێو حیزب و ماوەیەک دوای ئەوە حیزب تووشی دابڕان هات. من لە نێو گەنجەکان و خوێندکاراندا مەجبوور بووم نە تەنیا ئەوان هەڵخەڵەتێنم بەڵکو خۆشم فریو بدەم چونکە بڕیاری حیزب بوو کە خەڵک قانع بکەین کە رووسەکان بۆ دەرکردنی ئینگلیسیەکان و کورتکردنەوەی دەستی شیرکەتی نەفت داوای نەفتی شیمال دەکەن دەنا چاویان لە دوای خاکی ئێران و داهاتی ئێمە نییە و بۆخۆیان بە ئەندازەی پێویست نەفتیان هەیە . لەوکاتەدا لە نێو حیزبدا لە نێو خۆشماندا دووبەرەکی هەبوو بەڵام ئەوەی لە نێو دەزگای رێبەریدا رووی دەدا لە دەرەوە کەمتر رەنگی دەداوە . ئەمن یەک لەو کە سانە بووم کە دەگەڵ ئەو شێوە کارە نەبووم . ئاغای (خلیل ملکی) لە هەمووکەس زیاتر دژایەتی دەکرد. هەر لەو کاتانەدا لە نێو حیزبدا پێشامەدی دیکەش روویدا کە زیاتر وڵاتپارێزانی لە حیز تەکاندەوە. یەک لەو رووداوانە کارەساتی لیقوانی ئازەربایجان بوو.

حیزبی توودە بە سەڵاحدیدی سەفارەتی رووس و لە سەر بنەمای ئیدیعای خودی ئەردەشیری ئاوانسیان کە گۆیا لە ئازەربایجان بە پشتیوانیی ئەرمەنییەکان نفووزی هەیە بۆ رێبەری کردنی حیزبی توودە لە ئازەربایجان ناردرایە ئەو دەوەرە . ئەو کە پیاوێکی بێعەقڵ و خۆویست بوو لەوێ بە ئاشکرا بە پشتیوانیی کاربەدەستانی رووسی دەستی بە کار کرد و بە زەبری هێزی بێگانە دووکانی بەربەرەکانی دەگەڵ ئوستانداری کردەوە و چونکە بوغزی قەدیمی دەگەڵ ئاغای ئیفتیخاری هەبوو زیاتری هێزی حیزبی بۆ کێشە دەگەڵ یەکییەتیەکەی ئەو بە کار هێنا . لە دەورووبەری ئەردەشیر گرووپێک لە ئەرمەنی مهاجیر و یەهوودییەکی فەلەستینیی کومونیست بە نێوی زوبولون کە بە گومانی جاسووسی لە زیندان بوو و لە زیندانی قەسر فەوتی کرد کۆ ببوونەوە.

ئەردەشیر ورده ورده رووی لە کردەوەی چەکدارانە کرد . وەرزێرانی ئازەربایجان وەک باقی ناوچەکانی دیکەی ئێران رووی خۆشیان بە حیزبی توودە نیشان نەدەدا و خاوەن مڵکەکانیش بە توندی بەربەرەکانیان بەرامبەر کردەوەکانی حیزبی توودە نیشان دەدا. لەو فەزایەدا کادرەکانی حیزبی توودە کە بۆ تەبلیغات چووبوونە لیقوان خەبەریان دابوو کە حاجی ئیحتیشامی لیقوانی خاوەنی ئەو دێیە و چەند ئاوایی دیکەی ئەو دەوەرە لە ئاواییەکەی وەدەرناون.

ئەردەشیر ئاوانسیان دەگەڵ چەند ئەرمەنی و چەند مهاجیر و زوبۆلۆن کە هەموویان چەکدار بوون دەچنە لیقوان . کەس و کاری حاج ئیحتیشام بەربەرەکانی دەکەن و کێشەیەکی گەورە درووست دەبێ. ئەردەشیر کە دەبینێ بەو بەربەرەکانییەی وەرزێرەکان کارێکی بۆ ناکرێ دەگەڵ زوبۆلون و چەند چەکداری دیکە لە رێگای دیکەوە دەچنە نێو باغ و نێو ماڵی حاجی ئیحتیشام و لە کاتی نوێژکردندا بە تەمەنی زیاتر لە هەشتا ساڵەوە دەیکووژن و تەنانەت نەوەکەی کە منداڵێکی ساوا بووە و خەریکی کایەکردن بووە لە ماڵێدا ئەویش دەکووژن و دەگەڕێنەوە تەورێز. ئەو رووداوە بە هەموو ئێراندا بڵاو بۆوە و نەفرینی خەڵکی بە دواداهات تا ئەو جێگایەی حیزبی توودە ناچار ئەردەشیریان لە تەورێز راگوێست و بۆ قەرەبووکردنەوی ئەو کەمووکوورییە (علی امیرخیزی، خلیل ملکی، دکتر حسین جودت) کە هەرسێکیان تەورێزی و لەوێ ناسراوبوون بۆ هیدایەتی حیزب ناردیاننە تەورێز . ئەو رووداوە لە نێو حیزبی توودە هاتە سەر ناکۆکیەکانی دیکە ودەنگی نارەزایەتی ئەندامانی حیزبی توندتر کرد.

بۆ ئەوەی خوێنەران زیاتر ئاگاداری ئەو نارێک و پێکیە بن کە لە کردەوەکانی ئەردەشیر ڕا سەرچاوەی دەگرت نەزەری میر جەعفەرباقرۆف رێبەری حیزبی کومونیستی ئازەربایجانی شوورەوی کە ئەو کات نەفەری سێهەمی ئیتحادی جەماهیری شوورەوی لە زەمانی قودرەتی ئەستالین دا بوو لێرە باس دەکەم:

کاتێک فرقەی دێموکراتی ئازەربایجان شکستی خوارد و لە مانگی ئازەری ١٣٢٥ ئێمە چووینە شووڕەوی چەند جار ئاغایانی پیشەوەری و من و پادگان چاومان بە باقروف کەوت. لە یەک لەو دیدارانەدا ئەوگەبی لە سیاسەتی نادروستی حیزبی توودە دەکرد و لە نێو قسانداکوتی :

ئەو ئەردەشیر ئاوانسیانە پیاوێکی نەزان و بێ روحم و هەوسارپساوە . لە ئێوە دەپرسم ئایا هیچ حیزبێک لە ئوستانێکی مسوڵمان نشین کە خەڵکەکە دەمارگرژبی دینیی هەیە ئەرمەنییەک بە رێبەری حیزب دیاری دەکا ؟ ئەگەر ئەوە تێکدان و شێواندن نییە لانی کەم نەزانینێکی بەرچاوە.

بارودۆخی ئازەربایجان لەوەش زیاتر بەرەو خراپبوون چوو و کار گەیشتە ئەو جێگایەی کە ئاغایان (علی امیرخیزی، خلیل ملکی و حسین جودت) نەیانتوانی لە ئازەربایجان بمێننەوە و ناچار گەڕانەوە تاران . قەزیە ئەوە بوو کە یەکیەتیی ئاغای یوسف ئیفتخاری کە کەوتبووەدەستی ئاغای خەلیل ئینقلاب تووشی ئاڵۆزی ببوو و لە لایەکی دیکەوە یەکیەتی کرێکارانی حیزبی توودە کە رێبەرەکەی محەمەدی بیریا بوو بە نزیکبوون لە رووسەکان توانی خەلیل ئینقلاب لە مەیدان وەدەر بنێ و یەکیەتی کرێکارانی ئازەربایجان بکاتە دەزگایەکی بە تەواوی رووسی بە جۆرێک هەموو کرێکارەکان دەبوو قولاپی کەمەربەندەکەیان وێنەی داس و چەکوشی پێوە بێ. شعارەکان بە ئاشکرا تەجزیە تەلەبی و لە ژێر ناوی ئازەربایجانی واحید دابوو . سێ کەس لە ئەندامانی کومیتە و دەبیرخانەی حیزبی توودەی ئازەربایجان ئاغایان (خلیل ملکی ، علی امیرخیزی وحسین جودت) دەگەڵ ئەو رەوتە موخالەفەتیان کرد تا دەزگای ئەمنییەتی رووس ئەوانی لەو جێگایە تەبعید کرد و گەڕانەوەی ئەوانە جووڵەیەکی تازەی لە حیزبدا درووست کرد و لە کونفرانسێکدا ئەو ئاغایانە هەموو ناکۆکیەکانی ئازەربایجانیان ئاشکرا کرد. ئاغای خەلیل مەلیکی هەموو رۆژێ لە کلووبی حیزب گەنجەکانی کۆ دەکردەوە و دەخالەتی رووسەکانی لە حیزب و یەکیەتیدا لە قاو دەدا. هەڵبەت لە دەزگای رێبەریی حیزبدا هەبوون کەسانێک کە حەقیان بە ئاغای مەلیکی و ئەوانی دیکە دەدا بەڵام لە ترسی تەکفیری ئی دیکە و ئەربابە رووسەکان بێدەنگ بوون. کەسانێک کە سەر بە رووس و رابیتی حیزب و سەفارەتی شووڕەوی بوون و لە راستیداهەڵسووڕێنەری حیزب و یەکیەتی کرێکاران بوون دەستیان کرد بە تەبلیغات لە دژی جەودەت و مەلیکی و ئەمیرخیزی و ئەوانیان وەک کەسانێک دژی ئازادی و دژی شووڕەوی و دژی کومونیسم دەناساند . دەزگای سازمانی ئەمنیەتی رووس لە ئێران کە بەرپرسی سەرەوەیان سەلیم ئەتاکشیوف بوو ئەوسێ کەسەی بە مورتەد لە قەڵەم دا. ئەو تەکفیرە بۆ ئەو سێ کەسە زۆرگران تەواو بوو . خەلیلی مەلیکی ناچار بە ئینشعاب بوو و ئەمیر خیزی تا ئەو رۆژەی من لە رووس بووم قەدرێکی وای لێ نەدەگیرا .

حیزبی توودە لەوە بەولاوە ئاڵووگۆڕی بە سەرداهات بە تایبەت دەزگای رێبەریەکەی بوو بە سێ دەستە.

١، گرووپی سەربە رووس وەکوو عەبدولسەمەدی کامبەخش و رەزا رووستا و ئەردەشیر ئاوانسیان و هاورێکانیان وەکوو کیانووری و... .

٢، گرووپی کە بە دیتنی ئەو هەلوو مەرجەی زاڵ بوو، بێدەنگیان هەڵبژاردبوو وەکوو دوکتور رەزا رادمەنیش و ئیرەجی ئەسکەندەری و .... .

٣، گرووپی خەباتکار وەکوو خەلیلی مەلیکی و عەلی ئەمیرخیزی و ...کە بەگژ ئەو وەزعە دا دەهاتنەوە. بەڵام رووناکبیرانی حیزب بە تەواوی گۆڕان و هەموو رۆژێ لە کلوبی حیزب خەریکی باس و گفتوگۆ بوون .

لە سەرەتای پێکهاتنی حیزبی توودە و یەکیەتی کرێکارانی سەر بەو حیزبە ، حیزبی ئیرادەی میللی سەید زیائەدینی تەباتەبایی و جێگرەکەی موزەفەری فیروز، دژایەتی بەینی ئەو دوو رێکخراوەیە دەستی پێکرد و بەردەوام بوو . دارودەستەی سەیدزیائەدین هەر چەند لە باری ماڵیەوە باش تەئمین دەکران بە هۆی شناختێکی کە خەڵکی ئێران بوویان نەیتوانی لە و وڵاتەدا ئابروویەک بۆخۆی بە دەست بێنێ و زۆر زوو وەرشکست بوو بەڵام ئاغای موزەفەر فیروز کە پیاوێکی بە تەگبیر و بە سیاسەت بوو حیسابی خۆی زوو لە سەید زیائەدین جوێکردەوە و وەدوی سیاسەتی ئینگلیس کەوت و پەیوەندی دەگەڵ قەواموسەلتەنە و حیزبی توودە دامەزراند تا ئەو جێگایەی دەگەڵ رووسەکانیش زۆر نزیک بۆوە و بوو بە جیگای متمانەیان.

لێرە ناچارم باسی شتێک بکەم کە رەنگە بۆ زۆر لە هاووڵاتیەکانم زۆر روون نەبێ. بێجگەلە پێشینەی مێژوویی و هاودەستی رووس و ئینگلیس لە زەمانی فەتحعلیشادا ئەو دوو دەوڵەتە ساڵی ١٣٢٠ یش بۆ داگیرکردنی ئێران هاودەست بوون و دواتریش دەرکەوت کە ئەو دوو وڵاتە لە زۆر پێشامەدی دواتردا پێکەوە هاودەستن. بۆ وێنە لە کاتی رێکخستنی حیزبی توودە تێکۆشان و پشتگرتنی ئاغای محەمەدی فاتیح کە پیاوی ناسراوی ئینگلیس و سەردەمداری شیرکەتی نەفتی جنووب بوو چاوپۆشی لێناکرێ. لە نیشانەی زۆر ئاشکرای دیکە وەزعی ئاغای موزەفەری فیروز بوو . ناوبراو ئەندامی بنەماڵەیەک بوو کە لە زەمانی شایەتی محەمەدشاوە لەگەڵ سیاسەتمەدارانی ئینگلیس و دەوڵەتی ئینگلیس لە پەیوەند دابوون . هیچ جێی گومان نییە نوسرەتولدەولەی فیروز بابی موزەفەرفیروز وەزیری کابینەی ئاغای حەسەنی وثوقولدەولە یەک لە عامیلینی دیاری گرێبەستی شوومی وثوقولدەولە بوو . ئاغای موزەفەر فیروز لە سەردەمێکدا پەیوەندی نزیکی سیاسەتی رووس و ئینگلیسی لە ئێراندا نیشاندا.

لە جەریانی یەکساڵ حکوومەتی فرقە لە ئازەربایجان و دوایەش لە رووسیە بۆمدەرکەوت کە هەمیشە هاودەنگی و هاوکاری لە نێوان سیاسەتی رووس ئینگلیس لە ئێراندا هەیە و دەبێ بڵێم سیاسەتمەدارانی ئینگلیس تا ئەو جێگایە دەگەڵ رووسەکان هاوکاری دەکەن کە بە قازانجی خۆیان بێ و بۆ ئەو دۆستایەتیەش هەمیشە لە سەر کیسەی خەڵکی دیکە حیساب دەکەن.

شتێکی گرینگی دیکەش کە باسی دەکەم ئەوەیە چۆن شوورەوی بە بوونی ئەستالین وئەو جەبەرووتەی، لە دەزگای سیاسییەکەیدا دوولایەنی هەبوو. لە دەروونی دەزگای رێبەریی حیزبی بلشویک و دەوڵەتی شوورەوی دا لەو زەماندا سێ گرووپی جیاواز هەبوو:

١، گرووپی بریا / باقرۆف کە سەرراست گرێدراو بە ئەستالین بوون . دواتر ئاشکرابوو ئەستالین لە ژێر تەلقینی بێ پسانەوەی بریادا بووە.

٢، گرووپی ئوسووڵیی حیزب کە ویچسلاو میخالۆویچ مۆلۆتۆف لە بەرزترین پلەی دابوو . ئەو پیاوێکی خاوەن بیر وپابەند بە بنەماکانی حیزب و ئوسوولی نێو نەتەوەیی بوو بەڵام نەزەری ئەوانە کاتێک لە سەر ئەستالین کار کردی هەبوو کە هەموو رێگایەک غەیری رێگای پەیوەندەکانی نێو نەتەوەیی دەبەسترا دەنا بریا دوای ئەستالین و باقرۆف دوای بریا تاقەسواری مەیدانی هەموو رووسیە بوون و پۆلیسی غەدداری رووس بێ ئەولاوئەولا دە دەستیاندا بوو.

٣، گرووپی ئاناستازمیکویان کە خەریکی کۆکردنەوەی ماڵ و دارایی و دانانی کارگێرەکانی خۆیان لە توجارەتی ناوخۆیی و نێو نەتەوەیی و هەموو جۆرە توجارەتێکدا بوون.

لێرە تا ئەندازەیەک روون دەبێتەوە بۆچی وەزارەتی خاریجەی شوورەوی لە رووداوەکانی ئەوزەمانی ئێران بە تایبەت ئازەربایجان دەترسان چونکە مۆلۆتۆف دەیزانی ئەو جەرەیانە چەند عاقیبەتێکی ناخۆشی لە رێکخراوی نەتەوەیەکگرتووەکان و رەوتی نێو نەتەوەییدا لێدەکەوێتەوە.

زنجیرە وتار: کۆماری کوردستان- دووی ڕێبەندان (١٠)

ئامادەکردنی: تاهیر عەلیار

کۆمەڵەی ژ.ک (کتێبی چل ساڵ خەبات لە پێناوی ئازادی)

نووسینی دوکتور عەبدولڕەحمان قاسملو

لە کاتێکدا کە بەشی جنووبی کوردستانی ئێران لە لایەن لەشکری ئامریکا و ئینگلیسەوە داگیرکرا بوو لە بەشی شیمالی تا شاری ورمێ لەشکری سوور جێگیر ببوو. ناوچەی مهاباد لەو وەزعە دوور بوو واتە نە وڵاتە رۆژاواییەکان لەشکریان تێدا جێگیر کردبوو و نە لەشکری سوور . بەم شێوەیە وەزعێکی تایبەتی لە ناوچەی مهاباد خوڵقابوو لە لایەکی دیکەوە مهاباد و دەوروبەری رابردوویەکی دوورودرێژیان لە جووڵانەوەی نەتەوەی کورد دا هەبوو ئەوە بوو کە یەکەم رێکخراوی بە هێزی سیاسی کوردی بە ناوی کۆمەڵەی ژ.ک یان کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد لە ناوچەی مهاباد پێک هات ، دامەزرێنەرانی کۆمەڵە یازدەکەس بوون (حوسێنی فروهەر، عەبدرەحمان زەبیحی، عەبدورەحمان ئیمامی، عەبدولقادر مودەریسی، نەجمەدین تەوحیدی، محەمەدی نانەوازادە، عەلی مەحموودی، محەمەدی ئەسحابی، عەبدورەحمان کەیانی، سەدیقی حەیدەری، قاسمی قادری) کە لە رۆژی ٢٥ ی گەلاوێژی ١٣٢١ (١٦ی ئووتی ١٩٤٢) لە مهاباد کۆبوونەوە و کۆمەڵەی ژ.ک یان پێک هێنا کە ئامانجی رزگاریی نەتەوەی کورد بوو. کۆمەڵە رێکخراوێکی نهێنی بوو و وادیارە هەر لە سەرەتاوە لە دامەزراندنی ئەو رێکخراوەدا کوردی عێراق بەشدار بوون و نوێنەری ئەوان میرحاج ئەحمەد کە ئەفسەرێکی لەشکری عێراق بوو لە لایەن حیزبی هیواوە لە یەکەم کۆبوونەوەی کۆمەڵەی ژ.ک دا ئامادە بووە. حیزبی هیوا ساڵی ١٩٣٩ لە لایەن چەند رووناکبیری کوردی خەڵکی سولێمانی بە سەرۆکایەتی رەفیق حیلمی و مەحموود جەودەتەوە دامەزرابوو . دامەزراندنی کۆمەڵە لە مێژووی خەباتی گەلی کوردلە کوردستانی ئێراندا دیاردەیەکی نوێ بوو چونکە یەکەم رێکخراوی سیاسی بوو کە لە لایەن خەڵکی ئاسابیەوە پێک دەهات . دامەزرێنەرانی کۆمەڵە لە چین و توێژەکانی نێونجی مهاباد بوون کە دەکرێ پێیان بگوترێ وردەبورژوازی . ئەوان بە دامەزراندنی کۆمەڵە رێورەسمی کۆنیان شکاند و ئەمجارە سەرۆکایەتی یا بەڕێوەبەریی جووڵانەوەیان نەدایە دەست شێخێک و ئاغایەک و دەرەبەگێک. بەڵام هەرکەس کە دەبوو بە ئەندامی کۆمەڵە دەبوا سوێندی خواردبا کە خەیانەت بە نەتەوەی کورد نەکا. بۆ رزگاری نەتەوەی کورد تێبکۆشێ و نهێنیەکانی کۆمەڵە نەباتە دەرێ هەموو کوردێک بە ژن و پیاوەوە بە خوشک و برای خۆی بزانێ و بە بێ بریاری کۆمەڵە نەچێتە هیچ رێکخراو و حیزبی دیکەوە . تێکۆشانی کۆمەڵەی ژ.ک ، تەرکیبی ئەو کاتەی هەروەها بەرنامەکەی (دیارە بەرنامەیەکی رێک و پێکی نەبوو) بەڵام هێندێک مەبەستی بۆخۆی دانابوو و شێوەی ریکخستنی هەموو نیشانەی ئەوەن کە کۆمەڵە لە لایەکەوە رێکخراوێکی ناسیونالیست بوو واتە بۆ کوردایەتی رووت هەوڵی دەدا و لە لایەکی دیکەوە سێکتر و داخراو بوو هەر بۆیە نەیدەتوانی کۆمەڵانی بەرینی خەڵک بۆ لای خۆی رابکێشێ بەلکوو وەک رێکخراوێکی نهێنی لە چوارچێوەیەکی تەسکی چەند کەسی یا چەند سەد کەسی دادەمایەوە. لە مانگی بانەمەڕی ١٣٢٢ ئاوریلی ١٩٤٣ دا کۆبوونەوەیەکی بەرین لە ئەندامان پێک هات کە وەک کۆنگرەی کۆمەڵەی ژ.ک دەچوو لەو کۆنگرەیەدا کە لە شاخی خوداپەرەست کۆبوونەوە و نزیکەی سەد کەسی تێدا بەشدار بوون برِیار درا کە کۆمەڵە بیروڕای خۆی لە گۆوارێکدا بڵاو بکاتەوە ئەوە بوو دەست کرا بە بڵاوکردنەوەی گۆواری نیشتمان . کە سەیری نووسراوەکانی گۆواری نیشتمان دەکەین هێندێ شت نیشانەی ئەوەیە کە کەسانێک کە لە سەرەتاوە کۆمەڵەی ژ.ک یان پێک هینا و بەڕێوەیان برد بە باشی لە وەزعی نێو نەتەوەیی و سیاسەتی نێو دەوڵەتان و تەنانەت لە خەباتی گەلان بۆ رزگاری ئاگادار نەبوون.لە گۆواری نیشتماندا دەوڵەتی بریتانیا نەک هەر بە دۆستی کورد دادەنێن بەڵکوو بە ئاڵاهەڵگری ئازادیی هەموو گەلان و هەروەها گەلی کوردی دەناسێنن دیارە بەرێوەبەرییەکی سیاسی کە داوای رزگاری نەتەوەی کورد دەکا بەڵام دەیەوێ ئەوداوایە بە یارمەتی بریانیای گەورە جێ بە جێ بکا کە گەورەترین دەوڵەتی ئیستعماری بوو هیچ نەبێ سەری لێشێواوە بێجگە لەوە هەموو کەس دەزانێ و مێژووش ئەوەی ئیسبات کردووە کە بەرپرسی زۆربەی ئەو ژێردەستی و کوێرەوەرییە کە نەتەوەی کورد تووشی هاتووە بە تایبەتی لە سەرەتای چەرخی بیستەمەوە تا شەڕی یەکەمی جیهانی و تا کاتی

دامەزرانی کۆمەڵە دەوڵەتی بریتانیا بووە تەنانەت ئەوەش کە لە زۆرکۆبوونەوەی نێو نەتەوەییدا نەتەوەی کورد بە رەسمی ناسرا و پەیمانی (سێور) ئیعترافی بە مافی سەربەخۆییشی کرد بەڵام نەیتوانی حەقی خۆی وەربگرێ تاوانی هەر دەگەڕێتەوە سەر بریتانیای مەزن ئەوەش کە بریتانیا لەو وەختەدا لەگەڵ یەکیەتی سۆفیەتی و ئامریکا لە بەرەی دژی فاشیستی دابوو بە هیچ جۆرێک ناتوانێ بۆ ئەوە پاکانە بێ و حیزبی سیاسی گەلی زۆرلێکراوی کورد کە بۆ رزگاری نەتەوە و نیشتمان پێک هاتووە راست لەو دەوڵەتە داوای ئازادی بکا کە تووشی ژێر دەستی و زۆرداری کردووە. لە گەڵ هەموو ئەوانەشدا کۆمەڵەی ژ. ک توانی هەستی نەتەوەیی لە نێو خەڵکی کوردستانی ئێراندا بڵاو بکاتەوە توانی لە ناوچەی مهاباد و هێندێک ناوچەی دیکەدا ریشە داکوتێ و لە راستێدا وەک یەکەم رێکخراوی بە هێزی سیاسی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران بێ بە سەرەتا و بناغەیەک بۆ دامەزراندمی حیزبی دێمۆکراتی کوردستان. ئەو کاتە کە کۆمەڵەی ژ.ک پێکهاتبوو و تێکۆشانی سیاسی خۆی دەست پێکردبوو سەرانسەری جیهان تووشی شەڕێکی گەورە لە دژی فاشیزم بوو لە ئورووپا و ئاسیا و ئەفریقا شەڕ بەردەوام بوو هەر چەند ئەو کاتە وادەهاتە بەرچاو کە ئالمانی هیتلێری و ئیتالیای موسولینی و ژاپۆنی هیرۆهیتۆ لە شەڕدا سەرکەوتوون بەڵام نەک هەر دەوڵەتە هاوپەیمانەکان هێزێکی نیزامی زۆریان دژی وڵاتەکانی میحوەر رێکخستبوو بەڵکوو خەباتی گەلانی ژێردەستی نازیسم لە ئورووپا و ژاپۆن لە ئاسیا و ئیتالیا لە ئەفریقا رۆژبەرۆژ زیاتر پەرەی دەستاند . رووخانی رژیمی دیکتاتۆری رەزاخان لە لایەکەوە و پەرەئەستاندنی خەباتی دژی فاشیزمی گەلانی دنیا لە لایەکی دیکەوە مەیدانێکی زۆر بەرینیان بۆ خەباتی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران پێکهێنابوو. بەڵام کۆمەڵەی ژ،ک کە لە لایەکەوە رێکخراوێکی ناسیونالیست و لە لایەکی دیکەوە رێکخراوێکی داخراو و نهێنی بوو کە رووی لە کۆمەڵانی بەرینی خەڵکی کوردستان نەدەکرد وڵامدەری وەزعی تازەی کوردستانی ئێران نەبوو . پەرەئەستاندنی بێوێنەی جووڵانەوە لە کوردستانی ئێران کە دیارە پێوەندییەکی ئۆرگانیکی لەگەڵ هەموو جووڵانەوەی ئێران هەبوو کە بە شێوەیەکی نەدیتراو پەرەی گرتبوو نیازی بە رێکخراوێکی یەکگرتوو، دێموکڕات و ئاواڵە بۆ کۆمەڵانی خەڵک لەگەڵ بەرنامەیەکی روون و رێک و پێک هەبوو بۆیە لە ماوەی بەینی ساڵی ١٣٢٢ کە کۆمەڵە دەستی بە بڵاوکردنەوەی بیروباوەڕی خۆی لە گۆواری نیشتماندا کرد تا ساڵی١٣٢٤ (١٩٤٥) بەرەبەرە بە تەواوی دەرکەوت کە کۆمەڵەی ژ،ک ئیدی ئەو رێکخراوە نییە کە بتوانێ جووڵانەوەی رۆژبەرۆژ پەرەگرتووی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستانی ئێران رێبەری بکات تەنانەت تەرکیبی ئەو کەسانەش کە لە کۆبوونەوەی بانەمەڕی ١٣٢٢دا بەرێوەبەریی کۆمەڵەیان هەڵبژاردبوو یان بۆ بەرێوەبەریی کۆمەڵە هەڵبژێرابوون بە شێوەیەک بوو کە رێگای نەدەدا ئەو روانینە بەرینەیان هەبێ کە خەباتی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران لەگەڵ جووڵانەوەی هەموو گەلانی ئێران لێک گرێ بدەن و هەر لەو کاتەشدا بە هەڵسەنگاندنی هەلومەرجی راستەقینەی وڵاتەکە بەرنامە و دروشم بۆ رێکخراوی خۆیان دابنێن. هەموو ئەوانە لە لایەکەوە و لە لایەکی دیکەوە جێگیربوونی ئازادیە دێموکراتیەکان لە ئێرانو چوونە پێشی جووڵانەوەی دێموکراتیی گشتی لە سەرانسەری ئێراندا هەروەها تێکشکانی ئالمانی هیتلەری و سەرکەوتنی خەباتی گەلان بە سەر فاشیزمدا زەمینەی بۆ ئەوە ئامادەکرد کە حیزبێکی پێشەنگ و وڵامدەری رۆژگاری نوێ بۆ یەکەمجار لە مێژووی نەتەوەی کورددا بۆ وەدیهێنانی ئامانجە لە مێژینەکانی پێک بێ . حیزبێکی ئەوتۆ هەم پێویستییەکی مێژوویی بوو و هەم زەمینەی دامەزرانی ئامادە بوو.

حیزبی دێموکراتی کوردستان لە ٢٥ ی گەلاوێژی ساڵی ١٣٢٤ (١٦ ی ئوتی ١٩٤٥)لە شاری مهاباد دامەزرا و بەرنامەی خۆی بڵاو کردەوە. دامەزرانی حیزبی دێموکراتی کوردستان نوختە گۆڕانێک بوو لە مێژووی خەباتی لەمێژینەی گەلی کورد و سەرەتایەک بوو لەپێکهێنانی رێکخراو و حیزبی سیاسی پێشکەوتوو و مودێرندا چونکە پێش حیزبی دێموکرات لە هەموو مێژووی نەتەوەی کورددا حیزبێکی ئەوتۆ پێشکەوتوو بە بەرنامەیەکی روونەوە پێک نەهاتبوو بۆیەش هەرلە سەرەتاوە پشتیوانی هەموو چین و توێژەکانی کۆمەڵی کوردەواری بۆ لای خۆی راکێشا. لەو کاتەدا حیزبی دیموکرات سێ ئەرکی بنەڕەتیی لە پێش بوو.

یەکەم : رێکخستنی کۆمەڵانی خەڵکی کوردستان و کۆکردنەوەیان لە ژێرئاڵای خۆی و بە تایبەتی لە ژێر بەرنامەیەکی رێک و پێک و روونی سیاسیدا.

دووهەم: گرێدانی خەباتی گەلی کورد لە کوردستانی ئێران لەگەڵ خەباتی سەراسەریی گەلانی ئێران و دژایەتی لەگەڵ فاشیزم . وەختێک حیزبی دێموکراتی کوردستانی ئێران دامەزرا لە بەشەکانی دیکەی ئێران لە مێژبوو بە دەیان حیزبی سیاسی پێکهاتبوون و پەرەیان ئەستاندبوو . ئەو خەباتەی کۆمەڵەی ژ،ک بەرێوەی بردبوو هەتا ئەو کاتە نەیتوانیبوو یا نەکرابوو کە

لەگەڵ خەباتی گشتیی گەلانی ئێران پێوەند بدرێ راستی ئەوەیە کە چوارچێوەی بیر کردنەوەی کۆمەڵەی ژ،ک رێگای نەدەدا لەگەڵ رێکخراوەکانی غەیری کورد و رێکخراوە پێشکەوتووەکانی ئێران پێوەندی دۆستایەتی و هاوکاری دابمەزرێنێ.

سێهەم: راکێشانی پشتیوانیی هێزە ئازادیخواز و دژە فاشیستیەکانی جیهانی بۆ مافی رەوای گەلی کورد لە کوردستانی ئێران و بۆ خەباتی رزگاریخوازانەی گەلی کورد بوو. ئەو ئەرکە لەوبارەشەوە گرینگ بوو کە لەو کاتەدا هەموو گەلانی جیهان بە تایبەتی لە ئورووپا خەباتێکی توندوتیژیان دژی فاشیزم بەرێوە دەبرد بەشداری خەڵکی کوردستان بە بەرێوەبەریی حیزبی دێموکراتی کوردستان لە خەباتی دژی فاشیزمدا لەلایەک جووڵانەوەی کوردی بۆ یەکەمجار لەگەڵ جووڵانەوەی ئازادیخوازیی جیهانی دەبردە بەرەیەک و لە لایەکی دیکەشەوە ئیمکانی ئەوەی پێک دەهێنا کە پشتیوانی هێزەئازادیخوازەکانی جیهان بۆ لای خەباتی رەوای گەلی کورد رابکێشێ بە تایبەتی بوونی لەشکری سۆفیەتی لە ئێران ، بەشداری زۆرقاتعانەی یەکێتی سۆفیەتی لە خەباتی جیهانیی دژی فاشیزمدا و هەروەها ئەو دۆستایەتییەی کە یەکێتی سۆفتەتی لەوکاتەدا بەرامبەر بە گەلی کورد نیشانی دەدا و ئەو پشتیوانیەی کە لە حیزبی دێموکراتی کوردستان و جووڵانەوەی رزگاریخوازی گەلی کوردی دەنواند هەموو ئەوانە رێگایان خۆش دەکرد بۆ ئەوە خەباتی گەلی کورد بۆ یەکەمجار لە مێژوودا لەگەڵ خەباتی هەموو ئازادیخوزانی جیهان دژی فاشیزم و ئیمپریالیزم تێکەڵاو بێ.

(سەفارەتی ولایەتەیەکگرتووەکانی ئەمریکا لە تاران راپۆرتێکی بۆ وەزارەتی خاریجەی ئەمریکا سەبارەت بە دروست بوونی کۆمەلەی ژ،ک ناردووە کە لە کتێبی (کردها و فرقە دمکرات آذربایجان) دا بەوشێوەیە هاتووە و لە فارسی را وەریدەگێڕینەوە سەر کوردی.)

سەفارەتی ولایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا.

تاران ، پێنجی مانگی مای١٩٤٥ ، پازدەی ئوردیبەهێشتی ١٣٢٢.

شوماره ٢٨٨ نهێنی.

بابەت: رێکخستن بە مەبەستی سەربەخۆیی کورد.

وەزیری خاریجەی واشینگتون شانازی دەکەم بە عەرزتان بگەیەنم بە دوای پرسین لە وابەستەی نیزامی لە بەغدا ئەو سەفارەتخانەیە زانیویە کە ریکخراوێک بە نێوی کۆمەڵە وجوودی هەیە کە ئاشکرایە بۆ سەربەخۆیی عێلەکانی کوردی ئێران و عێراق و تورکیە تێدەکۆشێ . بە گوێرەی موخبیری سەفارەت یەک لە کاربەدەستانی ئێرانی نیشتەجێی مەراغە پێی وایە کۆمەڵە پێش ئەوەی حیزبێکی سیاسی بە مانای دەقیقی بێ جۆرێک شوورای بەرێوەبەرییە . دەکوترێ لە عێراق دروست بووە بەڵام لەو دووایانەداچالاکیی خۆی لە خاکی ئێراندا و بە تایبەت لە ناوچەی مهاباد پەرە پێداوە.

وەک بیستوومانە لە عێلەکانی کوردی ئێران تا ئێستا تەنیا دوو عێل سەرنجی زۆریان داوەتە کۆمەڵە بەڵام ئیحتمالی ئەوەی کە نفووزی ئەو رێکخراوە بەشەکانی دیکەی کوردستان بتەنێتەوە یەگجار زۆرە. ئەو بەرپرسە هەروەها دەڵێ کۆمەڵە هیچ پێوەندێکی دەگەڵ حیزبی توودە نیە بەڵام پێی وایە لەوانەیە کاربەدەستەکانی شوورەوی هاودڵیان لەگەڵ بکەن. لەو بەستێنەدا سەرنج راکێشە کە لەو دواییانەدا لقێکی ئەنجومەنی پێوەندییەکانی فەرهەنگیی ئێران و شوورەوی کە لە ماهیەتی ئەوان وەک ئامرازێکی سیاسی رووسەکان هیچ دوودڵیەکمان نییە لە مهاباد کراوەتەوە و وەک دەڵێن کۆبوونەوەکانی خۆیان بە زمانی کوردی بەرگوزار دەکەن. سەفارەت لە هەوڵدایە سەبارەت بەو رێکخستنە زانیاری زیاتر کۆکاتەوە و لە گوزاریشەکانی داهاتوودا پێشکەشی بکا.

دەگەڵ رێز   للاند موریس

سەفارەتی ویلایەتە یەکگرتووەکانی ئەمریکا

تاران پێنجی مانگی مای ١٩٤٥، پازدەی ئوردیبەهێشتی ١٣٢٢

شومارە ٢٨٩ نهێنی

بابەت: هەوڵەکانی ئێران بۆ دامەزراندنی هێزی سەقامگیری لە کوردستانی ئازەربایجان

وەزارەتی خاریجە شانازیم هەیە ئیشارە بکەم بە هێرشی عەشایری کورد بە مهاباد(ساوجبلاغ) ، جنووبی دەریاچەی رەزائیە و هەوڵی مەقاماتی ئێرانی بۆ ناردنی یەکەیەکی نیزامی بۆ ئەو شوێنە ئیشارە بکەم کە بابەتی تێلگرافی ١٩ی مارسی ١٩٤٥، بیستو هەشتی ئیسفەندی ١٣٢٢ی من و تێلگرافەکانی دیکە بووە. هەرچەند ئەو زانیارییانەی لەو بەستینەدا لە سەرچاوەی جیاواز لە تاران کۆکراوەتەوە تەنانەت لە حەدی ئاساییش دژبەیەکترو نابەدڵترە بەڵام بە ئاشکرایی دیارە کە ئێستا کارەکە گەیوەتە بن بەست. لە حاڵێکدا ئێرانییەکان لە هەوڵدان بەرنامەی خۆیان کە ناردنی هێزێکی تایبەت لە سەقزرا (خاریج لە حەوزەی رووسیە) بەرەو مهابادە مەقاماتی شوورەوی ئامادەی هاودەنگی نین تا ئەو جێگایەی پیاو بتوانێ تێبگا ئەو ئاڵوگۆرانەی بەرێوەن بەو جۆرەیە.

١، وەزیری کاروباری دەرەوە (انتظام) ئەو قەزیەیەی دەگەڵ سەفیری شوورەوی باسکردووە و وەزارەتی جنگی ئێرانی ئاگادار کردەوە کە رێک کەوتووین بەشێک لە ستوونی سەقز ئیجازە بدرێ دەگەڵ هێزێک جێگیر لە پادگانی تەورێز بەرەو مهاباد وەریکەوێ دوایی هێزێکی تازە لە دەرەوەی حەوزەی شوورەوی جێگای ئەو هێزە بگرێتەوە کە لە تەورێزرا بەرێکراوە.

٢، ژنراڵ ئەرفەع رەئیسی ستادی ئەرتەشی ئێران لەو تەوافوقە دوودڵ بوو و داوای لە ئەفسەرێکی خۆی کرد لە رێگای پرسیار لە فەرماندەی شوورەوی لە میاندواو کە نزیکترین پادگانی شوورەی لە مهابادە ئەو رێککەوتنە پشتڕاست کاتەوە . فەرماندەی هێزی شوورەوی کوتی ئاگام لە هیچ رێککەوتنێک نییە و دەستوورم هەیە لە هەر چەشنە گوێستنەوەیەکی هێزی ئێران بۆ مهاباد بەرگری بکا.

٣، ئەرفەع ئەو شتەی بە وەزارەتی کاروباری دەرەوە راگەیاند و نازانم وەزارەتی خاریجە لە پێوەند لەگەڵ رووسەکاندا هەنگاوی دیکەی هەڵێناوەتەوە یانا. لە شەش حەوتووی رابردوودا لەو بارەیەوە هیچ شتێک بەمن نەکوتراوە بەڵام رەئیسی ستاد دەڵێ ئاگادارە کە وتووێژ هەیە.

٤، لە قۆناغێکی لەو ئاڵۆگۆڕانەدا ستوونی سەقز کە گەیشتبووە دەروبەری میاندواو لە حوزەی شوورەویرا بانگ کرایەوە و جێگری ستادی ئەرتەش دەڵێ ئەو ستوونە لە حاڵی حازردا لە خاڵێکی بەینی سەقز و سنووری نادیاری حەوزەی شوورەویە کە گوماندەکرێ بۆکان بێ و لەوێ چاوەڕێیە. کوردەکان و رووسەکان بە ناردنی هێزی ئێرانی بۆ مهاباد ناڕازین و ئاگادارم یەک لە ئیستدلالەکانی رووسەکان لەو کێشەیەدا ئەوەیە کە ناردنی ئەو هێزە دەبێتە هۆی سەرێشە لە لایەن کوردەکانەوە . لەبەرچاومان بێ ماوەیەکی زۆرە کوردەکان ئارام بوون و لە ناوچەکانی ئەوانەوە رووداوێکی تایبەت گوزاریش نەکراوە. کە ئەڵبەتە ئەوە نەزەرێکی دروستە. ئیحتمالی ئەوە هەیە کە مەقاماتی ئێرانیش بە پێی تێبینیهایەکی عاقڵانە دەست نەدەنە هیچکارێک کە شەڕ دەگەڵ کوردەکانی لێبکەوێتەوە و بۆ تەوجیهی ئەو دەستڕاگرتنەی خۆیان بوونی هێزەکانی رووسیە یان کردبێتە بەهانە .

ژنراڵ درەخشانی فەرماندەی هێزەکانی ئێران لە تەورێز ئەو دواییانە بە سەرگورد (کندی)کە کومەگ وابەستەی سەفارەتی ئەمریکایە کوتووە کە کوردەکان ئەگەر بیانەوێ هەر هێزێکی ئێرانی کە بنێردرێتە مهاباد وەدەری نێن و پێوایە لە مهاباد و دەوروبەری شەش هەزار کوردی چەکدار هەیە . ژنراڵ (انصاری) جێگری سەرۆکی ستاد لەو دواییانەدا باسی قسەیەکی کردووە کە دەتوانێ تەعبیرێکی تازە لەو وەزعەی ئێستا بێ. ئەو لە وتووێژ دەگەڵ کولونێل بیکر وابەستەی نیزامی کوتوویەتی کە حەل و فەسلی ئەو بابەتە دەکرێ لەسەر بنەمای رێککەوتنی ئێمە دەگەڵ رووسەکان بێ کە دەڵێ کوتراوە بە بێ ئیجازەی شوورەوی ناکرێ هیچ هێزێک بنێردرێتە حەوزەی شوورەوی . هەرجەند لە تەواوی ئەو ماوەیەدا ئەوە سیاسەتی شوورەی بووە بەڵام تا پێش ئەو قسەیە سەفارەت نەیبیستبوو کە لەو بارەیەوە رێککەوتنێک بەینی ئێران و شوورەی هەیە. کولونێل

بیکر نەیتوانی بزانێ ئایا رێککەوتن نامەی نووسراو هەیە لەو بارەیەوە یا تەوافوقێکی تەرتیبی کار بووە بە بێ بایەخی رەسمی.
ئەگەر قسەکانی ژنراڵ ئەنساری راست بێ بە روونی دەردەکەوی کە مەوقعییەتی ئێران لاوازە.

دەگەڵ رێز للاند موریس

کاروباری خوێندن و فێرکردن لە کۆماری کوردستاندا

وەرگیراو لە کتێبی (مانای ژیانم) نووسینی کوبرای عەزیمی ، ئامادەکردنی سیمین ئیفتخاری

لە سەردەمی کۆماری کوردستاندا ژن بە ژنە ، ژن هەڵگرتن، رەدووکەوتن و کاری ناحەزی دیکە یاساخ کرابوون. بە پێی یاسا ئەگەر پیاوێک ژنی هەڵگرتبا بۆ نموونە چەند ساڵ زیندانی بۆ دەبڕدراوە ، ئەگەر ژنی بەمێردی هەڵگرتبا تاوانی قورستر بوو . لەگەڵ ئەوەشدا وادەبوو کە ئەوکارە دزێوانە هەر رووی دەدا . لە لایەکی سوێندیان دەخوارد کە بە یەکتر خەیانەت نەکەن و بە چاوی خراپ نەڕواننە ژن و کچی یەکتر ، لە لایەکی دیکەوە مخابن هێندێک لە سوێندی خۆیان لادەدا و کاری نارەوایان دەکرد . ئەمن پێموایە وەختێک کە سوێندی وەفاداری بۆ کۆماری کوردستان دەخورێ بۆ ئەوەی خەیانەت بە یەکتری نەکرێ و ماڵی یەکتری تاڵان نەکرێ ، دەبێ پەیڕەو بکرێ . بۆ نموونە ماڵی یوسف خانی مەحموودجغی تاڵان کرابوو ، ئەوانیش بە خاوخێزانەوە هاتبوونە مهابادێ ، لە ماڵی حاجی ساڵحی شاتری دا بوون. دۆستەکانی هەمیشەیی و خۆشەویستم ، خانمە خانمی سەدری قازی و وەجیهە خانم ژنی سەیفی قازی ئاگایان لێبوون و زۆریشیان حورمەت دەگرتن . ئەو دەمی من دەرسم بە وەجیهە خانمی دەگوت . دووکچی ماڵی یوسف خانیش کە یەکیان نێوی روقیاخانم بوو و ناوی خوشکەکەی دیکەم وەبیر نایەتەوە ، کە دیتیان من دەرس بە وەجیها خانم دەڵێم داوایان لێکردم ئەوانیش فێری خوێندن کەم . ئەمنیش قوبووڵم کرد و دەرسم پێدەکوتن.

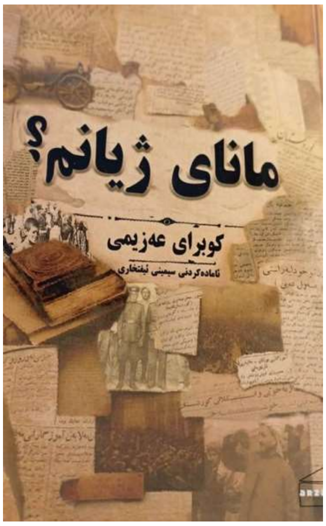

کارێکی باشی سەروبەندی کۆماری کوردستان دامەزراندنی چاپخانەیەک لە مهاباد بوو کە میرزا محەمەدی شاپەسەندی کاری تێدا دەکرد . رۆژنامەی کوردستان و گوواری تر لەوێ چاپ دەکران. مەلا قادری مودەریسی ، سەید محەمەدی حەمیدی ، میرزا هاشمی خەلیلزادە و چەند کەسێکی دیکەش رۆژنامەی کوردستانیان بەڕێوە دەبرد .

هەر لەگەڵ دامەزرانی کۆماری کوردستان ، خوێندن لە فارسییەوە کرا بە کوردی . ئەو گۆڕانکاریەش کەریگەریەکی زۆر باشی هەبوو . لە لایەکەوە پێی دڵخۆش بووین ، لە لایەکیترەوە ، نیگەران بووین نەکا لەو ئەرکە گەورە و گرینگەدا سەرکەوتوو نەبین. بەڵێ ئەو هەلەمان بۆ رەخسا تا بە زمانی خۆمان بخوێنین . قەت بە خەون و خەیاڵماندا نە دەهات کە زەمانێک بتوانین بە زمانی خۆمان بخوێنین و بنووسین . ئەو هەستە گەلێک خۆشە کە لە سەرەتای فێر بوونی خوێندن و نووسین ئەو زمانە بە کار بێنی کە لەوەتی لە زگی دایکتدا بووی گوێت لێبووە و دوای لە دایکبوونیشتدا فێری بووی قسەی پێبکەی. زۆر گرینگە منداڵ بە زمانی زگماکی خۆی دەست بە خوێندن بکا ، پاشان دەتوانێ هەروەها زمانی بێگانەش فێر بێت بۆیە ئێمە لەگەڵ خوێندنی کوردی زمانی فارسیشمان بە قوتابیەکان دەکوت.

ئەمن و زۆری وەک منیش تا ماوەیەکی کەم پێش کۆمار ، نە کتێبی کوردیمان دیبوو و نە خوێندبووشمانەوە . ئەمن تەنیا هێندێک بەیان و نووسراوەی کورتم بە زمانی کوردی دیبوو کە پێموایە لە لایەن کۆمەڵەی ژیانەوەی کورد (ژ،ک) بڵاو کرابۆوە. زۆربەی مامۆستاکان لە ژن و پیاو بە منەوە ، خوێندن و نووسینی کوردیمان نەدەزانی . ئەمنیش وەک زۆر کەسی دیکە هەوڵم دەدا هەرچۆنێک بێ ، خۆم فێری کوردی بکەم.

هەرچەند کتێبی کوردیمان نەبوو کە قوتابیەکان لە سەری بخوێنن بەڵام بۆ دەرسکوتنەوە لەو رۆژنامە و گوواره کوردیانەی کە دەردەچوون کەڵکمان وەردەگرت. چەند مامۆستاش وەک عوسمان دانش ، محەمەد تۆفیق ، ئەنوەر دڵسۆز ، جەمیل بەهائەدین و دڵشاد رەسوڵ کە لەگەڵ مەلا مستەفای بارزانی هاتبوونە مهاباد ، زۆریان یارمەتی دەدان. مامۆستا عوسماان دانیش کورسی کوردی بۆ مامۆستاکان کردەوە و سەرەتا هەموو رۆژێ سەعاتێک و دوایە کردی بە دوو سەعات کوردی

پێدەکوتین. ئێمەی مامۆستاش هەوڵمان دەدا بە چاکی فێری بین و پاشان فێری قوتابیەکانی بکەین. ئەودەم سەرجەم مامۆستاکانی قوتابخانەی کچان ژن بوون بەڵام ناوبەناو مامۆستا عوسمان دانیش دەهاتە پۆلی ئێمە دەرسی بە قوتابیەکان دەکوت و ئێمەش وێڕای ئەوان گوێمان لێدەگرت.

هێندێک لەو پیاوانەی لەگەڵ مەلا مستەفا هاتبوونە هاریکاریی کۆمار ، لەگەڵ کچی مهابادی هاوسەرگیرییان کرد . مامۆستا عوسمان دانیش کچی میرزا کەریمی خواست . کە کۆماری کوردستان تێکچوو ، لەگەڵ باب و دایک و برای ژنەکەی چوونە باشووری کوردستان . محەمەد مەحموودیش ناسراو بە محەمەدقودسی ، میسری خانمی حەسەنزادە ، کچی فەڕاشی قوتابخانەی خواست . ئەوانیش دوای کۆمار رۆیشتنە باشووری کوردستان . مخابن محەمەد مەحموود و هیندێکی تر لەوانەی گەڕانەوە باشوور ، کەوتنە دەست حکومەتی ئێراق و لە سێدارە دران. پاشی ئەو رووداوە دڵتەزێنە ژنەکەی گەڕاوە مهاباد.

مامۆستا ئەنوەر دڵسۆز کە لە سیاسەت دا ئەزموونی هەبوو ،کورسی بۆ کردبووینەوە و گەرەکی بوو ئێمە لە سیاسەت تێبگەیەنێ . رۆژێکی لێم پرسی ئەرێ کاک ئەنوەر سیاسەت چیە؟ لە وڵامدا کوتی ئەمن حەفدە ساڵم سیاسەت خوێندووە ، بەڵام ئێستاش نازانم یانی چی. کوتم کەوابوو ئەمنیش نایەم بۆ کورسەکە و گوێت لێناگرم.

ئەو کاتە میرزا برایمی نادری هاتبووە مهاباد و کاروباری پەروەردەی گرتبوە ئەستۆی خۆی . گوایە لەوە پێش ئەفسەری سوپای ئێران بووە . خۆی وەک خەڵکی کرماشان بە ئێمە ناساند بەڵام هێندێک دەیانکوت لە ئەسڵدا خەڵکی خانە قینە. پاییزی ١٩٤٥ ی زایینی کە قوتابخانەکان دوای پشوی هاوینە تازە کرابوونەوە ، یەکەم رۆژ میرزا برایمی نادری هاتە سەردانی قوتابخانەکەمان کە لەماڵی میرزا حامیدی حەمیدی دابوو. کە هات ئەمن دەستی عیشرەتی خوشکم لە دەست دا بوو لە بەردەرکی قوتابخانە راوەستابووین . سڵاوی کرد و خۆی ناساند. پاشان پرسیاری کرد من کێم؟ کوتم نێوم کوبرای عەزیمیە و مامۆستام. لێی پرسیم ئەوە کچتە؟ مەبەستی عیشرەتی خوشکم بوو . منیش لە وڵامدا کوتم هەم کچمە و هەم کچم نییە. بە پێکەنینەوە کوتی یانی چی؟ کوتم خوشکمە بەڵام وەک کچمە.

میرزا برایم پیاوێکی زۆر لێزان و کارامە بوو. ئەمن لە مەڕ پەروەردە زۆر شتی لێ فێر بووم. زۆر چالاک بوو . هەوڵی دەدا تا لەو بوارەوە مهاباد بگەیەنێتە ئاستێکی بەرزتر . بە بەردەوامی خەریکی رێک و پێککردنی قوتابخانەکان بوو. ئەگەر رۆژنامە و گۆفار و نووسراوەیەکی کوردی بە تایبەت سەبارەت بە پەروەردەی لە بەر دەست با ، بە میرزا برایمی کەریمیدا بۆی دەناردینە قوتابخانە. بەداخەوە پەڕتووکی کوردیمان بۆ خوێندن نەبوو . ماوەیەک بە سەر کۆماری کوردستاندا تێپەڕیبوو کە نموونەی پەڕتووکی کوردی بۆ خوێندن لە قوتابخانەدا ئامادەی چاپ کرا. بەڵام فریای بڵاو بوونەوە نەکەوت و داخی گرانم کۆمار رووخا.

یەکێک لەو گۆڤارانە کە نێوی (گروگاڵی منداڵانی کورد) بوو کە هەم وەک حیکایەت و هەم بۆ دیالۆگ نێوان دوو قوتابی کەڵکمان لێوەردەگرت . بۆ ئەوەش هەر جارەی دوو قوتابیمان هەڵدەبژارد تا حیکایەتەکە بخوێننەوە و قوتابیەکانی تر گوێی لێبگرن . هەر مامۆستایەکیش بە گوێرەی توانا وکارامەیی خۆی بۆ وەبارهێنانی خوێندکارەکان هەوڵی دەدا. ئەو مامۆستایانە خەجیج خانمی مەجدی ، زاراخانمی نیک نەفس ، خەجیج خانمی بابە سووری و ئەمن لە قوتابخانەی پەرماس خوێندبوومان. وەجیها خانمی شوجاعی کە دایکی مهابادی و بابی خەڵکی تەورێز بوو ، لە تەورێز خوێندبووی. رەعناخانمی داودی لە لای باوکی لە ماڵەوە هێندێکی خوێندبوو ، دواییش لە قوتابخانەی پەرماس درێژەی بە خوێندن دابوو. وێلمە خانمی سەیادیان لە دایکەوە نەوەی دوکتور وێنەتان بوو کە ئاسۆڕی بوو. باوکی ئەرمەنی بوو. ماوزەڕ خانمی بلەزادە نەوەی روقیا خانم بوو، جوولەکە بوون. ئەوانیش لە قوتابخانەی پەرماس خوێندبوویان. ئەوەی راستی بێت ئەو منداڵانەش کە تووشی چاوئێشە دەبوون هەر ئەو روقیا خانمە دەرمانی دەکردن. ماوزەڕ لەگەڵ روقیاخانمی نەنکی دەژیا و خاڵیشی نازانم پزیشکی ددان یا ددانساز بوو. سەلتەنەت خانمی داودی کە ئەویش جوولەکە بوو کچی میرزا بابای بەزاز بوو . ئەو لە فەرمانگەی پەروەردە وەک چاپنووس (مونشی) کاری دەکرد و بە دەگمەن هەڵدەکەوت بێتە قوتابخانە و وانە بڵێتەوە. خانم موعینی ژنی ئاغای سەمیعی کە خەڵکی ورمێ بوون درومانی فێری قوتابیەکان دەکرد .

پاشان خوێندگەی کچانی پەڕماس ناوی گۆڕا بوو بە پەروانە. ئەودەم لە ماڵی حاجی حامیدی حەمیدی دابوو . قوتابی کچ زۆر نەبوون. هێشتا دایک و بابەکان خوێندنی کچانیان زۆر بەلاوە گرینگ نەبوو تەنانەت پێشیان سووکایەتی بوو کە کچی خۆیان وەبەر خوێندن بنێن. بەشێک لە دایک و بابەکانیش چارەی کۆماریان نەدەویست بۆیە بەرگرییان لە کچەکانیان دەکرد و نەیاندەناردنە قوتابخانە. بۆ نموونە پۆلەکەی من هەر چاردە قوتابی تێدابوو کە نێوی ئەو خانمانەم لە بیر ماوە: ئاسیە و جەواهێری مەحموودیان ، گوڵی سۆفیزادە ، خورشیدی فەهمی (کچی ماڵە چاوەشان) ، فاتمی موعینی (کچی میرزا حەمەدەمینی موعینی) کە دواتر مێرد بە میرزا لەتیفی کەریمی دەکات ، دوو کچەکانی ئاغای ئەسحابی ، ئەشرەف و خورشید، شەرقییە و غەربییەی بارزانی ، هاجەری مەردانی و عێشرەتی خوشکم .....هتد.

لە پۆلی یەکیش ئەو خانمانەم وەبیر دێ: قەیسەر کچی میرزارەسووڵی باغچەبی ژنی کاکە شینە ، فاتمی ئیقباڵی ژنی ئاغای قەزاق ، مرێمی کچی مەلادربکەی کە دواتر مێردی بە سەرهەنگ فەتاحی کرد....هتد.

چەند کیژێکی بارزانی کە دەگەڵ بنەماڵەکەیان هاتبوونە مهاباد ، دەهاتنە فێرگەی کچان و دەیانخوێند. لە نێو ئەواندا شەرقییە و غەربییە خانمی بارزانی کە خوشک بوون لە پۆلی من دەیانخوێند و زۆر زیرەک بوون. پێموایە کچی خودالێخۆشبوو شێخ ئەحمەدی براگەورەی مەلا مستەفای بارزانی بوون . ئەوان لە ناو خۆیاندا بە زاراوەی بادینی دەدوان ، ئێمە چاک لێیان تێنەدەگەیشتین وبۆمان زەحمەت بوو بەڵام ئەوان زۆر زوو فێری زاراوەی مکوریانی ببوون. شەرقییە و غەربییە خانم دوو کچی رووگەش ، جوان ، میهرەبان و قسەخۆش بوون . زۆر زوو لەگەڵ قوتابیەکانی دیکە تێکەڵاو بوون و جێگەی خۆیان لە دڵی ئەواندا کردبۆوە. ماڵیان لە پەنا ماڵی خانمەخانمی سەدری قازی بوو ، لەو بینایەی خات خەجیجی خانیسی تێدابوو. یەک دوو جار لەگەڵ شەرقیە و غەربییە خانم چوومە ماڵەکەیان . هێندێک وێنە و جل و بەرگی خۆیان پێ نیشاندام ، کە لەگەڵ جلی ئێمە هێندێک جیاوازی هەبوو . باسی بارودۆخی باشووری کوردستانیان بۆ دەکردم ، دەیانگێڕاوە کە چەندە نەگبەتی و دەردەسەریان کێشاوە و چەندە حکومەتی عێراق زوڵمی لێکردوون و ئازاری داون. بۆ من ئەو باسانە زۆر بە نرخ بوون . بۆم گرینگ بوو بزانم حاڵی کوردی ئەو دیو چۆنە؟ چونکە تا ئەو کاتە هیچ زانستێکم لەو بارەوە نەبوو . هەر دەیانکوت فلانی چۆتە ئەو دیو یان چۆتە گەرمێنێ و لەوێ جێگیر بووە و نەهاتۆتەوە ، ئیدی نەماندەزانی لەوێ چ باسە؟ نە لە کتێبی قوتابخانە باسێک لە سەر باشووری کوردستان نووسرابوو نە ئەو خەڵکەی نەختێک ئاگاداریان هەبوو دەیانوێرا باسی بکەن.

شەرقییە خانم کچێکی هێمن و لەسەرەخۆ و لە خوێندندا سەرکەوتوو بوو . دەستگیرانی مامۆستا جەمیل بەهائەدین بوو. ئەمنیش بە مامۆستا جەمیلم دەکوت ، دەبێ قەدری دەستگیرانەکەت بزانی ، زۆر کیژێکی ژیر و عاقڵە وەڵڵا هەموو دنیای دێنێ . ئەویش بزەیەکی دەهاتێ و چی نەدەکوت. مخابن دوای تێکچوونی کۆمار ئەوانیش مهابادیان بە جێهێشت و ئاگام لێیان بڕا و نەمزانی چیان بەسەرهات و لە کوێ گیرسانەوە. هەر لەو سەردەمەشدا ماوەیەک میرزا عەلی خوسرەوی کە پشکێنەری فەرمانگەی پەروەردر بوو ، زووزوو سەردانی قوتابخانەی ئێمەی دەکرد ، هەم بۆ کار و هەم بۆ ئەوەی چاوێکی بە سوعدا خانمی شافعی کەوێ کە حەزی لێدەکرد ، هەم زیارەت و هەم تیجارەت. لە دواییشدا بە خۆشیەوە پێک گەیشتن.

کارێکی باشی تر لە سەردەمی کۆماری کوردستان دامەزرانی قوتابخانەیەکی دیکە بوو بۆکوڕان بە نێوی گەلاوێژ و مەلا عەبدوڵڵای داودیش بوو بە بەڕێوەبەری ئەو قوتابخانەیە. وردە وردە خوێندن بوو بە زۆرە ملی . بۆ نموونە هێندێک کوڕی بێ دایک و باب یان فەقیر و هەژار بوون کە لە بازاڕدا کاریاندەکرد ، هەموویان کۆ کردنەوە و بردیانن بۆ قوتابخانەی گەلاوێژ تا مام مەلای حەجۆکی دەرسیان پێ بڵێ و فێری خوێندنیان بکا . مەلا جارێکی بۆ ڕۆژنامەی کوردستانی نووسیبوو کە بەڵێنی بە خۆیدابوو ئەگەر کوردستان سەربەخۆ بێ ، لە بەر ماڵی دوکتور یونەتان بیکەینە قوربانی . ئاوا درێژەی بە نووسینەکەی دابوو ، جا ئێستا کە بە ئاواتی خۆیگەیشتووە ، ئامادەیە بەڵێنیەکەی بە جێ بێنێ. ڕۆژنامەش لە وڵامدا زۆر سپاسی هەستی مام مەلای کردبوو و نووسیبووی هەر سەلامەت بێ و پێویست ناکا بیکەینە قوربانی.

لە سەردەمی کۆماری کوردستان ، جاروبار بە هۆی جێژن یان هەر بۆنەیەکی دیکە کچ و کوڕی قوتابی ، کوڕەکان لە پێشەوە و کچەکان لە دواوە بە ڕێژە (ریز) دەڕۆیشتن و تێگرا سروودی کەس نەڵێ کورد مردووە ، کورد زیندووە یان دەچڕی و دروشمی ستالین پێشەوایە ، بۆ کوردان وەک باب وایە یان دەدا کە لەو سەردەمەدا زۆر باو بوو . مامۆستاکانیش لە پشت

ئەوانەوە دەڕۆیشتین هەتا دەگەیشتینە شوێنی کۆبوونەوەکە ، کە زۆرجاران لە مەیدانی چوارچراوە وەرێدەخرا . دەبێ ئاماژە بە ئەوە بکەم کە لە نمایشتەکاندا میرزا عەلی خوسرەوی کە بەرپرسی لاوان بوو ، هێندێک مەشقی ریز رۆیشتنی بە قوتابیەکان دەکرد . لەو شوێنە ماوەیەک رادەوەستاین و گوێمان لە وتاری پێشەوا قازی و کەسەکانی تر دەگرت تا کۆتایی کۆبوونەوەکە . جارێکیان جێژنی قوربان و یەکی مانگی مای کەوتبوونە یەک رۆژ. لە چوارچرایە خۆ پێشاندان ساز کرا . ئێمەی مامۆستا و قوتابیەکانیش ئەرکی سەرشانمان بوو لەوێ بین . وتار دەخوێندرانەوە و پیرۆزبایی جێژنیان ئاراستەی پێشەوا دەکرد . وەبیرم دێ میرزا سەدیقی حەیدەری وتارەکەی بە خوێندنەوەی ئەو شێعرە دەست پێکرد :

هەرزەمان دەرچووم لە دیلی بووم بە پیاو

جێژنی من ئەو رۆژەیە نەک جێژنی قوربان و پڵاو

هەر لەو سەروبەندەدا کۆمەڵێک ژن ئاگاداریانکردم کە پێیان خۆشە فێری خوێندن و نووسین بن ، بۆیە ئەمنیش لەگەڵ میرزا برایمی نادری کە بەرپرسی فەرمانگەی پەروەردە بوو ، باسم کرد . ئەویش ئەو بیرۆکەیەی پێ باش بوو ، بە جەنابی پێشەوای راگەیاند . جا بۆ جێ بە جێکردنی کورسی ئەکابیر(خوێندن بۆ گەورەساڵان) هەوڵماندا و بە فەرمانی پێشەوا رۆژی پێنجشەممە ٢١ ی مارسی ١٩٤٦ دەستمان بە نێو نووسینی ناوی ئەو کچ و ژنانەی کە ئامادەی خوێندن بوون کرد. لە هەمان کاتدا بیرۆکەیەکی دیکەشم هەبوو ، ئەویش پرۆژەی دامەزراندنی باخچەی منداڵان بوو کە بە جوانی رێکو پێکم کرد و خستمە سەر کاغەز و ناردمە خزمەت پێشەوا . نامەکە سەرەتا دەچێتە بەردەستی میرزا حەمەدەمینی خاتەمی . کە نامەکەی منی خوێندبۆوە جەند پرسیارێکی هێنابوە گۆڕێ ، وەک بۆچی و لەبەرچی باخچەی منداڵان دروست کرێ ؟ مەبەست لە دامەزراندنی باخچەی منداڵان چییە؟ هێندێک پرسیاری بە گوماناوی دیکەش کە ئێستا وەبیرم نایەتەوە. ئەمنیش لە وڵامدا کوتم :

ئاوا منداڵان لە تەمەنی کەمەوە دێنە نێو ژینگەی فێرگە و کۆمەڵگا و باشتر وەباردێن، چاویان بە شتی زیاتر دەکەوێ و بیریان کراوە و ئاواڵە تردەبێ جا دەتوانن چاکتر شت لێکدەنەوە . وردەوردەش لەگەڵ دنیای کتێب و خوێندنەوە ئاشنا دەبن . ئەوانەش هەموو دەبنە هۆی پێشکەوتنی منداڵان و ئاسانکاریش دەبێ بۆ کاتی دەستپێکردنیان لە قوتابخانە . جا بە گشتی ئەو منداڵانە لە خوێندن کەمتر تووشی زەحمەت دەبن . دوای ئەوەی کە وڵامەکەی منیان پێگەیشتەوە ، بە نامەیەکی فەرمی وڵامیان بۆ ناردمەوە کە پێشنیاری دامەزراندنی باخچەی منداڵانیان پێ باشە و قەبوڵیان کردووە و ژنی مستەفا خۆشناو دەبێتە بەڕێوەبەری پرۆژەکە . ئەو بڕیارە زۆر لە دڵم گران هات . پێموابوو کە ئەوە مافی منە پرۆژەکە بەڕێوە بەرم چونکە ئەوە بیر و فکری من بوو کەچی کەسێکی تریان هەڵبژارد لە بەر ئەوەی کە ژنی فلان کەس بوو. لەو بەینەدا منیان هەر لە بیر چۆوە. دیسان لێرەدا جارێکی تر دەبێ دووپاتی کەمەوە کە هۆی ئەو چەشنە بڕیارانە ئەوەبوو کە من نە بابم هەبوو نە پشتیوانێکی دیکە ، نە ژنی فلان کەسێکیش بووم تا قسەم بڕوا و رێم پێبدەن ئامانجەکانم بەرمە پێشەوە.

کورسی خوێندن بۆ ژنانی گەورە ساڵ دەستی پێکرد. رۆژانە دوای تەواوبوونی پۆلەکان لە قوتابخانەی پەروانە بەڕێوە دەچوو. هەموو ئێواران کە پۆلی منداڵان تەواو دەبوو بۆ ماوەی دوو کاژێر دەرسم بە ژنان دەگوتەوە . بۆ ئەو کارەش مانگێ سی تمەنم وەردەگرت. وانەکانیشم لە سەر رۆژنامەی کوردستان پێدەکوتن. دیارە بۆخۆشم هەوڵم دەدا پەرەی پێبدەم و شتی دیکەی لێ زیاد کەم . وەک پێشتریش باسم کرد میرزا برایمی نادریش لە رۆژنامە و گۆوار هەرچی دەستی کەوتبا بۆی دەناردم. لەو سەروبەندەشدا میرزا برایمی نادری خوازبێنی مریەم خانمی کچی میرزا حامیدی حەمیدی کرد . ئێمەش لە سەر داوای میرزا حامید لە بارەی میرزا برایمەوە دەستمان بە لێکۆڵینەوە کرد . بۆ ئەو کارەش پرسیارمان لە ژنی ئاغای مودەبیر کە خەڵکی رەشت بوو کرد. ئەو خانمە هەم هاتوچۆی ئێمەی دەکرد و هەم لەگەڵ ئاغای نادری هاموشۆیان هەبوو. لێمان پرسی میرزا برایم ژنی هەیە یان نا ؟ ئەو خانمە لە وڵامدا کوتی نیەتی. بەڵام دوایی ژنی ئاغای دەبیری وێنەی ژنێکی پێشانداین و کوتی ئەوە ژنی ئاغای نادرییە ، ئیدی دواقسەی میرزا حامید ئەوە بوو کە چونکە باش میرزا برایمی نادری ناناسێ کچی خۆی ناداتێ. ئاغای نادریش کە لە مریەم خانم نا ئومێد بوو ، بە تەمای سەڵتەنەت خانمی داودی بوو بەڵام لەو گێرە و کێشەیەدا بوو کە بەداخەوە کۆمار تێکچوو و ئەویش لەگەڵ کۆمەڵێک خەڵکی تر کەوتنە زیندانی ورمێ. ماوەیەک دواتر لە

زیندان بەربوو و هاتەوە مهاباد و سەری لێدابن ، کوتی دەگەڕێتەوە کرماشان ، پاشان بیستمانەوە چۆتە سوریە و دواتر لەوێ کۆچی دوایی کردووە.

لە سەرەتادا کورسی خوێندن بۆ ژنانی گەورە ساڵ داواکاری زۆر بوو و بە چاکی بەڕێوە دەچوو . وابزانم چل ژنێک نێویان نووسیبوو. هێندێکیان بە تامەزرۆوە دەهاتن و زۆر بە تێکۆشانەوە هەوڵیاندەدا فێری خوێندن بن بەڵام زۆری پێنەچوو وردەوردە ژمارەی ژنەکان کەم و کەمتر بۆوە تا وای لێهات کەس نەدەهات . وەک زۆر کاری دیکەی کوردان کە لە پێشەوە زۆر بە گەرمی و پەلەپەل پێشوازی لە هەموو شت دەکەین وەلی مخابن زۆر زووش سارد دەبینەوە. ئەوەش یەکێک لە خەوشە هەرە گەورەکانمانە کە هەمیشە تووشی زیانێکی زۆرمان دەکا. سەرەنجام کورسەکەمان کۆتایی پێهات . میرزا برایم نادری ماوەیەک دوای داخستنی کورسەکە ، بە دوای دا ناردم بۆ فەرمانگە. ئەمنیش کە قەت بە تەنیا بۆ هیچ شوێنێک نەدەچووم ، دەستی عیشرەتی خوشکم گرت و چووینە ئەوێ . کە گەیشتینە جێ دوای سڵاو و چاک و چۆنی نامەیەکی لە پێش دانام، قسەشی دەکرد و داوای لێبووردنی کرد کە ئەو بەشە مووچەیەی بۆ کاری وانە گوتن بە گەورەساڵان بووە دەبێ ببڕدرێ ، لە هەمان کاتدا کوتی ئەوە سێهەمین نامەی مینا خانم ژنی پیشەوایە کە داوای بڕینی ئەو مووچەیە دەکا. لە درێژەی قسەکانیدا کوتی لەوەو پێش زۆر گوێی نەداوەتێ چونکە مووچەکە شتێکی زۆر نەبووە . ئەمنیش هەم گوێم بۆ میرزا برایمی راگرتبوو هەم چاوم لە سەر نامەکە بوو. تا ئەو جێیەی بیرم بڕ دەکا لە نامەکەدا ئاوا نووسرابوو : لە سەر دەستووری یای مینا قازی چونکە کەلاسی ئەکابیر داخراوە دەبێ حوقووقی مامۆستاکە ببڕدرێ . کە قسەکانی میرزا برایمی نادری تەواوبوو ، کوتم ئاغای نادری دەبوایە هەر کە نامەی یەکەمت دەگەیشتە دەست مووچەکەت بڕیبام . ئەمن رسق و رۆزی خۆم نە لە جەنابت دەوێ و نە لە میناخانم ، بەڵکوو لە خودای گەورەم دەوێ . وەک قەدیمیان کوتوویانە خودا لە سوڵتان مەحموود گەورەترە . ئەوەی راستی بێ ، زۆر خۆم بە سەربەرز دەزانم چونکە دایکم ئێمەی وا پەروەردە کردووە کە نەفس بەرز و راست و دروست و بە ئیمان بین و بۆ هیچ مەبەستێک لە پێش هیچکەس سەردانەنوێنین. فێری کردبووین کە سوجدە تەنیا بۆ خودای گەورە هاتووە و بەس . بۆیە ئەو چەشنە رووداوانە نەیانتوانیوە فەلسەفەی ژیانم بگۆڕن. ئەمن قەت شەرمم لە نەداری نەکردووە و نایکەم بەڵکوو شەرم لە پێهەڵکوتنی خوت و خۆڕایی بە خەڵک دەکەم.

چەند مانگ دوای دامەزرانی کۆماری کوردستان لەساڵی١٩٤٦ ی زایینی ، بڕیار درا کە هێندێک لە کوڕە گەنجەکان بنێرنە باکۆ لە سوفیەت تا لە زانکۆی نیزامیی سالیانسکی کە لە ژێر فەرماندەیی ماڵچاێۆف و سەرهەنگ حوسێن حاجی ئۆف بوو درێژە بە خوێندن بدەن. شەشسەد کەس ناویان نووسیبوو ، نازانم چەند کەسیان هەڵبژارد و نارد. ئەوانەی رۆیشتن لە رێگای تەورێزەوە بەرەو باکۆ بەڕێکران . بەداخەوە هێشتا چەند مانگێک زیاتر لە خوێندنیان تێنەپەڕیبوو کە کۆمار رووخا و سوپای ئێران هێرشی کردەوە سەر شارەکەمان . جا بۆیە بەشێک لە لاوەکان گەڕانەوە کە نێوی هێندێکیانم لە بیرە وەکوو ئاغایان (خەلیلی سەدیقی ، رەحمانی قازی ، فەتتاحی کاویان ، هاشمی نانەوازادگان (ژیان) ، سولێمانی موعینی ، جەلیلی گادانی ، هاشمی فیدایی ، محەمەدی ماملێ ، عەزیزی فەرهاد ، کەریمی کەریمی ، قادری حەمیدی ، غەنی بلوریان .....هتد.

لە سەروبەندی کۆماری کوردستان ، کاک خەلیلی سوڵتانی ناسراو بە خەلیلی قاچاخچی لە گەڵ میرزا حەمەدەمینی موعینی ، میرزا کەریمی ئەحمەدەین و میرزا عەلی ریحانی لە لایەن کۆمارەوە هاتووچۆی تەورێزیاندەکرد . کاک خولیل بە قەولی فارس گوتەنی(فیلش یاد هندوستان کرده بود). لەوێ کچێکی تورکی جوان و هەرزەکاری بە نێوی فەخری مارە دەکا و دەیهێنێتەوە بۆ مهاباد . دیارە ئەو دەمی ژنەکەی خۆی کە خوشکی مەنیج حەیران بوو کۆچی دوایی کردبوو جا مەنیج حەیران بۆی دەگێڕامەوە :

وەڵلاهی میرزا کوبڕا لە ترسی ئەوەی ژنە عەجەم (مەبەست فەخری خانم بوو) سیحر و جادوم لێنەکا و پێکمان هەڵنەپڕژێنێ ، بۆخۆم چای دەم دەکەم و دەیخۆمەوە و پاشان میزیان بۆ لە چادانی دەکەم (هێندێک کەس پێیان وابوو میز ، سیحرو جادووی هەڵدەوەشێنێتەوە) .

فەخری خانم و کاک خەلیل دوو کچیان بوو ، نوسرەت خانم کە دوایی مێردی بە دوکتور کەریمی موشیری پوورزام کرد و دووەمیان سورەیا خانم کە ئەوەندەی ئەمن لە بیرمە ، مێردی بە پیاوێکی عەجەم کرد . ئەوکاتەی کە کچەکانی فەخری خانمی

منداڵ بوون ، ئەمن لە قوتابخانەیەکی نزیک ماڵی ئەوان کارم دەکرد . ئاوابوو کە فەخری خانمم ناسی و زۆر جاریش لە کاتی وچان دەهاتە قوتابخانە و پیکەوە بە تامە زرۆوە باسی شت چنین و نەخش و نیگاری تازەمان دەکرد.

لەم دواییانەدا مەنیج حەیران دەنگی نەمابوو . دووکوڕی لاوی خەڵکی گوندی راگرتبوون و گۆرانی پێ دەکوتن و بۆخۆشی دەفەی لێدەدا. یەک لەو کوڕانە برایم هەلامە و ئەویتریش قادرجۆڵابوو . لە ساڵەکانی پەنجای زایینی مەنیج حەیران بە نەخۆشی ئاسما (هەناسە تەنگی) کۆچی دوایی کرد.

درێژەی هەیە